

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BUDİN BEYLERBEYİ
SOKOLLU MUSTAFA PAŞA’NIN
YÜKSELİŞİ

Burak KARAKUŞ

2501182034

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Özgür KOLÇAK

İSTANBUL - 2022

ÖZ

BUDİN BEYLERBEYİ SOKOLLU MUSTAFA PAŞA’NIN YÜKSELİŞİ BURAK KARAKUŞ

Bu tez, Budin Beylerbeyliği’ni kesintisiz 12 yıl boyunca elinde tutmayı başarabilmiş Sokollu Mustafa’nın hayatını incelemeye tabi tutuyor. Bu incelemelerin yoğunlaştığı amaçlardan biri, Mustafa’nın literatürde daha çok ikincil kaynaklar (kronikler ve yazmalar) üzerinden yazıla gelmiş hayatını, arşiv kayıtları üzerinden aramak ve iki kaynak grubunu birleştirerek başı sonu belli bir anlatıda derç etmektir. Mustafa’nın çocukluğundan başlayacak bu anlatı, 1578’deki idamına kadar hayatının her safhasında neyle meşgul olduğuna eğilecek ve dikkate değer hususların altını çizmeyi hedefleyecektir. Bunlardan bazıları Mustafa’nın insan ilişkilerine, dolayısıyla da hiziplere temas edecek, bazıları askeri faaliyetlerine değinecek, bazıısı ise Mustafa’nın devletlerarası diplomasideki rolünün sınır çizgilerini belirlemeye çalışacaktır. Son olarak, idamına giden süreç ele alınacak ve ardından Mustafa’nın geride bıraktığı mülkü, vakfı ve namıyla ilgili bulgular dikkate sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sokollu (Sokullu) Ailesi, Budin Beylerbeyi Sokollu (Sokullu) Mustafa Paşa, Bosna Beyi Sokollu (Sokullu) Mustafa Bey, Cevâhirü’l-Menâkıb (Gencîne-i Ahlâk), 16. yüzyıl Osmanlı Macaristan’ı.

ABSTRACT

THE RISE OF SOKOLLU MUSTAFA PASHA

BEYLERBEY OF BUDA

BURAK KARAKUŞ

This thesis examines the life of Sokollu Mustafa Pasha, who managed to hold the *Beylerbeylik* of Buda for 12 uninterrupted years. One of the aims of this study is to search for aspects of his life which had been written mostly through secondary sources (chronicles and manuscripts) in the literature, through archival records and to combine the two source groups in a definitive narrative. This narrative, which will start from Mustafa's childhood, will focus on what he was busy with at every stage of his life until his execution in 1578 and will aim to underline the remarkable issues. Some of these will touch on Mustafa's human relations and thus factions, some will touch on his military activities, and some will try to determine the borderlines of Mustafa's role in interstate diplomacy. Finally, the course leading up to his execution will be discussed and then findings about the property, foundation and reputation left behind by Mustafa will be presented.

Keywords: Sokollu (Sokullu) Family, Sokollu (Sokullu) Mustafa Pasha Beylerbey of Buda, Sokollu (Sokullu) Mustafa Bey Sancakbey of Bosnia, Cevâhirü'l-Menâkıb (Gencîne-i Ahlâk), 16th century Ottoman Hungary.

ÖNSÖZ

Sokullu Mustafa Paşa, himayesi altında biyografisini kaleme almış müellife göre, devşirildiğinde yaşı henüz bir elinin parmaklarını geçmeyen küçücük bir çocuktur. Mustafa, devşirildiği andan itibaren mütemadiyen kariyer basamaklarını tırmanmış ve mütevazı bir başlangıçtan görkemli bir ikbale geçmeye muktedir olmuştur. Tam 12 yıl Budin Beylerbeyi olarak kalmayı başarmış, hatta bunun son 4 yılında vezirlik payesi bile almıştı.

Elinizdeki tezin birinci bölümü Mustafa'nın erken yaşamını aydınlatmaya adanmış, ikinci bölümü büyük oranda sancakbeyliği vazifelerine ayrılmış ve üçüncü bölümü ise tamamen Budin'deki beylerbeyliği görevine yoğunlaşmıştır. Tüm bu bölümlerde, Mustafa'nın himaye ederek yazdırdığı biyografisi Cevâhirü'l-Menâkıb'dan bir ana kaynak olarak istifade edilse de kaynak havuzu olabildiğince geniş tutulmaya çalışılmış ve *Menâkıb*'in sunduğu bilgiler, bu geniş kaynak havuzundaki eser ve arşiv kayıtlarıyla kıyasa tabi tutularak kullanılmıştır. Elinizdeki tez, Sokullu Mustafa'nın hayatı üzerine, Osmanlı arşivinin yoğun kullanıldığı az sayıda çalışmadan biri olma -belki de en etraflısı- olma özelliğini taşıyor.

Muhakkaktır ki; bu tez yazım sürecinde bana gösterdikleri yardım ve tahammüllerinden dolayı birçok kişiye teşekkür etmem icap ediyor. Bu bağlamda teşekkür silsilesine, daha Edebiyat Fakültesi koridorlarında gezinip duran acemi bir lisans talebesiyken hem kendisinden hem de derslerinden ziyadesiyle istifade ettiğim ve sonrasında da isteğimi kırmayıp benimle çalışmayı kabul eden kıymetli hocam Doç. Dr. Özgür Kolçak ile başlamayı bir borç bilirim. Hocamın, bu tez konusunu bana önerdiği günün üzerinden yıllar geçse de bu yıllar içinde kendisiyle çalışma fırsatı bulduğum her bir ânın hatırası birbirinden değerli hazineler olarak zihimde bâkîdir ve bâkî kalacaktır. Özgür Hocam, yalnızca tez hususunda ve tarihçilik alanında değil, aynı zamanda zor zamanlardan geçtiğim de bana akıl hocalığı yaptı. Hem ilmi ve hem manevi olarak üzerimdeki emeğini geri ödemem mümkün değildir.

İstanbul Üniversitesi'nden bir diğer hocam olan ve değerli eleştiri ve önerileriyle tezime katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Özgür Oral'a da minnetlerimi

sunarım. Kendisi özellikle Osmanlıca okumaları açısından bana yol göstermiştir ve bu tezi yazabilecek kadar belge okuyabilme yetkinliğine erişmemde büyük katkısı olmuştur. Yine İstanbul Üniversitesi'nden bir başka hocam Yusuf Alperen Aydın'a, istifade etme şerefine eriştiğim zihin açıcı dersleri ve bu tezin jüri sürecine dahil olmayı kabul ettiği için şükranlarımı sunarım. Bu bağlamda üzerimde büyük emekleri olan İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden tüm saygıdeğer hocalarıma da minnettarlığımı dile getirmek isterim.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden kıymetli hocalarım Doç. Dr. Muhammet Zahit Atçıl ve Doç. Dr. Güneş Işıksel'e, jüri sürecime dahil olmayı kabul edip tezim üzerinde çok kritik değişikliklere gitmeme vesile olacak eleştiri ve önerilerini esirgemedikleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul Üniversitesi'nden, bir derdim olduğunda arayıp danışabildiğim ve benden dikkatlerini asla esirgemeyen kıymetli dostlarım Araş. Gör. İsmail Emre Pamuk'a ve Araş. Gör. Ahmet Tekin'e de teşekkür etmek isterim.

ODTÜ'de kendileriyle mesai yapma bahtiyarlığına eriştiğim ve Ankara'ya alışma sürecimde bana büyük yardımları dokunan Prof. Dr. Kayhan Orbay'a ve hocanın şahsında ODTÜ'deki tüm saygıdeğer hocalarıma minnetlerimi sunarım. Görevim nedeniyle taşındığım Ankara'da içine düştüğüm yalnızlıkta bana rehberlik etmiş, düştüğüm karamsarlıklardan beni çekip çıkarmış ODTÜ'deki mesai arkadaşım ve ağabeyim Araş. Gör. Tolga Şahin'e ve bu süreçte bana tahammül edebilmiş diğer mesai arkadaşım Araş. Gör. Gizem Çiftçi'ye büyük teşekkür etmek isterim.

Tezin yazımı sırasında karşıma çıkan bölge ve yer isimlerini çözmekte engin bilgisine mütemadiyen başvurduğum ve beni hiçbir zaman geri çevirmeyen Arş. Gör. Göksel Baş'a ayrıca minnettarım.

Edebiyat Fakültesi'ndeki ilk günümüzde, 307 numaralı sınıfı ararken gelip bana aynı sınıfın yerini soran ve o gün bugündür yollarımızın hiç ayrı düşmediği kadim dostum Atakan Gürel'e gönülden teşekkür ederim.

Ayrıca, bu tezin yazımı sırasında beni bursla desteklemeye layık gören ve kütüphanelerinden de defaatle faydalandığım değerli Türk Tarih Kurumu'na şükranlarımı dile getirmek isterim.

Ve son olarak, beni nice zorluklar içinde okutan, büyütüp adam eden ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyip bu günlere getiren annem Esin Karakuş ve babam Ahmet Karakuş'a ve onlarla birlikte bu teşekkür listesine girmekte ısrar etmiş olan kardeşim Bartu Karakuş'a sonsuz minnetlerimi sunarım.

Burak Karakuş

Laleli, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLO LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVŞİRİLMESİ VE SARAY DAHİLİNDEKİ GÖREVLERİ (1530?-1554)

1.1. Devşirilmesi ve Enderun Safahatı	14
1.1.1. Mustafa'nın Devşirilmesine ve Bunun Usulüne Bir Bakış	14
1.1.2. Çocukluğu ve Ailesine Dair Bazı Mülahazalar.....	20
1.1.3. Enderun'daki Kariyeri.....	23
1.2. Kapıkulu Sipahiliği.....	29
1.3. Çarşnıgırlığı	34

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞRAYA ÇIKIŞI VE SANCAKBEYLİĞİ DÖNEMİ (1554-1566)

2.1. Tımışvar Defter Kethüdalığı.....	38
2.2. Fülele Sancakbeyliğı	43
2.3. Klis Sancakbeyliğı.....	51
2.4. Segedin Sancakbeyliğı	59
2.5. Hersek Sancakbeyliğı	65
2.6. Bosna Sancakbeyliğı	67
2.6.1. Rakibi Yaratmak ve Hücumu Meşrulaştırmak.....	71
2.6.2. Krupa Kalesi'nin Fethi	83
2.6.3. Krupa'dan Sonra	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUDİN BEYLERBEYLİĞİ DÖNEMİ (1566-1578)

3.1. Sigetvar Seferi ve Mustafa Bey'in Budin Beylerbeyliğine Geçışı	100
3.1.1. Mustafa Paşa'nın Budin Beylerbeyliği'ne Farklı Bir Bakış	108
3.2. Bir Diplomat ve Arabulucu Olarak Sokollu Mustafa Paşa	113

3.2.1.	Yeni Statükonun Teşkili ve Sınırların Tahkimi	116
3.2.2.	Sınırların Tayini	118
3.2.3.	Elçilerin Ağırlanması ve Avusturya'dan Yıllık Haracın Tahsili.....	119
3.2.4.	Esirler Hususu	120
3.2.5.	Ahde Mugayir Müdahaleler	121
3.2.6.	Ahde Mugayir Palanka/Kale İnşaatı	123
3.2.7.	Erdel'e Dair Meseleler	125
3.2.8.	Lehistan'a Müdahaleler.....	127
3.2.9.	İstihbarat Edinme	127
3.3.	Sonun Başlangıcı: Sokollu Mustafa Paşa'nın İdamına Giden Süreç	130
3.4.	Sokollu Mustafa Paşa'nın Mirası	145
3.4.1.	Mustafa Paşa'nın Vakfiyesine Dair	145
3.4.2.	Mülkünün ve Vakfının Akıbetine Dair	152
3.4.3.	Sâhibü'l-lutf Mustafa Paşa.....	156
SONUÇ.....		161
BİBLİYOGRAFYA		163

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Sokollu Mustafa Paşa'nın Avusturya Tarafıyla Yazışmalarının İçeriği ...	129
Tablo 2: Sokollu Mustafa Paşa'nın Vakfiyesi Dahilindeki Eserleri	147
Tablo 3: <i>Menâkıb</i> 'da Bulunmayıp Vakfiyede Olan Eserler.....	149
Tablo 4: <i>Menâkıb</i> 'a göre Mustafa'nın Bosna'daki Hayır Eserleri.....	150

KISALTMALAR LİSTESİ

A.d.	:Sadaret Defterleri
A.DFE.d.	:Defterhane-i Amire Defterleri
A.DVNSMHM.d.	:Mühimme Defterleri
a.e.	:Aynı Eser
a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
a.g.t.	:Adı Geçen Tez
A.RSK.d.	:Ruus Kalemi Defterleri
bkz.	:Bakınız
BOA	:Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
D.BRZ.d.	:Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri
DFE.RZ.d.	:Tımar Zeâmet (Ruznamçe) Defterleri
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi
ed.	:Editör
h.	:Hüküm Numarası
haz.	:Hazırlayan
İE.ADL.	:İbnülemin Adliye
KK.d.	:Kamil Kepeci Defterleri
MAD.d.	:Maliyeden Müdevver Defterler
s.	:Sayfa
TS.MA.d.	:Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TT.d.	:Tapu Tahrir Defterleri
vr.	:Varak

GİRİŞ

Osmanlılar, 1526 senesinde vuku bulan Mohaç Meydan Muharebesi'ndeki zaferlerinden sonra Macaristan'ın büyük bölümünde hakimiyetlerini ilan ettiler. Mezkûr muharebede Macar Kralı ardından doğrudan bir varis bırakmadan yaşamını yitirmiş ve bu durum büyük bir belirsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlılar bu halde Macaristan'ı yerel soyluların da üzerinde mutabık olduğu kendilerine tâbi bir kral vasıtasıyla idare etmeyi tercih ettiler. Fakat Macar tahtı üzerinde hak iddia eden Habsburglara karşı gerçekleşen bir dizi savaşın ardından Macaristan'ın idaresi hususunda radikal bir değişikliğe karar verdiler ve 1541 senesinde bölgenin büyük bölümünü içine alan Budin merkezli bir beylerbeyliği tesis ettiler. Osmanlılar, Viyana kapılarındaki trajik mağlubiyeti takiben 1686'da ellerinden çıkışına kadar buraya kimi birden fazla kez olmak üzere yetmiş dokuz beylerbeyi atadı. Tüm bu beylerbeylerinin görev sürelerinin de dahil olduğu bir listesi çıkarılsa¹ dikkati en çok celbedecek olanı muhtemelen Budin'de en uzun süre ile ve kesintisiz şekilde kalmaya muvaffak olmuş Sokollu Mustafa Paşa olacaktır. Hayatı Osmanlı hakimiyeti altındaki Bosna'nın Sokol (ya da Sokul) Köyü'nde başlayan Mustafa, amcaoğlu Sokollu Mehmed'in (ö. 1579) devşirilmesini takip eden bir dizi -ve bazıları sıra dışı- hadisenin ardından küçük yaşında kendisini, İstanbul'daki acemi iç oğlanları arasında buluvermişti. Enderun'da aldığı eğitim ve merkezde ifa ettiği görevleri toplamda takribî yirmi yıl sürmüş, Tımsıvar defter kethüdası olarak taşraya çıkmış ve beş senelik bu görevinden sonra toplamda sekiz yıl boyunca sırasıyla Füleke, Klis, Segedin, Hersek ve Bosna Sancağı'nda sancakbeyliği yapmıştı. Sigetvar Seferi (1566) sırasında selefi Arslan Paşa'nın (ö. 1566) idamını takiben beylerbeyliğe getirilen Mustafa'nın Osmanlı standartları için normal olmayan 12 yıldan ziyade görev süresi, Budin'de kendisinden sonra en uzun süre görev yapan beylerbeyinin neredeyse üç katı kadardı. Bu uzun görev süresi ve getirdiği nüfuz, kuşkusuz, döneminde Macaristan'da vuku bulmuş iktisadi kalkınmaya, muazzam inşaa faaliyetlerine ve Budin'in diplomatik bir merkez olarak

¹ Bu hususta halihazırda mevcut bir çalışma için, bkz.: Orhan Kılıç, "Budin ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **OTAM** 46 (2019), s. 195.

inkışafına katkı sunmuş olmalıdır.² Mustafa Paşa, zamanla Macarca “büyük” manasına gelen *nagy* lakabı ile anılır oldu ve 1574 senesinde II. Selim tarafından kendisine vezirlik payesi ihsan edilmesiyle prestij ve nüfuzu azami seviyeye yükseldi. 1578 senesindeki idamına kadar Osmanlı Macaristan’ının en kuvvetli ve kudretli figürü olarak yaşamını sürdürdü ve vefatından sonra dahi vakt-i hayatında yaptırmış olduğu fevkalade miktardaki vakıf eserleri, tıpkı biyografisini yazdırdığı Nahîfî Mehmed Efendi’den (ö. 1609-1610) arzu ettiği gibi,³ uzun yıllar anısını yaşatmaya devam etti. İşte biz de bu tezde, -belki de bizzat Mustafa’nın isteğini yerine getirir gibi- Budin’in en uzun süre görev yapmış paşasının, yani Sokollu Mustafa’nın, hayat hikayesini, kaynaklar elverdiğince ortaya çıkarmaya ve en nihayetinde derli toplu bir biyografi meydana getirmeye çalışacağız.

Çalışmanın Amacı

Önünüzde bulunan tez üç ana noktada yoğunlaşıyor. Bunlardan ilki, -literatüre katkı sağlamış müelliflerin de varlığını kabul ettikleri üzere- Sokollu Mustafa’ya dair arşiv kayıtlarını ve diğer dönem kaynaklarını yoğunlukla kullanmış, geniş kapsamlı bir monografiye olan ihtiyaca cevap verme çabasıdır. Bir yüksek lisans tezinin tek başına bu boşluğu dolduracağını iddia etmek elbette isabetli olmayacaktır; lakin bu araştırma, Mustafa’ya dair Osmanlı arşiv kaynaklarından bu denli fazlaca yararlanılarak yapılmış ilk geniş çaplı çalışma olarak yeni bir şeyler söyleme ve literatürdeki boşluğun doldurulması yolunda bir parça taş taşıma arzusunu da pekâlâ taşımaktadır. Bu sebeple kısaca tezin ilk amacının, Sokollu Mustafa Paşa’nın derli toplu bir biyografisini farklı kaynaklardan yararlanarak, başı sonu belli olacak şekilde vücuda getirmek ve literatüre kazandırmak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda

² Sokollu Mustafa’nın Budin maliyesini düzene koyarak Budin Beylerbeyliği’ni ilk defa dışardan yardıma muhtaç olmayacak hale getirmesine dair bkz.: Gábor Ágoston, “Defending and Administering the Frontier. The Case of Ottoman Hungary”, **The Ottoman World**, haz. Christine Woodhead, London: Routledge, 2011, s. 226.; hem geçmişte hem de Mustafa zamanı ve sonrasında Budin’deki kale ve askerlerin yarattığı maliyete dair esaslı bir çalışma için bkz.: Gábor Ágoston, “The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe**, Leiden and Boston: Brill, 2000, s. 195-228. Diğer hususlara tez içerisinde bilahare değinilecektir.

³ Nahîfî Mehmed Efendi, **Cevâhiru’l-Menâkıb. Sokollu Mustafa Paşa’nın Hayatı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, haz. İbrahim Pazan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019, s. 131-133. Tezin ilerleyen bölümünde sıkça başvuracağımız bir kaynak olduğundan bundan sonra kısaca “*Menâkıb*” şeklinde de zikredilecektir.

önünüzde bulunan çalışmanın, 16. yüzyılda bir devşirmenin -çok önemli bir akrabasından da yardım alarak- yükseliş öyküsünü, bir Balkan sancakbeyinin yaşantısını ve bir vezir beylerbeyinin iktidarını ihtiva etmesi açılarından, gelecekte bu konular üzerine yapılabilecek kapsamlı çalışmalara, istifade edebilecekleri müstakil bir örnek olması da temennilerden bir diğeridir.

Elbette bu tezin 19. yüzyılın Alman ekolü etkisiyle yazılmış devlet adamı biyografileri gibi bir çalışma veyahut biyografinin konu aldığı şahıstan çok döneminde yaşanmış siyasi olayları sıralayan bir derleme olması beklenmemelidir. Bu “büyük adamın” hikayesi yazılırken amaçlananlardan biri, hayatı hakkında sıra dışı ve kendine has unsurların muhtelif kaynaklardan toplanarak berraklaştırılıp daha görünür hale getirilmesi ve bir yönüyle çalışmada -hiçbir zaman tam olarak olamasa da- mümkün olduğu kadar “mikro tarihsel” öğelerin öne çıkarılmasıdır. Bir vezir beylerbeyinin mikro tarih konuları arasında en makbulü olmayacağının farkındayım. Mustafa gündelik yaşayan bir değirmenci değildi kuşkusuz; fakat o, ağzında gümüş kaşıkla doğmamıştı ve tüm makam ve mevkilerden önceki mütevazı hayatı, sıra dışı bir ziyarete karşı üretilmiş sıra dışı bir çözümle kökünden değişmeseydi ya da bu ziyaretten sonra talih, -Sokollu Mehmed haricinde devşirilen- diğer iki kuzeninin yerine onun aleyhinde işleseydi (bu iki kardeş *Menâkıb*’a göre devşirildikten kısa süre sonra erken yaşlarında vefat etmiştir), Mustafa ne bu tezin ne de literatürdeki diğer çalışmaların konusu olamayabilirdi. Biyografiye bu tarzda bir yaklaşım araştırmaya can katacağı gibi aynı zamanda tezin sadece akademik camia için değil, genel okuyucu kitlesi için de ilgi çekici bir hüviyete bürünmesine yardımcı olabilir.

Elbette tezin Mustafa’nın hayatına dair samimi bir merakla cevap aradığı bazı sorular da mevcut. Mustafa’nın görev süresinin ve bu sürenin kesintisizliğinin Osmanlı standartları için anormal olduğunu zikretmiştik. Mustafa Paşa bu anormal görev süresini neye borçluydu ve bunu nasıl idame ettirmişti? Peki ya 16. yüzyıl İstanbul’unun, nüfuzu aşırı derecede güçlenmiş ve yerinde kökleşmiş bir beylerbeyine bakışında herhangi bir değişim olmuş muydu? Ya da II. Selim saltanatının sonu ve III. Murad saltanatının başlangıcı Mustafa’yı nasıl etkilemişti? Tezin Mustafa’nın hayatına dair samimi bir merakla cevap aradığı bu sorular gerek arşiv vesikaları gerekse halihazırda literatürde bulunan çalışmalar yardımıyla

cevaplandırılmaya çalışılmış ve bu hususlara dair yetkin bir anlatı sunmak hedeflenmiştir. Sokollu Mustafa Paşa'nın hikayesini anlatan Osmanlı müellifleri onun idamına sebep olarak, Budin'de barut deposu olarak kullanılan kuleye 19 Mayıs 1578 tarihinde düşen yıldırım ve yol açtığı patlamayla meydana gelen büyük yıkımı gösterirler ve çoğu zaman bunun, Mustafa'yı tasfiye etmek için bir bahane olarak kullanıldığını ima ederler. Böyle bir bahanenin elbette yegâne amacı, III. Murad'ın cülusuyla Osmanlı merkezî yönetimi üzerindeki iktidarı sallantıya giren Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın en kuvvetli adamlarından birini ortadan kaldırmak ve onun gücünü zayıflatmak olmalıdır. Peki gerçekten de Budin'deki söz konusu patlama, Mustafa'nın idamı için kullanılmış önemsiz bir bahane miydi sadece yoksa kendi ağırlığı olan meşru bir sebep olarak görülebilir miydi? Tezin gidişatı içerisinde bir bölüm yalnızca bu konuya ayrılmış ve kanıtlanması daha güç olan “bahane” retoriğinin yerine 1578'deki patlamanın kendi öz ağırlığının ne olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezin yoğunlaştığı bir diğer nokta, Mustafa'nın, vakti hayatında kendisini doğrudan ya da dolaylı içinde bulunduğu -mesela, heterodoks unsurlara karşı “ortodoks”, Balkanlar'daki akıncı ümera ailelerine karşı “devşirme” ve diğer devşirme hiziplerine karşı da “Sokollu” gibi- çeşitli grup ve hizipleri, bunların kendisine etkilerini ve diğerleriyle rekabetini Mustafa'nın hayatı üzerinden okumak ve örnekler üzerinden somutlaştırmaktır. Mesela Sokollu Mehmed ile Mustafa arasındaki ilişki nasıl cereyan etmişti? Mehmed'in Mustafa'yı -diğer rakipleri hilafına- himaye ettiğine dair işaretler görmek mümkün müydü? Ve bu olmuşsa boyutu neydi ve Mustafa'nın muvaffakiyetindeki rolü ne kadardı? Bu sorulara da elden geldiğince bir cevap bulunmaya çalışılacaktır.

Tez'de ayrıca diplomatik bir merkez olarak Budin ele alınacak ve onun baş aktörü olarak beylerbeyinin üstlendiği rol -Sokollu Mustafa örneğinde- sunulmaya çalışılacaktır. Bunun Mustafa örneğinde yapılması ziyadesiyle önemlidir; zira Mustafa'nın 12 senelik uzun görev süresi aynı zamanda, Osmanlılar ile Habsburglar arasında -*bu görev süresini de aşacak*- bir uzun barış dönemine denk gelir. Böyle bir barış döneminin varlığı doğal olarak diplomasi aygıtının sıklıkla çalıştırılması gerektiği manasına gelmektedir. Tezin bu hususta yapmaya teşebbüs edeceği şey,

Mustafa Paşa üzerinden, Budin'in ve bir Budin Beylerbeyi'nin, Habsburglar ile olan diplomatik münasebetlerdeki payını ve etkisini sorgulamak ve somutlaştırmak olacağı gibi, barışın muhafazasında Mustafa'nın şahsi girişimlerinin tesirini elden geldiğince ölçmek olacaktır. Elbette bu ve tüm diğer sorulara tezde verilecek cevapların tatmin ediciliği doğal olarak ulaşılan kaynakların el verdiği ölçüde kalmıştır.

Cevâhirü'l-Menâkıb

Tezde kullanılan kaynaklara gelirsek, sıralamayı *Cevâhirü'l-Menâkıb* -veya Viyana'daki Avusturya Milli Kütüphanesi'nde kayıtlı olduğu adıyla *Gencîne-i Ahlâk*⁴- isimli yazma eser ile başlamak herhalde en doğrusu olacaktır. Eserin tenkitli neşri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamladığı 2013 tarihli doktora tezi ile İbrahim Pazan tarafından yapılmıştır.⁵ Sonrasında Pazan'ın bu tezi, 2019'da Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları'nca basılıp kitap haline getirilmiştir.⁶ Eserin muhtelif kütüphanelerde tespit edilmiş altı nüshası üzerine kurulu bir tenkitli neşir olan çalışma, müellife dair bilinmezliği ortadan kaldırması, nüshalar arasındaki farklılıkları transkript edilmiş tek bir metne sığdırması ve bunu gelecek araştırmaların hizmetine sunması açısından ziyadesiyle önemlidir. Fiziksel ve edebi incelemenin yanı sıra yazmanın muhtevasını aktardığı bir bölüm de oluşturan Pazan, bu bölümde Mustafa hakkında bilinen bazı arşiv vesikalarını derlemiş ve Mustafa'nın hayat hikayesinin aydınlanmasına katkıda bulunmuştur.

Menâkıb, Mustafa Paşa'nın Budin'deki vezirliği sırasında kendisi hakkında yazdirdığı övgü dolu bir biyografi hüviyetindedir. Sokol'un tarifi ve Sokollu Mehmed'in devşirilmesi hadisesiyle başlayan anlatısı, Enderun'da kariyer basamaklarını tırmanan Mehmed'in, geride bıraktığı iki kardeşinin de devşirilmesi için bulunduğu girişimler ve bunun sonucunda amcasının oğlu olan Mustafa'nın sıra dışı bir biçimde devşirilerek İstanbul'a getirilmesi ile devam eder. Daha sonra odak

⁴ **Menâkıb**, s. 33; eserin diğer nüshaları hakkında detaylı bir çalışma için bkz.: **a.e.**, s. 27-35.

⁵ İbrahim Pazan, **Nahîfî'nin Cevâhirü'l-Menâkıb'ı (Gencîne-i Ahlâk) (Tahlil ve Metin)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

⁶ Nahîfî Mehmed Efendi, **Cevâhirü'l-Menâkıb. Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, haz. İbrahim Pazan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

noktası tamamen Mustafa'ya kayan eser, Enderun'da bulunduğu odalar ve merkezde ifa ettiği görevleri aktardıktan sonra Mustafa'nın Tımişvar defter kethüdalığı vazifesiyle taşraya çıkışını aktarır. Mustafa'nın Füleke, Klis, Segedin, Hersek ve Bosna Beyi olduğu dönemler kronolojik olarak nakledilir ve çok kısa olan Hersek kısmı hariç diğer beylik görevlerinin anlatımı yan olaylarla zenginleştirilir. Hacim olarak en geniş yeri kaplayan Bosna bahsi, Mustafa'nın Krupa Kalesi'ni fethi ve Sigetvar Seferi sırasında başkaca yapıp ettiği şeyler hakkında detaylı bilgi sunar ve ayrıca Mustafa'nın Bosna'da yaptırdığı hayrattan bahsetmeyi de ihmal etmez. Arslan Paşa'nın idamını takiben Mustafa'nın Budin'e beylerbeyi olmasıyla sona yaklaşan eser, yazıldığı tarihlerde muhtemelen en az sekiz yıldır beylerbeyliği yapmış olmasına rağmen Mustafa'nın bu dönemine dair neredeyse hiç bilgi vermez ve son bir başlık altında, II. Selim'in Mustafa'ya vezirlik payesi ihsan etmesi hadisesini naklederek son bulur.

Kaynakları sıralamaya bu eser ile başlanmasının sebebi varlığının bu araştırmayı böyle bir kaynaktan yoksun çalışmalara nazaran çok daha şanslı bir konuma taşımasıdır. Eskinin oryantalist bakış açısını kabrinden kaldırıp bu araştırmanın dümenine oturtsaydık muhtemelen bu eseri güvenilirmez addedebilir ve denklemden tümüyle çıkarabilirdi. Bu araştırma bunu yapmayacak, aksine *Menâkıb*'ı hikâyenin kurulmasında ana malzemelerden biri olarak kullanacak. Elbette bu tarz methiye -eulogy- metinlerine azami sorgulayıcılıkla yaklaşmak gerekir ve ham bilginin eserde icra edilen sanattan ve yargılardan olabildiğince ayıklanması icap eder. Bu yapıldıktan sonra dahi geride ağır subjektif yargılar, kaynağı meçhul bilgiler, başka yazmalardan alıntılar ve uydurma anlatılar kalması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Fakat bu eserin, onu benzeri çoğu esere kıyasla daha güvenilebilir hale getirdiğini düşünmemize vesile olabilecek birkaç özelliğinden bahsetmek lazım.

Sebeb-i telif kısmından öğrenebildiğimiz üzere Sokollu Mustafa *Menâkıb*'ın yazımını, yapıp ettiği hayırların kayda geçirilip namının yaşatılması arzusuyla sipariş etmişti.⁷ Aynı zamanda burada sunulan bilgiler yoluyla müellifi Nahîfî Mehmed

⁷ *Menâkıb*, s. 129-134.

Efendi'nin⁸ eserin telifi sırasında Budin'de, yani Mustafa'nın yanında bulunduğunu bilmekteyiz. Bu şartlar eserin yazım sürecinde Mustafa'nın dahlinin ve denetiminin varlığı ihtimalini hesaba katmamızı gerektiriyor. Bu dahlin ve denetimin ne oranda olduğunu kesin olarak söylemek mümkün olmasa da *Menâkıb*'da kullanılan bilgilere kaynaklık edebilecek düzeyde olması göz ardı edilemeyecek bir olasılık. Bu iddia eserin tümünü kapsamıyor elbette. Mesela savaş ve nasihat sahnelerinin ve ana karakterin (Sokollu Mustafa) yiğitlik, erdem ve bilgelik gibi özelliklerinin ön plana çıkarıldığı bol sanatlı bölümlerin dizilmesinde müellife genelde geniş bir alan bırakılacağı varsayılabilir. Fakat söz konusu eserde yazarın, failinden duymadan veya teyit ettirmeden yazmış olabileceği ihtimalini düşük gördüğüm bazı “hassas” anlatılar da mevcut. Buna en büyük örnek olarak eserde gayet detaylı biçimde aktarılan Mustafa'nın devşirilme sahnesi gösterilebilir. Bu tip hassas konularda yanı başındaki (ikisi de Budin'dedir) hâminin hoşuna gitmeyebilecek bir anlatı üretme riski, müellifin daha tedbirli bir yaklaşım geliştirmesine sebep olmuş olabilir. Bu sebepten ötürü eserin bazı bölümlerinde kaynağın müellifin hayal gücünden ya da ikinci ağızdan duyduklarından çok bizzat Mustafa'nın kendisi olabileceği fikri hafife alınmamalıdır. Kaynağın da failin de muhtemelen aynı olması, verilmiş her bilgiyi bir anda doğrulamıyor tabii ki. Edward Hallett Carr'ın meşhur eserinde altını çizdiği gibi tarih anlatısında dezenformasyon her zaman ikinci ağızlar vasıtasıyla başlamamakta, bazen anlatının faili bizzat dezenformasyonun da faili olabilmektedir.⁹ Bu, her tarihsel metin gibi, *Cevâhirü'l-Menâkıb* için de geçerliyse dahi, hikâyenin Mustafa'nın cevaz verdiği halinin aktarımı bile tarihçi için değerli bir veridir. Zira *Menâkıb*, yokluğu halinde belki de tamamen devletin tuttuğu arşiv kayıtlarından beslenmek zorunda kalabilecek bu araştırmayı tek kaynaklıktan kurtarmış ve farklı bir besin kaynağı teşkil ederek iki ana bilgi kaynağını (arşiv ve *Menâkıb*) karşılaştırarak doğrulama ve yanlışlama imkânı sunmuştur.

Menâkıb'ın, bu çalışmaya sunduğu en nadide katkılardan biri, Mustafa'nın muhtelif görevlerinin tarihlendirilmesine yardımcı olmasıdır. Bazen tam ve açık

⁸ Nahîfi hakkında, ilmiye kökenli olduğu ve bir vakitler Anadolu'da kadılık görevinde bulunduğuna dair araştırma için bkz.: *Menâkıb*, s. 20-25.

⁹ Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 67-70.

tarihlerle bazen ise bir olayın vuku buluş tarihine değinerek sunduğu bilgiler, bu tezin, arşiv araştırması kısmında önemli bir rehber olmuştur ve tezin gidişatında görülebileceği üzere *Menâkıb*, verdiği tarihlerde büyük oranda tutarlı çıkmış ve bu konuda güvenilebilir bir kaynak olduğu izlenimini pekiştirmiştir.

Pazan *Menâkıb*'ı neşrettiği çalışmasında, esere 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında kimler tarafından değinildiğini derlemiş ve okuyucusuna sunmuştur.¹⁰ Buna göre, eserin modern anlamda ilk defa, Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eserinin 1828 senesinde neşredilmiş üçüncü cildinde kullanılmış olduğunu tespit etmiştir.¹¹ Bu muazzam çaplı büyük külliyyatın Mustafa'ya ayırdığı yer birkaç sayfadan ibaret olmasına rağmen asıl önemi, Mustafa Paşa'dan bahsederken *Cevâhirü'l-Menâkıb*'ı kaynak gösteren ilk modern tarihçilik eseri olmasıdır. Yazmanın bu kadar erken keşfi ve literatüre dahli dikkate değer bir olaydır. Kullandığı nüshanın eksik ve müellifinin de meçhul olduğundan bahseden Hammer'in eserinde, Mustafa Paşa hakkında malumat bulunan altı ve yedinci ciltlerinde bu yazmadan yararlandığı açıkça görülebilmektedir. Eserde beylerbeyi oluşu (önceki görevlerinin kısa bir özetiyle beraber) ve idamına dair iki ayrı başlıkta aktarılan Mustafa anlatısı hacim olarak dar bir çerçeveye sahiptir ve *Menâkıb* haricinde pek de orijinal bir şey söylemez. Pazan'ın tespitlerine göre *Menâkıb*'a, eserlerinde Hammer'e de atıfta bulunarak Antal Gévay 1841'de;¹² İmre Karácson 1908'de¹³ değinmiştir.

Cevâhirü'l-Menâkıb'ın literatürdeki erken kullanımına bir diğer örnek de Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanmış 1914 tarihli makalesidir.¹⁴ Genel itibariyle bir eser tanıtım yazısı hüviyetindedir. Makalenin başlığı yazmada daha çok Sokollu Mehmed hakkında verilen malumata ilgi gösterildiğini ima etse de Şeref Efendi'nin hem yazmayı hem

¹⁰ *Menâkıb*, s. 44-45.

¹¹ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Cilt III, Peşte 1828, s. VIII, 433-434, 750; Cilt IX, Peşte 1833, s. 201; Cilt X, Peşte 1835, s. 458.

¹² Antal Gévay, *A Budai Pasák*, Bécsben: Strauss Antal' Özvegye' Betüivel, 1841, s. 11.

¹³ İmre Karácson, "A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratái", *Századok* 42 (1908), s. 257-265.

¹⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, "Sokollu Mehmed Paşa'nın Evâ'il-i Ahvâli ve 'Â'ilesi Hakkında Ba'zı Ma'lûmât – Cevâhirü'l-Menâkıb", *Târîh-i 'Osmânî Encümeni Mecmû'ası* 5/29 (1914), s. 257-265.

de Mustafa'nın hikayesinin bir kısmını Türkçe literatürle buluşturması önemli bir gelişmedir.

Alexander von Takáts'ın 1915'te yayınlanmış Almanca makalesi, Sokollu Mustafa'ya dair büyük ölçekli ilk çalışma olmasına rağmen metodolojik açıdan biraz sakıncalı bir yerde durmaktadır.¹⁵ Dili, övgü konusunda neredeyse Nahîfî Mehmed Efendi ile yarışacak derecede romantiktir. Çizdiği Mustafa portresi, Macaristan'a aşık ve halkına karşı merhametli, ikisinin de iyilikleri için tavizler veren ve refahları için sulhun ayakta tutulmasında sürekli çaba gösteren, kalkınmaları için elinden geleni yapan ve kendisine daha yüksek ve sorunsuz mevkiler teklif edilse bile ayrılmayı kesinlikle reddeden çoğu açıdan mükemmel birisini aktarır. Bu yönleriyle onu "Macaristan'a eziyet eden diğer Osmanlılar"dan farklı bir yere konumlandırır ve Macar reayasının ve Budin sakinlerinin bir hâmîsi olarak sunar. Takáts'ın üslubu dışında kullandığı kaynaklar ve onları kullanım biçimi de eleştiriye açıktır. *Cevâhirü'l-Menâkıb*'dan haberdardır fakat onu -ve diğer tüm Osmanlı kaynaklarını- güvenilirmez addetmiş, Avusturya kaynakları, Mustafa Paşa'nın şahsi mektupları ve seyyahların ürettiklerini kullanmayı tercih etmiştir. Osmanlı kaynaklarının kendisine yer bulamadığı bu konudaki bir çalışmanın eksik kaldığı kesindir. Ek olarak *Cevâhirü'l-Menâkıb*'da verilen Mustafa'nın makam silsilesine itiraz etmiş ve onun çok evvelinde Macaristan'ın muhtelif sancaklarında beylik görevi ifa etmiş olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu iddia gerek Pazan gerekse elinizdeki tez vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmış arşiv bulgularıyla geçerliliğini yitirmiştir.

Arşiv Kaynakları

Elinizdeki tezin en büyük vaatlerinden biri, Mustafa'nın hayatına dair evvelki neşirlerde yeteri kadar başvurulmamış olan Osmanlı arşivlerini yoğun şekilde kullanmak ve bu yolla yetkin bir biyografi ortaya koymaktır. Elbette uzun süre Budin'de beylerbeylik yapmış olan Mustafa, Avusturya elçi heyetlerinin gördükleri her şeyi kaydeden mensupları tarafından yakından takip edilmiş ve Mustafa, bu kişilerin eserlerinde kendine yer bulmuştu; ancak gerek bu tür "yabancı diplomat"

¹⁵ Alexander von Takáts, "Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der große Musztafa)", **Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften**, 4/1, München: Duncker & Humblot, 1915, s. 795-796.

kaynakları gerekse devrin Osmanlı müellifleri yalnızca “bey” veya “beylerbeyi” olan Mustafa’yı eserlerinde yansıtmışlar ve geçmişi hakkında sessiz kalmışlardı. Ancak kendisi Nahîfî’ye görev verip *Menâkıb*’ı yazdırdığında “kimselerin bilmediği” yönleriyle bir Mustafa portresi ortaya çıkıverdi. Hammer daha 19. yüzyılın başında *Menâkıb*’ı keşfetmiş ve anlatısını muazzam *Osmanlı Tarihi*’ne dahil etmişti bile. Ve kendisinden sonra Mustafa hakkında yazanların çoğu Hammer’e işaret etmiş, *Menâkıb*’ı onun kullandığı gibi, eleştiriye tabi tutmadan kullanmayı tercih ettiler. *Menâkıb*’ı bu şekilde kullananlar doğru yolda yürüyorlardı; ancak daha katedilecek çok yol vardı. Bu bağlamda önünüzdeki araştırma, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulunan muhtelif defter fonlarından istifade ederek bu yolda önemli bir mesafe almayı ve *Menâkıb* anlatısının doğruluğunu test etmeyi de amaçlamaktadır.

Mustafa’nın, taşra görevlerinin öncesine dair bir tetkikte bulunmaya heveslenen bir araştırmacı, zorunlu olarak arşivin A.RSK.d. ve KK.d. fonlarında bulunan ruus defterlerini kullanmalıdır. Bu fonlarda yer alan muhtelif tevcihat ve terakki kayıtları genelde söz gelimi mühimme kayıtları kadar anlatıya doyuran türden kaynaklar olmasalar da kişi, yer, zaman ve olay tespiti yapabilmek adına muazzam derecede faydalı kaynaklardır. Bu tez kapsamında, Mustafa’nın erken dönemlerine denk düşen tüm ruus defterleri taranmış ve bazısı *Menâkıb*’ı doğrulayan, bazısı da hepten yepyeni şeyler anlatan kayıtlarla karşılaşılmış, bunlar tez içerisinde okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Araştırmanın gidişatı içerisinde, bilhassa Mustafa’nın sancakbeyliği dönemlerini kapsayan tahvil ahkam defterleri de incelenmiş ve arşiv kaynağı havuzu bu suretle genişletilmiştir. Yine ruuslar gibi muhtelif tevcihat ve terakkileri içeren bu defterlerden özellikle Mustafa’nın Bosna Beyliği zamanını ortaya çıkarmakta yararlanılmış ve onun Sigetvar Seferi’nin hemen öncesinde düşmanla girdiği muharebelerin detayları keşfedilmiştir.

Adını anmadan geçemeyeceğimiz son defter fonu, *Menâkıb* ile beraber tezin anlatı kaynağını oluşturan mühimme defterleri olmalıdır. Ruus ve tahvil ahkam kayıtlarının aksine mühimme kayıtları, etraflı anlatılar sunduklarından, tezin anlatısının kurulmasında büyük katkıları olmuştur. Bilhassa Mustafa’nın Budin

Beylerbeyliği dönemi aktarılırken mühimmeler ana kaynak olarak kabul edilmiş, Mustafa'nın vakti iktidarıyla aynı zamana denk düşen tüm mühimme defterleri incelenerek ciddi bir örneklem oluşturulmuştur.

Tevârihler ve Muhtelif Kaynaklar

Tez, yukarıda zikredilen kaynakların yanı sıra, Osmanlı entelektüellerinin ürettiği muhtelif eserlere de baş vurmakta ve bunları da birbirleriyle karşılaştırılacak kaynaklar havuzuna atmaktadır. Tez aynı zamanda, anlatı yoğunluklu bu kaynaklardan, yeri geldikçe anlatıyı canlandırmak için de faydalanmıştır. Bu eserlerin seçilmesinde tarih kaygısı gözetilmiş ve 18. yüzyıl ile sonrasına ait eserler kapsam dışı bırakılmıştır.

Yararlandığımız kronik yazarlarını şöyle sıralayabiliriz: Selânikî Mustafa Efendi (ö. 1600?),¹⁶ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa (ö. 1636-7),¹⁷ Edirneli Mehmed b. Mehmed (ö. 1640?),¹⁸ Peçevî (Peçuylu) İbrahim Efendi (ö. 1649?),¹⁹ Solak-zâde Hemdemî Mehmed Çelebi (ö. 1658).²⁰

Yararlandığımız Sigetvarnâme yazarlarını şöyle sıralayabiliriz: Âgehî (ö. 1577),²¹ Feridun Ahmed Bey (ö. 1583),²² Merâhî (ö.?).²³

İstifade ettiğimiz bu müellifler genelde iki ana konu üzerinden bu teze kaynaklık etmişlerdir. Bunlardan ilki, Sigetvar Seferi (1566) sırasında, Mustafa'nın Budin'e beylerbeyi olma sürecine dair sundukları tasvirler, diğeri ise Mustafa'nın

¹⁶ Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, Cilt I, haz. Mehmed İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁷ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi Metin (926-1003/1520-1595)**, Cilt II, haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁸ Abdurrahman Sağırılı, **Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

¹⁹ Peçevî İbrahim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, Cilt I ve Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866.

²⁰ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Târîhi**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1880.

²¹ Kübra Naç, **Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013.

²² Feridun Ahmed Bey, **Nüzhât-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, haz. H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi, Redaksiyon: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

²³ Fatih Başpınar, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevi: Merâhî'nin "Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar" Adlı Eseri", **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 2/4 (2013), s. 60-61.

1578'deki idamıyla alakalı verdikleri malumattır. Bunların haricinde bir de Mustafa'nın hayırseverliğini *Nihâlistân* adlı eserinde müstakil bir konu olarak işlediğinden Nergisî (ö. 1635)²⁴ de aynı konuda Peçevî'nin yanında yararlandığımız bir kaynak olmuştur. Velhasıl, Mustafa'ya dair kroniklere ve sair Osmanlı kaynaklarına yansımış yegâne veriler, bu hususlar üzerinden aktarılmış görünmektedir. Bu kaynakları kullanım yöntemimiz doğrudan bilgili kabul etmek değil, mümkün olduğu kadar farklı kaynaklarla karşılıklı sorgulamaya tabi tutarak olmuştur. Müelliflerin muhtemel motivasyonları hesaba katılmış, ilgili kaynak eserlerden mümkün olduğunca doğrudan adaptasyon yapılmamıştır. (Burada biricik olmasından dolayı *Menâkıb*'ı ayrı tutacağımı belirtmek isterim.)

Literatür

Macarların deyimiyle *Nagy* (Büyük) Mustafa Paşa'nın literatürde tuttuğu yer maalesef adına yetişememiş ve kendisine dair yapılan müstakil yayınlar oldukça sınırlı kalmıştır. Elbette Mustafa'nın, 16. yüzyıl Macaristan'ı, Osmanlı hizipleri veya Osmanlı-Avusturya münasebetleri hakkında yapılmış çalışmaların bir köşesinde yer bulmuş olması pek tabiidir. Burada onun adının geçtiği her çalışmayı zikretmek meşakkatli ve ihtiyaç dışı olacağı için tercih edilmemiş, odak noktası Mustafa Paşa olan neşirlere ağırlık verilmiştir. Bunların dışında kalan diğer neşirlere ise gerektiği takdirde tezin olağan akışı içerisinde başvurulmuştur.

Yukarıda evvelce Takáts'ın 1915 tarihli makalesini zikretmiştik. Buna benzer ölçekte bir başka makaleye, 21. yüzyılın eşiğine gelindiğinde rastlanır. Gyula Káldy-Nagy'nin çalışması, Takáts'ın aksine Osmanlı kaynaklarını denklem dışında bırakmamış ve hem *Cevâhirü'l-Menâkıb*'ı, hem Osmanlı kroniklerini hem de muhtelif arşiv materyallerini bir makalenin sınırlarının el verdiği ölçüde sunmaya çalışmıştır.²⁵ Bununla beraber Mustafa Paşa'nın hayatı ile ilgili önemli bir yanlışı düzeltmiş ve Peçevî'nin, "Mustafa'nın FüleK Kalesi fatihi olduğu" iddiasını çürütmüştür. Fakat bu bölüm dahi çok detaya haiz değildir. Mustafa'nın pürüzsüz

²⁴ Süleyman Çaldak, *Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1997.

²⁵ Gyula Káldy-Nagy, "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Belleten* 54/210 (1990), s. 649-663.

yükselişinde Sokollu Mehmed'in etkisinin ne derece olduğunu sorgulaması ve bunun yanında konu hakkında daha detaylı araştırmaları doğru yöne teşvik etmesi açısından bu çalışmanın literatürdeki yeri oldukça önemlidir.

Yasemin Altaylı'nın makalesi ise Sokollu Mustafa'ya, yürüttüğü diplomasi açısından bakılabilmesini sağlayan bir bakış açısı sunar.²⁶ Mustafa'nın portresini Budin Beylerbeyi iken Avusturya tarafına yazdığı Macarca mektuplarıyla çizmeye çalışan araştırma, Mustafa'nın bu Osmanlı yöneticisinin, diplomatik faaliyetini somutlaştırma konusunda gayet yararlıdır. Fakat kullanılan dilin keskin yorumlar içermesi ve veri havuzunun darlığı makale açısından sorunlu bir durum oluşturmaktadır. Makale Mustafa'nın saray görevleri hakkında bilgi verirken telifi Mustafa ile çağdaş olan *Cevâhirü'l-Menâkıb* yerine Mustafa'nın ölümünden yüzyıllar sonra neşredilmiş Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'sini kullanır. Bu kaynağın kullanımının sebep olduğu yanlışlar, tezin "Enderun" kısmında sunulmuştur.

Yasemin Metin'in yüksek lisans tezi çalışması da, Sokollu Mustafa'nın muhtelif yıllarda Avusturya tarafı -ve bazen de Erdel ile- yürüttüğü diplomasi faaliyetlerini müşahade etmek için ziyadesiyle önemlidir; zira bu çalışmada Sokollu Mustafa'nın öznesi olduğu birçok diplomatik yazışma Türkçe'ye kazandırılmış ve araştırmacıların kullanımına sunulmuştur.²⁷

Mustafa'nın vakfiyesi üzerine birer sene aralıkla yazılmış iki makale mevcuttur. Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel'in araştırması²⁸ vakfiyede mevcut olan yapıları tespit etmiş ve bu tespitlerini görsel materyal ile pekiştirmiştir. Meryem Kaçan Erdoğan'ın çalışması²⁹ ise yapıları tespit etmesinin yanı sıra vakfın görevlileri gibi vakfiyede sunulan birkaç detayı da yoğun tablo kullanımıyla literatüre katmıştır.

²⁶ Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49/2 (2009), s. 157-171.

²⁷ Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

²⁸ Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, "Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", **OTAM** 38 (2015), s. 219-252.

²⁹ Meryem Kaçan Erdoğan, "Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 35 (2016), s. 67-116.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVŞİRİLMESİ VE SARAY DAHİLİNDEKİ GÖREVLERİ

(1530?-1554)

1.1. Devşirilmesi ve Enderun Safahatı

1.1.1. Mustafa'nın Devşirilmesine ve Bunun Usulüne Bir Bakış

Menâkıb'ın, tabiatı itibariyle, hâmîsi Sokollu Mustafa Paşa'yı yüceltme amacı taşıyan bir metin olduğundan daha önce bahsedilmişti. Buna rağmen müellifinin anlatıya, konu aldığı ana şahsiyet olan Sokollu Mustafa yerine Sokollu Mehmed Paşa'nın hikayesiyle başlamayı tercih etmesi ilk bakışta biraz kafa karıştırıcı görünebilir. Aslında bu başlangıç olay silsilesi açısından mantıklı ve doğal karşılanmalıdır; zira -müellifin de kabul ettiği gibi- Mustafa'nın İstanbul'dan geçip Budin'e uzanan yoluna ilk taş Mehmed'in devşirilmesi vesilesiyle döşenmiştir. Ancak bunun övgülerle dolu ve gayet kapsamlı bir müstakil bölüm ile yapılmasını, Mehmed'in, Mustafa üzerindeki himaye ve nüfuzunun metne bir yansıması olarak düşünmek de pekâlâ makul ve mümkündür.³⁰ Mehmed'in anlatı boyunca, Mustafa her kademe yükseldiğinde ona türlü nasihatlerde bulunarak ve her ihtiyaç anında onun yardımına yetişerek çizeceği karakter bu yansımanın bir tezahürü olmalıdır. Eser okunmaya başlandığında daha ilk bölümden övgü hudutlarının Sokollu Mehmed'i de aşarak Sokol Köyü, Sokoloviç Ailesi, Bosna ve Bosnalı devşirmeleri de kapsayacak şekilde genişlediği görülür.³¹ Bu durum, eserin Mustafa'yı dahil olduğu sosyal gruplar ve mensuplarıyla bütünleşik olarak tahayyül ettiği ve

³⁰ **Menâkıb**, s. 142-150: Yaklaşık beş varaklık bu bölüm Mehmed'in, keşfedilip devşirilmesinden başlar ve devşirme anını detaylıca işler. Ailenin, Sokollu Mehmed'in devşirilmemesi için yürüttüğü direniş özellikle detaylandırılır. Fakat ailenin razı olmak zorunda kalması üzerine Mehmed'in İstanbul'a götürüldüğünü görürüz. Eser Mehmed'in, Edirne Sarayı'nda ve onun akabinde Topkapı Sarayı'nda bulunan küçük odalarda ve hazine odalarındaki tahsilini anlattıktan sonra rikabdarlık, çuhadarlık, silahdarlık, çaşnıgirbaşılık ve büyük kapıcıbaşılık gibi saray içinde getirildiği görevlerden bahisle devam eder. Kapudan ve Rumeli Beylerbeyi olmasıyla ilerleyen anlatı, vezir ve veziriazamlığa yükselmesine kadar ulaşır. Müellif tarafından Mehmed'e, görüldüğü ilk andan itibaren paragraf dolusu övgüler dizildiği gibi bu övgüler arasında bizzat ona ithafen yazılmış bir kasideye yer verildiği bile görülmektedir.

³¹ **Menâkıb**, s. 142-145.

dolayısıyla Mustafa övgüsüne aynı zamanda bu bütünleşik yapıyı oluşturan bileşenleri de dahil edeceği izlenimini yaratır.

Mehmed hakkında derin malumatın verildiği ilk bölümün akabinde anlatı artık Mustafa'yı merkezine alır ve onun hikayesini aktarmaya koyulur. Devşirildikten sonra Enderun'daki muhtelif oda ve mevkilerden geçerek silahdarlık mansıbına kadar erişmiş olan Sokollu Mehmed'in yüreğinde ailesinden geride kalanların da kendisi gibi "İslam ile müşerref olmaları" arzusu peyda olur ve o sene Bosna haracını toplamaya memur olan Ahmed Bey'den memleketindeki kardeş ve akrabalarını yanında İstanbul'a getirmesi ricasında bulunur. Vergi toplama görevini ifa için Bosna'ya giden Ahmed Bey, Mehmed'in ailesini bulur, onlara evlatlarının devlet kapısında pek üst bir mertebeye yükseldiğini ve kardeşlerinin de ayak izlerini takip ederek aynı kapıda iyi mertebelere gelmeleri muradında olduğunu bildirir. Bu istek zaten en büyük oğullarını -yani Sokollu Mehmed'i- İstanbul'a göndermiş aile tarafından üzüntü ve tepkiyle karşılanır. Fakat Mehmed'in devşirilmesi hadisesinden tecrübe olunduğu üzere bu işin itirazla geçirilemeyeceği bilindiğinden aile ve akrabalar toplanarak hem anne ile babayı bir nebze teselli edebilecek hem de kapılarındaki bu talepkâr devlet memurunu tatmin edip gönderebilecek bir çözüm üretirler ve iki kardeşten ortancasını elde tutmak mümkün görünmediğinden, en azından küçük olanı korumak için, söz konusu küçük kardeşe görünüş ve yaşça ziyadesiyle benzeyen Mehmed'in amcaoğlunu -yani Sokollu Mustafa'yı- türlü tehdit, tembih ve vaatle kimliğini gizli tutarak küçük kardeş sıfatında İstanbul'a gitmeye ikna ederler.³²

Anlatının bu ikinci bölümünde bulunan Sokollu Mustafa'nın devşirildiği sahne ile ilk bölümde yer alan Sokollu Mehmed'in devşirilmesi sahnesi, burada değinilmesi gereken birkaç ortak paydada buluşmaktadırlar. Aile her iki hadisede de ilk refleks olarak devşirme memuruna tepki ve mukavemet göstermeyi seçmiştir ve Mehmed onu götürmek isteyen devşirme memuru Yayabaşı Yeşilce Mehmed Bey'den ailesince saklanmış, keşiş olan dayısı ise memura çocuktan feragat etmesi karşılığında yüklü miktarda rüşvet teklif etmiştir. Sokollu Mustafa hadisesinde de yine akla gelen ve uygulanan çözüm devşirme memurunu kandırmak suretiyle, en

³² **Menâkıb**, s. 154-156.

azından bir çocuğun alınmasını önleyen bir aldatma şeklinde tecelli etmiştir. Bu anlatılar, devşirme usulüne tâbî bölgelerdeki ailelerin çocuklarını devlet nezdinde yüksek makamlara ulaşınsınlar diye gönüllü olarak devşirmeye verdiklerini iddia eden argümana aykırı örnekler oluştururlar. Esasında söz konusu argüman kendisine bizzat *Menâkıb* anlatısının içinde dahi yer bulmaktadır; çünkü Mehmed'in devşirilmesine olan direnci yumuşatmak adına Yeşilce Mehmed, aileye çocuğun devlet kapısında fevkalade yükselme potansiyelinin bulunduğunu ve eğer bu gerçekleşirse çocuğun kendilerine rahatlık ve refah sağlayabileceği, yaşlılıklarında veya düşkün durumlarında ise bir yardım eli olabileceği vaadinde bulunmuştur. Yani kendi deyimiyle onlara başlarına konan devlet kuşunu müjdelemiş; ancak cahillik edip kuşu kaçırmamaları konusunda ikazdan da geri durmamıştır. Tüm üzüntülerine rağmen naçar bu vaat ile ikna edilmiş görünen ailenin kapısına yıllar sonra İstanbul'dan gelmiş bir başka memur olan Ahmed Bey dayanıp da Mehmed hakkında verilen vaadin yerine geldiğinin, evlatlarının iyi bir mansıba sahip olduğunun ve kardeşlerinin de kendisiyle aynı yola girmelerini istediğinin haberini getirdiğinde, aile mutlu olmak yerine üzüntüye boğulmuş ve tekrar mukavemet yoluna girmiştir. Aslında devşirme memuru ile aile arasında akdedilen ilk anlaşmanın şartları yerine getirilmiş gibidir; ancak aile diğer çocukları için de aynı anlaşmaya ikinci defa imza atmak bir tarafa dursun, hala ilk evlatlarının yokluğundan mustarip olduklarını beyandan çekinmemişlerdir. İlgili bölümde annenin ağzından çıkan ifadeler, o dönemin düşünce şeklinin *Menâkıb* yazarı -ve belki de dönemi- tarafından nasıl tahayyül edildiğini yansıtmaları açısından ziyadesiyle önem arz etmektedir. Buna göre, halen büyük oğlunun ayrılık ateşinden yüreği yanan annenin, eğer gözlerinin nuru ile ruhunun huzuru olan küçük çocukları da bu gaddar rüzgarca alınıp götürülürse hayatının bir anlamı kalmayacak ve çocuklarını bir daha göremeyecekse ister çok yüksek mevkilere gelsinler isterse de ölsünler kendisi için bir farkı olmayacaktır.³³ Eserin muhtemel kaleme alınış tarihinden kırk yıl kadar önce yaşanmış bir hadise için kullanılan bu ifadelerin bire bir annenin gerçek ifadeleri olduğunu kabul etmek elbette akıl karı değildir; ancak anlatının, annenin duygusal monoloğu arasına serpiştirdiği duygu yüklü iki şiirle de desteklediği bu ifade tarzının bilinçli bir tercih

³³ *Menâkıb*, s. 152-153.

olduğunu görmezden gelmek de bir o kadar yanıltıcı olmalıdır.³⁴ Eserin ilerleyen sayfalarında, Bosna'dan İstanbul'a getirildiğinde ve Sokollu Mehmed kendisine başka kardeşlerinin var olup olmadığını sorduğunda utanç ve pişmanlık emareleri gösterse bile yıllar önce yaptıkları değişim aldatmacasını inkâr ederek gizli tutmaya çalışması, annenin bu hususta hala tam anlamıyla pişman olmadığına bir göstergesi gibi düşünülebilir. Elbette metnin içinde bizzat Mehmed ve Mustafa'nın devşirildiklerine, Müslüman olduklarına ve devlet kapısında yükselme imkânı bulduklarına şükrettikleri anlar olur.³⁵ Ancak devşirmeye karşı yükseltileten itiraz seslerinin, böyle bir metnin içerisinde yukarıda aktarılan kadar bile yer bulabilmesi bize dönem insanların bu mefhumu nasıl idrak ettikleri hakkında mutlaka bir şeyler söylemelidir.

Velhasıl *Menâkıb* anlatısı, Mehmed'in babası, ortanca kardeşi ve küçük kardeşi olarak sunulan amcaoğlundan oluşan grubun Ahmed Bey nezaretinde İstanbul'a doğru yola çıkmasıyla devam eder. Bu yolculuk esnasında "küçük kardeş" ata binemeyecek kadar küçük olduğundan mahfe üzerinde seyahat etmektedir. Nihayetinde İstanbul'a ulaşan kafiye, Mehmed tarafından memnuniyetle karşıladıktan sonra hiç vakit kaybedilmeden çocuklar padişahın huzuruna çıkarılırlar ve yaşları hayli küçük olduğundan Topkapı Sarayı yerine Galata Sarayı'nda eğitime başlamaları uygun görülür.³⁶ Galata Sarayı, aynı görevi ifa eden diğer 'ön' saray okullarına nazaran daha itibarlıydı ve burada eğitim alan devşirmelerin önemli bir kısmı Topkapı Sarayı hizmetine namzet olarak (Zira bazıları Topkapı Sarayı'na iç oğlanı olamaz, doğrudan askeri kanatta istihdam edilirdi.) görülmekteydi.³⁷ *Menâkıb*'daki devşirilme hikayesinde niteliklerinden övgü üstüne övgüyle bahsedilen Sokollu Mehmed'in bile daha düşük mevkiideki Edirne Sarayı'nda tahsil gördüğü göz önüne alınırsa Bosna'dan aynı anda gelen farklı yaşlardaki çocukların ikisinin birden

³⁴ *Menâkıb*, s. 152-153: "Dünya ne zamana kadar gönül yaramı ciğerime koyar / Biri iyileşmeden diğerini üzerine koyar / Bir yara biraz iyileşmeye yüz tutsa / Bu yarayı bırakıp başka bir yara açar"; "Yüreğimin ateşi ne âlemde diye bana sorma / Gözümün yaşına sor ki o tercümanımızdır" (Şiirlerin çevirileri Pazan'dan alınmıştır).

³⁵ Mehmed'in şükrettiği bölüm için bkz.: *Menâkıb*, s. 151; Bunun yanı sıra Mustafa da *Menâkıb*'da, her kademe yükseldiğinde bir şekilde minnettar olduğunu belirtir ya da o bölümde müellif, anlatıya şükre ve teşekkürle dair bir şiir ekler.

³⁶ *Menâkıb*, s. 161-162.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 292.

en itibarlı saray okuluna kabullerinde Mehmed'in herhangi bir etkisi olup olmadığı doğal olarak akla gelecektir. Bu şüphe, anlatının ilerleyen bölümlerinde Mehmed tarafından keşfedilip İstanbul'a getirilen -Mustafa'nın yerine gönderildiği- asıl küçük kardeşin, diğerleri gibi, prestijli Galata Sarayı yerine, yeni faaliyete geçen görece daha az prestijli olduğunu düşündüğümüz İbrahim Paşa Sarayı okuluna verilmesiyle biraz zayıflıyor gibi görünür.³⁸

Burada dikkati “kardeşlerin yaşları küçük bulunduğu için Topkapı Sarayı yerine Galata Sarayı'na verilmeleri” detayına çekmek isterim. Buradaki ifade şekli kulağa kardeşlerin aslında ön tahsil olmadan doğrudan Enderun'a geçiş yapabilecekleri ancak yaşları el vermediği için bu yolun tercih edilmediği gibi gelmektedir ve bu durumun saray teamüllerine aykırı, istisnai bir durum olacağı açıktır. İbrahim Paşa Sarayı'na verilmesiyle Mehmed'in hâmi portresini zayıflattığını söylediğimiz esas küçük kardeş için *Menâkıb*'in Viyana nüshası -diğerlerinden farklı şekilde- tam olarak böyle bir anlatı sunar ve hâmi portresinin tekrar güçlenmesini sağlar. Bu anlatıya göre Mehmed, esas küçük kardeş zorluk çekmesin diye saray okulu safhasını atlatıp, onu doğrudan saraydaki iç oğlanları zümresine aldırıştır.³⁹ Herhangi birinin iltimas yoluyla saray okullarında tahsilden muaf tutularak doğrudan Enderun'a geçiş yapabileceğini iddia edebilmek için elimizde kanıt yoktur ve devşirmelerin saraylara dağıtım sürecine bakılırsa böyle bir kanıtın herhangi bir şekilde var olması ihtimali de gayet zayıftır. Zira devşirmelerin saraylara dağıtılmaları bir kapı ağası aracılığıyla da olsa tamamen padişahın tasarrufundaydı ve yapılacak tensip ve terfiler padişaha arz edilmek zorundaydı.⁴⁰ Bu açıdan bakıldığında “kardeşlerin” saray okullarına yerleştirilmesinde Mehmed'in bir katkısı olacaksa bunun doğrudan bir müdahale ile değil de dolaylı yoldan, yani Mehmed'in hizmetlerinin padişah nezdinde yarattığı memnuniyetten doğan bir inayet şeklinde vuku bulması beklenmelidir.

Mehmed'in himayesinin daha somut bir örneği “kardeşler” Galata Sarayı'na verilmeden hemen önce meydana gelir. Çocuklar teslim edilirken bu sarayda görevli ağa Ahmed'e, kendilerinin Silahdar Mehmed Ağa'nın küçük kardeşleri ve Saray-ı

³⁸ *Menâkıb*, s. 167-168.

³⁹ *Menâkıb*, s.159.

⁴⁰ *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 290-292.

Amire’de bilfiil odabaşılık yapan Sinan Ağa’nın akrabaları oldukları hatırlatılarak çocukların akranları arasında özel muameleye tabi tutulmaları talep edilir.⁴¹ *Menâkıb* anlatısında, Enderun içerisindeki en prestijli görevlilerin ikisinden gelen bu talebin anında karşılık bulduğunu ve görevli ağanın çocukları kendi evlatları bileceği ve öyle muamele göstereceği konusunda Mehmed’i temin ettiğini görüyoruz. Bu imtiyazın çocuklar için anlamı büyük olmalıydı; zira her ne kadar kendilerine dokunmamış olsa da söz konusu ağanın zalimliği, ufak hata ve suçlara büyük cezalar tatbik edişi ve fiziki şiddetine maruz kalanın sağlam çıkamayışı hususları *Menâkıb* anlatısına dahil edilmiş ve bu esnada evinden uzakta, küçük bir çocuk iken *Menâkıb*’ın yazımı sırasında kudretli bir vezir beylerbeyi olan Mustafa’nın, atlanmasını istemediği detaylar olarak eserde muhafaza edilmişti.⁴²

Fakat Mehmed’in Mustafa üzerinde himayesini ilk tatbiki ne bu imtiyaz talebi ne de Galata Sarayı’na kabulüyle cereyan etmiştir. Mehmed’in hâmîliği aslında hikâyenin daha en başında, Mustafa’nın devşirilmesine vesile olmasıyla başlamış olmalıdır; zira anlatıya göre Mustafa’yı devşiren Ahmed Bey Bosna’ya olağan bir devşirme sezonunda değil, ahaliden vergi toplama göreviyle gitmiş ve küçük kardeşleri de İstanbul’dan rica üzere getirmiştir.⁴³ *Menâkıb*’ın ilgili bölümünde yer alan bir ifade bu işin boyutunun ricadan da öteye geçtiğini gösterir; çünkü Ahmed Bey’in vergi toplama görevi de esasında kendisine, kardeşlerini bulup getirmesi amacıyla Mehmed tarafından sağlanmıştır.⁴⁴ Mehmed’in kardeşlerini İstanbul’a devşirme olarak getirtme girişimi ve bunu takip eden süreçte yaşananlar *Kavânîn-i Yeniçeriyân*’da öne sürülen, devşirmeye tabi ailenin birden fazla çocuğu olması durumunda yalnızca birinin alınması ve eğer tek çocuk varsa o çocuğa dokunulmamasına dair usule uymadığı gibi, çocukların yine *Kavânîn*’de aktarılmış

⁴¹ *Menâkıb*, s. 162-163.

⁴² *Menâkıb*, s. 164.

⁴³ Destekleyici bir unsur olarak, *Menâkıb*’ın, Mehmed’in devşirilmesi anlatısında onunla birlikte Edirne’ye getirilen 40 çocuktan daha bahsedilirken Mustafa’nın devşirilmesi anlatısında böyle bir bahis bulunmadığını ifade edelim.

⁴⁴ “... iki birâderlerin yanlarına götürüp anlar dahi mâ’ide-i pür-fâ’ide-i ‘izz ü câhlarından behre-mend itmek murâd-ı şerifleri olup bu sene bize Bosna harâcın alıvirüp bi’z-zât bu hidmet-bûsına irsâl eylemişlerdür...” *Menâkıb*, s. 152.

devşirme esnasında uygulanagelen eleme şartlarından da muaf tutuldukları manasına gelmektedir.⁴⁵

1.1.2. Çocukluğu ve Ailesine Dair Bazı Mülahazalar

Sokollu Mustafa'nın çocukluğu, örneğine çoğu devşirmenin hikayesinde rastlanabilecek türden bir karanlık ile örtülüdür. Oryantalist bir bakış açısı bu karanlığın kaynağını devşirme usulünün doğasında arayabilir ve ortaya kendi içinde tutarlı olabilecek bir argüman koyabilirdi. Ancak bu durumda karşıt bir bakış açısı da çocukluk merhalesinin modern öncesi çağlarda, günümüz kabullerinin aksine, hayatın kayda değer bir evresi olarak görülmediğini iddia edebilir ve bu karanlığın evrensel bir fenomen olabileceğini ileri sürebilirdi. Nedeni ne olursa olsun karanlık, bir “insan hikayesi” inşasına azmetmiş her tarihçinin az ya da çok başa çıkması gereken bir gerçekliktir. Bu araştırma özelinde söz konusu gerçeklik Mustafa'nın çocukluğunda yapmaktan hoşlanıp hoşlanmadıklarının, akranlarıyla oynadığı oyunların veya en sevdiği yemeğin, yani onu o gün o yapan şeylerin muhtemelen tümünün kendisiyle birlikte toprak altına girdiğinin kabulünü beraberinde getirmelidir. Peki sahiden de durum böyle midir? Nihayetinde toprak altına giren, yani ölen bir şeyin, öncesinde hayatta olması beklenir. Mustafa'nın dünyaya gelişinden, devşirilerek yeni hayatına itildiği güne kadar tahminî beş ila altı yıldan ibaret çocukluğunun kendi hatırında ne kadarı kalmış olabilirdi ki yanında ahirete götürebilsin? Bu soruya bir cevap bulmanın imkansızlığı elbette elimizdekileri birleştirerek akıl yürütemeyeceğimiz anlamına gelmiyor.

Mustafa'nın memleketinin, Bosna Sancağı'nın Vişegrad Kazası'nda bulunan Rudo Nahiyesi'ne bağlı Sokol -ya da Sokul- Köyü olduğu malumdur.⁴⁶ *Menâkıb* anlatısı Sokol Köyü hakkında bilgi olarak adının yerel lisanda “şahin yuvası” anlamına geldiğinden ve suyundan ziyadesiyle nasiplendiği Lim Nehri'nin kıyısında bulunduğundan fazlasını sunmamaktadır. Mustafa, muhtemelen 1520'lerin sonunda ya da 1530'ların başında Sokoloviç Ailesi'nin bir mensubu olarak burada doğmuş ve

⁴⁵ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri II. Osman Devri Kanunnâmeleri**, c. 9, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 138.

⁴⁶ Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, **DİA**, c. 37, İstanbul, 2009, s.354-357.

devşirildiği güne kadar da burada yaşamış olmalıydı.⁴⁷ Sokoloviçlerin, Hristiyanlar arasında soylu kökenlere sahip bir aile olduklarına dair iddia ve görüşler mevcuttur⁴⁸ ve *Menâkıb*'ın da bu görüşleri tekrar ettiğini görebilmekteyiz. Mesela eserde, Sokollu Mehmed'in devşirme anlatısı dahilinde bu soyluluk açıkça dile getirilmektedir.⁴⁹ Haricen Sokolluların, bulundukları bölgede ahalinin önde gelenlerinden olduklarına işaret eden birkaç unsur de gözden kaçırılmamalıdır. Bunlardan muhtemelen ilk göze çarpanı, ailenin ikamet ettikleri yerleşim yeri ile aynı ismi paylaşması olmalı. Bu, ya köyün adını aileden aldığı ya da ailenin Sokol Köyü'nden olmakla müsemma olduğu anlamına gelebilir. İki ihtimal de bizi ailenin en azından ismen tanınır olduğu sonucuna çıkarabilir. Sokollu Mehmed'in dayısının - *Menâkıb*'da zikredilen- keşişliği⁵⁰ ve ailenin Mehmed'in girişimlerinden önce de devşirme usulüne tabi tutulmuş olması,⁵¹ ailenin statüsünü tahayyül açısından dikkate alınması gereken diğer unsurlar olarak zikredilebilir.

Mustafa'nın geniş ailesi hakkında yukarıda yaptığımız türden akıl yürütmelerini, çekirdek ailesi için yapmak maalesef daha zordur.⁵² Burada garip olan

⁴⁷ *Menâkıb*'da Sokol Köyü'ne Mustafa'nın "mevlûdi" veya "mevlûdleri" dendiği için burada doğmuş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz, bkz.: *Menâkıb*, s. 282; buradaki tarihlendirme, *Menâkıb*'daki silsile takip edilerek bulunmuştur. Ve başlıkta iki muhtemel tarih aralığının tam ortasında bulunduğundan 1530 yılı dile getirilmiştir.

⁴⁸ Sokollu Mehmed Paşa'nın, kendisinin Sırp despotları soyundan geldiğine dair İtalyan elçilere bilgi vermesi hakkında bkz.: Erhan Afyoncu, "Sokollu Mehmed Paşa", *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s.354; Peçevi'de soyluluk hakkında açıkça bir malumat verilmese de onun, Mehmed'in "...Bosna diyarından Sokollu Bey -ya da Sokolobik veya Sokolovik- neslinden yani Şahinoğullarından..." olduğuna dair ifadesi buraya işaret ediyor olmalıdır, bkz.: Peçevi İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Cilt I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866, s. 24-25; Sokolluların çok yakındaki bir isim olan Feridun Ahmed'in iddiasına göre, Budin Beylerbeyi olduktan sonra Mustafa'ya, Avusturya hükümdarı tarafından yazılan mektupta geçen "...zât-ı şerîfinüz bahâdîrlar nâmûsı ve pâdişâhlar makbûli ulu asıl ve gereklî nesil Sokoloviçe oğlanlarımın zübdesi ve beğlik âşiyânların şâhîn yavrusı..." ifadesi yine bu soyluluğa -ya da en azından sonradan soylulaştırma işlemine- bir göndermedir, bkz.: Feridun Ahmed'de bkz.: Feridun Ahmed Bey, *Nûzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar*, haz. H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi, Redaksiyon: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s. 258.

⁴⁹ "...karye-i mezbûreden Sokolovik nâm kimesnenün oğlun ... peder ü mâderinün nezâfet-i nesllerin ve 'iffet-i asılların gördi ki meyâmin-i Nasârâ'da mânend-i mesel-i sâir ma'lûm-ı ekâbir u esâgirdür." *Menâkıb*, s. 145.

⁵⁰ *Menâkıb*, s. 146.

⁵¹ I. Selim ve I. Süleyman zamanlarında Karaman, Diyarbakir, Anadolu, Halep, Şam, Mısır ve Rumeli'de beylerbeylik yapmış ve vezirlik payesine erişmiş Deli Hüsrev Paşa'nın, Sokollu ailesine mensubiyeti ve Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyi olmasına dair iddialar için bkz.: Abdülkadir Özcan, "Hüsrev Paşa, Deli", *DİA*, c. 19, İstanbul, 1999, s. 40-41.

⁵² Esasında ebeveynleri için olmasa da Mustafa'nın en az bir kız -ve muhtelemen de bir erkek- kardeşine dair muhtelif kayıtlara arşiv araştırması sırasında rastlanmıştır. Bu kayıtların ana öznelere söz konusu kardeş(ler)in evlatlarıdır ve kardeş(ler)in isimlerini zikretmezler. Kız kardeş(ler?)e dair

husus, çekirdek aile hakkında az da olsa bilgi içermesini beklediğimiz *Menâkıb*'ın, Mehmed'in ebeveynlerine dair etraflı bir anlatı sunarken hikayesini kaleme aldığı Mustafa'nın kendi ebeveynleri hakkında tamamen sessiz kalmasıdır. Bu durum doğal olarak söz konusu sessizliğin bilinçli bir tercih olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir. Peki bu tercih bilinçli idiyse sebebi ne olabilirdi? Akla hızlıca gelebilecek en basit ihtimal Mustafa'nın ebeveynlerinin *Menâkıb* anlatısı sürecinde yaşamıyor olabileceğidir. Bu ihtimal, anlatı içinde gayet mantıklı bir zemine oturur; zira düşünüldüğü takdirde, eğer Sokollu Mustafa'nın ebeveynleri sağ değil idiyse muhtemelen ona akrabaları bakmaktaydı ve devşirme memuru geldiğinde çocuğu İstanbul'a, yani Mehmed'in yanına göndermeyi ya ondan kurtulmak ya da onun, yanlarındakine nazaran daha iyi bir hayata sahip olması için tercih etmiş olabilirdiler. Bu ihtimal anlatıda, Mehmed'in kardeşleri devşirmek istendiğinde küçük kardeş yerine amcaoğlu Sokollu Mustafa'nın herhangi bir itiraz olmadan gönderilişini açıklayabilse de Mustafa'nın vakfiyesinde babası olarak zikredilen Abdülmennan ismi dolayısıyla zayıflıyor gibi görünür; fakat "Abdülmennan" gibi isimlerin baba adı meçhul ya da babaları Hristiyan kalmış devşirmeler kaydedilirken baba adları olarak yazılması vaki olduğundan belki de bu durum söz konusu ihtimali zayıflatmaz, bilakis kuvvetlendirir.⁵³ Peki neden *Menâkıb*, Mehmed'in anne ve babasının akıbetleri ve vefatları hakkında bilgi veremeyen Mustafa'nın ebeveynleri hakkında sessiz kalmış olsun ve anlatıda sunmaktan çekinsindi ki?

Bu bilmeceye dair daha kuvvetli bir tahmini vücuda getirebilmek için tekrar Mehmed'in anne ve babası üzerine yazılanlara dönmek gerekir. *Menâkıb*'ın, Mehmed'in ebeveynlerine değindiği bahislerin tümü, çocuklarının devşirildiği müstakil iki anlatı içerisinde sunulur. Ebeveynlerin, özellikle de annenin bu anlatılardaki rolü, kuvvetli bir mukavemet ile çocuklarının alınmaması için direnmek şeklinde cereyan etmiştir. Söz konusu anlatılardan ikincisi, Mustafa'nın devşirilmesi

kayıtlar için bkz.: BOA, **DFE.RZ.d.42**, s. 54 (27 Muharrem 983/8 Mayıs 1575), s. 340 (19 Zilhicce 983/20 Mart 1576), s. 495 (29 Muharrem 983/10 Mayıs 1575); Mustafa'nın muhtemel erkek kardeşine dair arşiv kaydı için bkz.: BOA, **KK.d.220**, s. 149 (12 Rebiülevvel 974/27 Eylül 1566) [Bu kayıta erkek kardeşi zikredilen Mustafa Paşa'nın Sokollu Mustafa olup olmadığı kesin olarak tespit edilemediğinden bir ihtimal olarak dikkate sunulmuştur.]; Bu kayıtlar haricinde Mustafa Paşa'nın vakfiyesine de bir erkek kardeşinin varlığı yansımıştır: Kollektif, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, İstanbul: T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:146, 2016, s. 139.

⁵³ **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, s. 130.

hadisesini içermesine rağmen onun ebeveynlerinden benzer bir mukavemeti göremeyiz ve hatta yukarıda zikredildiği üzere anlatıda onlara dair tek bir kelime dahi sarf edilmez. Bu husus üzerine bazı ihtimaller arasından ikisi burada dile getirilmelidir. Ya Mustafa, bir alakası olmamasına rağmen kendisinin başka biri yerine devşirilmesine razı oldukları gibi bu plana sadık kalması için akrabalarca çocuk yaşında maruz bırakıldığı türlü tehdide de sessiz kalan ebeveynlerini affetmemiş (tehdit edildiğine dair açık bir ifade *Menâkıb*'da mevcuttur) ve hikayesini ölümsüzleştirdiği *Menâkıb*'da yer almalarını istememiştir ya da bu durum “editöryel” bir kaygıdan kaynaklanmaktadır ve Mehmed'in, evlatlarını kuvvetli biçimde savunan ebeveynlerinin yanında Mustafa'nın ebeveynlerinin tutumu uyumsuz -ve belki de sağlıksız- bir kombinasyon oluşturacağından hikayenin selameti için anlatıya dahil edilmemiştir.

Peki ya ebeveynleri akrabaların ortaya attığı plana uymasalardı ve Mustafa - hemen aşağıdaki başlıkta görebileceğiniz gibi- bir başkası yerine İstanbul'a gönderilmeseydi? Bu durumda Mustafa'yı nasıl bir kaderin bekleyebileceği üzerine düşündüğümüzde aile mensuplarını devlet kapısından içeri alma azmi gayet yüksek olan Mehmed'in listesinde, sıranın bir süre sonra yaşça da müsait olan kendisine gelebileceğini düşünmemek için bir sebep görmüyorum. Peki ya devşirme memuru Mehmed'i hiç görmeseydi ya da ailesi Mehmed'i İstanbul'a göndermemekte başarılı olsalardı? Yukarıda Sokoloviç Ailesi'nin statüsü için sarf ettiğimiz sözler hesaba katıldığında Mustafa'nın devşirmeye tabi tutulması ve yolunun yine İstanbul'a düşmesi mümkündü elbet; ancak Mehmed gibi bir hâmînin yokluğunda kariyerinin nereye kadar yükselebileceği meçhuldür.

1.1.3. Enderun'daki Kariyeri

Mustafa'nın Galata Sarayı'nda eğitime başlaması devlet nezdinde ilk statüsü olan iç oğlanlığı sıfatını elde etmesi anlamına geliyordu. Saray hizmetine alınan devşirmeler, saray dahilindeki muhtelif odalarda görev alıp adım adım yükselerek eğitimlerini tamamlayana kadar iç oğlanı olarak adlandırılmaktaydılar.⁵⁴ İç

⁵⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 289.

oğlanlarının tahsilleri binicilik ve harp aletlerinde uzmanlaşmak gibi fiziki aktiviteleri ve çamaşır yıkamak, sarık sarmak gibi saray hizmetinde kullanacakları pratikleri içerdiği gibi hat, musiki, nakış vb. sanatsal eğitimleri de kapsamaktaydı. Bu oğlanlar üç ayda bir ulufe alırlar ve temel ihtiyaçları da saray tarafından karşılanırdı. II. Bayezid zamanında tesis edilen Galata Sarayı, daha önce bahsettiğimiz üzere aynı kategoride bulunduğu saray okulları arasında en itibar sahibi olanıydı ve bir cami, toplamda altı yüz kişi kapasiteli üç koğuş ve her koğuşa tahsisli birer hamam, zabıt dairesi ve mutfaktan oluşan büyük bir kompleks yapıydı.⁵⁵ *Menâkıb*'a göre Mustafa, burada iki yıl boyunca eğitim gördü ve berberlik ile dellaklık sanatı üzerine uzmanlaştı.⁵⁶

Saray okullarında eğitim gören iç oğlanları belli aralıklarla gerçekleşen çıkma adındaki toplu terfilere tabi olur ve kariyerlerinin bir sonraki safhasına adım atarlardı. Akranları arasında başarılı bulunan oğlanlar usul üzere Topkapı Sarayı'ndaki büyük ve küçük odalara yükselirler ve daha parlak bir kariyer yolunda ilerlemeyi sürdürürlerdi. Talihi daha az olanları ise 'çıkma' merasiminde kapıkulu süvari bölüklerinin görece daha az prestijli zümrelerine yazılırlardı.⁵⁷ Galata Sarayı'ndaki iki yıllık tahsilinin ardından Mustafa, çıkma merasimini başarıyla atlatmış olmalı ki eğitimine devam edeceği Topkapı Sarayı'ndaki küçük odaya alındı.⁵⁸ Fakat Sokollu Mehmed, beraberinde Galata Sarayı'na teslim ettiği ortanca kardeşinin durumunu öğrenmek istediğinde kendisine bu kardeşin vefat haberi verildi.⁵⁹ *Menâkıb*'a göre, kardeşinin erken vefatından dolayı üzüntüye boğulan Mehmed, çok sevdiği bu ortanca kardeşin Mustafa olan ismini, nasihatler eşliğinde - hala küçük kardeşi olarak bildiği- amcaoğluna verdi ve böylece bu vakte kadar kullandığı ismini bilmediğimiz Sokollu Mustafa, Mustafa ismine kavuştu.

Sokollu Mustafa'nın Mustafa ismine kavuşması *Menâkıb*'ın Viyana Nüshası'nda biraz daha farklı bir biçimde gerçekleşir. Bu anlatıya göre Mehmed'in

⁵⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 291.

⁵⁶ *Menâkıb*, s. 168.

⁵⁷ Uzunçarşılı Galata Sarayı çıkmalarının 14 ila 16 akçe ulufe ile ulufeci ve garipler bölüklerine yazıldıklarını iddia eder bkz.: *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, s. 293; ancak arşiv kayıtlarında bunların, 12 ila 13 akçe ile silahdar ya da 10 akçe ile ulufeci yazıldığına dair bazı örnekler mevcuttur bkz.: KK.d 208, 163-164.

⁵⁸ *Menâkıb*, s. 165.

⁵⁹ *Menâkıb*, s. 165.

ortanca kardeşi hiç olmamış, Sokollu Mustafa onun tek kardeşi yerine İstanbul'a gönderilmiş ve İbrahim ismini almıştır. Yıllar sonra bu değişimden haberdar olduğunda Bosna'daki asıl kardeşini İstanbul'a getirtip doğrudan Topkapı Sarayı'na aldırın Mehmed kendi adıyla uyumlu olsun diye bu küçük kardeşine Mustafa ismini vermiştir. Fakat diğer nüshalardaki anlatıyla örtüşür biçimde bu kardeş kısa süre sonra vefat ettiğinden yine üzüntüye boğulan Mehmed artık amcaoğlu olduğunu öğrendiği İbrahim'e çok sevdiği küçük kardeşinin adını verir.⁶⁰ Görüldüğü üzere anlatının iki versiyonunda da Sokollu Mustafa, Mustafa ismini Mehmed'in bir kardeşinden almaktadır. İki anlatı küçük kardeşin varlığında ittifak etmekte ancak Viyana hariç diğer nüshalar aynı zamanda bir ortanca kardeşin varlığından bahsetmektedir.

Babüssaade ardında bulunan Küçük Oda, Büyük Oda ile beraber, Galata, Edirne ve İbrahim Paşa saraylarında başarı göstermiş ve kıdem kazanmış iç oğlanlarının eğitim ve hizmetlerine devam edecekleri bir üst mertebeyi ifade ediyordu.⁶¹ Yekdiğerine herhangi bir üstünlüğü olmayan bu iki odaya alınanlar Türk ve İslam öğretilerine tabi tutulmakta, Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenmekte ve tıpkı bir önceki eğitim yerlerindeki gibi fiziki, pratik ve kültürel yeteneklerini geliştirmektedirler. Bu odaların 16. yüzyıl sonlarındaki mevcudu büyüğün yüz ve küçüğün altmış olmak üzere toplamda yüz altmış kişiydi ve odalara mensup oğlanların ulufeleri de sekizer akçe kadardı. Mezkûr odalara kabul edilen oğlanların her birine, yılda birer kat elbiselik çuha ve iki yüz akçe düğme akçesi verilmekteydi ve bu oğlanlara giymekle yükümlü oldukları kıyafetlerinden ötürü *dolamalı* denmekteydi.⁶² Terfi etmeleri halinde başarılı bulunanları Enderun'un daha üst odalarına yükselerek *kaftanlı* olmakta, diğerleri ise yine kapıkulu süvarilerine yazılmaktaydı.⁶³

⁶⁰ **Menâkıb**, s. 156-162.

⁶¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 298.

⁶² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 298-299.

⁶³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 298: Uzunçarşılı, 18 ila 20 akçe ile sipahi ve silahdar yazıldıklarını söylemektedir. Silahdar kısmının doğru olduğu tespit edilebilse de BOA, **KK.d.208**, s. 150'de görülebilecek çıkmada büyük odadan çıkanlardan üçü 21, ikisi 22, biri 21 ve bir kişi daha 24 akçe ille sipahi olmuştur.

Mustafa küçük odada yedi yıl boyunca hizmet etti.⁶⁴ *Menâkıb*'da Mehmed'in annesini İstanbul'a getirmesi, ona başka kardeşlerinin var olup olmadığını sorması ve annenin asıl küçük kardeş hala Bosna'da bulunmasına rağmen bu durumu gizlemeye çalışması hadiseleri bu zamanlara denk gelmektedir. *Menâkıb* anlatısına göre annenin tavrından şüphelenmiş olacak, Mehmed bir şekilde yapılan değişimden haberdar olur ve asıl küçük kardeşinin İslam saadetinden mahrum oluşuna hayıflanıp Mustafa'dan niçin gerçeği söylemeyerek küçük kardeşine orada kalmayı müstahak gördüğünün hesabını sorar. Mahcup haldeki Mustafa, kimliğini açık etmemesi ve bu aldatmacayı gizli tutması için türlü tehditlere maruz bırakıldığını ve yaşı küçük olduğu için de boyun eğip aksini düşünemediğini itiraf ederek af diler. Bu itirafın ardından Mehmed onu affetmiş görünür ve kendisini yine kardeşi bileceğini ve himaye edip kayırmayı sürdüreceğini beyan ederek Mustafa'yı teselli eder.⁶⁵ Varlığı yeni keşfedilen Bosna'daki gerçek küçük kardeş hiç vakit kaybedilmeden İstanbul'a getirilip İbrahim Paşa Sarayı'na verilse de ilk basamak olan bu saraydan çıkamaz ve ortanca ağabeyi gibi ahirete irtihal eder.⁶⁶

Mehmed'in ortanca kardeşinin varlığında ittifak edemeyen *Menâkıb*'ın iki farklı anlatısı (Viyana nüshası ve diğerleri) küçük kardeşin varlığı konusunda mutabıktır. Bu mutabakat, bir şeyler ifade etme ihtimali olsa da tıpkı *Menâkıb*'ın önceki safhalarında öne sürülen iddialarda olduğu gibi arşiv verileriyle teyit edilemeyeceğinden kesinliğine dair bir şerh ile kabul edilip geçilecek gibi görünür. Fakat tam da anlatılarda sunulduğu üzere Mustafa'nın küçük odada bulunduğu tarihlerde Hazîne-i Âmire'nin günlük gelir-giderlerini gösteren bir defterde çok ilgi çekici bir kayda rastlanır. 23 Ramazan 949 (31 Aralık 1542) tarihli bu kayıt Serbevâbîn-i Dergâh-ı 'Âlî Mehmed Ağa'nın yeni Müslüman olan biraderzadesi hakkındadır.⁶⁷ *Menâkıb*'ın Sokollu Mehmed hakkında sunduğu bilgilere göre Mehmed, 1541'de cereyan etmiş Tabur Seferi⁶⁸ sırasında kapıcıbaşı yani serbevabin olmuş ve bu görevini Barbaros Hayreddin Paşa'nın vefatını takiben 1546 senesinde

⁶⁴ *Menâkıb*, s. 166.

⁶⁵ *Menâkıb*, s. 167.

⁶⁶ *Menâkıb*, 168.

⁶⁷ BOA., D.BRZ.d. 20614, s. 43.

⁶⁸ Ya da "İstabur Seferi", Sultan Süleyman'ın 1541'de Budin'i fethetmesi ve burada doğrudan Osmanlı sistemiyle bütünleşmiş bir beylerbeylik kurulmasıyla sonuçlanan sefer.

Kapudan-ı Deryalığa getirilene kadar sürdürmüştü.⁶⁹ Bu sebepten yukarıdaki kayıтта zikredilen Mehmed Ağa'nın Sokollu Mehmed olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Peki bu biraderzade kim olabilirdi?

Menâkıb Mehmed'in küçük kardeşlerinin varlığından bahsetse de büyük kardeşleri hakkında herhangi bir malumat vermemektedir. Bu bağlamda, elimizdeki verilerle yapılabilecek en yerinde akıl yürütme, bu "biraderzadenin", Mustafa'nın kendisi yerine gönderildiği ve Mehmed'in varlığını sonradan keşfedip İstanbul'a getirttiği asıl küçük kardeş olması gibi görünmektedir. *Menâkıb* anlatısından Mustafa ile yaşlarının benzer olduğunu bildiğimiz bu kardeş, kaydın deftere geçildiği tarihlerde 14 ila 16 yaşları arasında olmalıdır. Bu yaşlarda birinin devşirilmeye müsait bir evlat sahibi olabileceği ihtimali pek düşük olduğundan kayıтта mevcut "biraderzade" kelimesine "zade" kısmının sehven eklenmiş olabileceği ihtimali gayet makuldür. Ya da belki de Mehmed, Mustafa'nın asıl kimliğini öğrendikten sonra çevresinde kafa karışıklığı yaratmamak için bu durumu bir süre gizli tutmuş ve asıl kardeşini biraderzadesi olarak tanıtarak İstanbul'a getirtmiş de olabilir. Bunlar en nihayetinde akla makul gelebilecek tahminler olduğu gibi bu kişi pekâlâ *Menâkıb*'da adı geçmeyen bir başka kardeşin çocuğu da olabilir ancak kaydın hem *Menâkıb* anlatısına hem de tarihlendirmesine fazlasıyla uygun oluşu bu ihtimali diğerlerine göre daha az tercih edilir hale getirmiş olmalıdır.

Küçük odada geçirdiği yedi yılın ardından Mustafa, devrin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Mehmed'in vefat ettiği günlerde hazine odasına yükselir. *Menâkıb*'da bir hadiseden bahisle dahi olsa ilk defa tarih verilmesi Mustafa'nın hayatının önceki safhaları için kabaca bir tarihlendirme yapma imkânı sunar. Şehzade Mehmed'in vefatı 8 Şaban 950 (6 Kasım 1543) tarihinde vuku bulduğuna göre Mustafa'nın hazine odasına geçişi bu tarihten bir süre sonra olmalıdır. Hazine odasına geçiş için tarihi Şaban 950 (Ekim-Kasım 1543) olarak kabul edersek *Menâkıb* anlatısına göre Mustafa'nın küçük odaya geçişinin 943 (1536/1537) senesinde, devşirilip Galata Sarayı'nda tahsiline başlamasının 941 (1534/1535) senesinde ve doğumunun da -*Menâkıb*'da bulunan "yaşının küçük

⁶⁹ *Menâkıb*, 148-149.

olduğuna” dair anlatıya binaen- tahminen 930’ların ikinci yarısında (1528?-1532?) olması beklenir.

Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilen Hazine Odası mertebe olarak Kılar Odası ile Hasoda arasında yer almaktaydı. Oda mevcudu altmış iç oğlandan müteşekkildi ve tıpkı Büyük ve Küçük Oda efradına giydikleri kıyafetlerden ötürü *dolamalı* denmesi gibi hazine odasının da dahil olduğu kıdemli odaların efradına aynı sebepten *kaftanlı* denmekteydi. Uzunçarşılı, 16. yüzyıl sonlarında bu oda acemilerinin yevmiyelerinin, tıpkı büyük ve küçük odadaki acemiler gibi, sekizer akçe olduğunu söylese de hazine odası mensuplarının yılda birkaç kere bahşiş ve kıyafet bedelleri adı altında bir sürü inayet görmekte olduklarını aktarmaktadır.⁷⁰ Esas görevleri Enderun hazinesini muhafaza olan bu oğlanlar çıkmalarda kapıkulu süvarilerinin sipahi bölüğüne yazılır ya da müteferrikalık, çaşnigirlik ve bölükbaşılık gibi görevlere getirilirlerdi.⁷¹

Menâkıb anlatısına göre Mustafa, hazine odasında yedi yıl süren hizmeti boyunca her hususta akranlarından daha marifetli bulunduğundan bizzat devrin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman’ı tıraş etme şerefine nail oldu ve padişahın berberi olarak görev yaptı.⁷² Muhtemelen bir sonraki vazifesine terfi edene kadar da bu görevi sürdürmüş olmalıydı; zira *Menâkıb*’a göre Mustafa, hazine odasındaki günlerinin sonuna doğru vuku bulan Elkas Seferi (1548-1549 Osmanlı-Safevi Savaşı) sırasında İstanbul’da değildi ve söz konusu sefere Sultan Süleyman’ın yanında iştirak etmişti.

Bu bölümde dikkate sunmak istediğim son konu, Mustafa’nın erken görev silsilesine dair literatürde var olan karmaşıklığıdır. Buna göre, literatürde var olan silsilelerden biri, bizim de esas kabul ettiğimiz *Menâkıb*’daki silsiledir; ancak bunun

⁷⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 305, 308; 1501 senesinde Türk korsanları tarafından yakalanarak Osmanlı sarayına satılmış ve II. Bayezid ve I. Selim devirlerinde sarayda iç oğlanı olarak bulunmuş Antonio Menavino, hazine odası oğlanlarının günlük 10 ila 15 akçe arası bir gelire sahip olduklarını aktarır: Giovan Antonio Menavino, **Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 79.

⁷¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 305.

⁷² **Menâkıb**, s. 168; *Menâkıb*’ın bir nüshası Mustafa’nın hazine odasındaki görevini 4 sene ile sınırlar ve diğer nüshalarla padişahın berberliği hususunda ittifak eder. Anladığım kadarıyla bu nüsha görev süresini 4 yıl hazine odaları ve 3 yıl berberlik şeklinde bölmektedir; ancak hazine odalarındaki görevinin bittiğini iddia etmediği için Mustafa’nın bu süreçte, diğer nüshalarda olduğu gibi hazine odası oğlanı olarak kalmış olması muhtemeldir bkz.: **Menâkıb**, s. 158.

yanı sıra bir de Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'sindeki silsile vardır ve Mustafa'nın, Enderun'dan çıkışından sonra küçük mirahur, daha sonra Ramazan 962 (Temmuz-Ağustos 1555) tarihinde de çakırcıbaşı olduğunu iddia eder.⁷³ Buradaki silsilenin hatalı olduğu, tezin gidişatı içerisinde sunulacak arşiv kayıtlarıyla bilahare teyit edilecektir; ancak bu yapılamamış olsaydı bile *Menâkıb* gibi Mustafa'nın kendi himayesi altında yazdırdığı bir eser dururken, Mustafa'nın vefatından yüzyıllar sonra yazılmış bir eser olan *Sicill-i Osmânî*'yi incelemeyi muhtemelen tercih etmeyecektik.

1.2. Kapıkulu Sipahiliği

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in ikinci oğlu olan Elkas Mirza, Şirvan bölgesinde valilik yapmaktayken şahlık iddiasıyla isyan etmiş ve ağabeyi Şah Tahmasb'ın kuvvetleri karşısında tutunamayıp çareyi 1547 senesinde İstanbul'a iltica etmekte bulmuştu. İki kardeş arasında ortaya çıkan husumete bu şekilde dahil olmak doğru bir yol izlendiği taktirde İstanbul için birçok kazanımı beraberinde getirebilirdi. Osmanlılar ayaklarına kadar gelen bu fırsatı geri çevirmediler ve başkentlerinde ihtişamlı şekilde karşıladıkları Elkas Mirza'nın destek talebini olumlu cevaplandırarak İran üzerine bir sefer düzenlemeye karar verdiler.⁷⁴ *Menâkıb*'da Mustafa'nın, Sultan Süleyman'ın yanında 'Elkas Seferi' de denen bu sefere katıldığına dair bir anlatı olduğundan bahsetmiştik. Bu askerî hareket, padişahın 18 Safer 955 (29 Mart 1548) tarihinde İstanbul'dan hareketiyle başlamış ve Sultan Süleyman'ın şehre dönüşü 1 Zilhicce 956'u (21 Aralık 1549) bulmuştu.⁷⁵ Anlatıda aksi bir durum söz konusu olmadığından, yirmi bir aylık bu aralık zarfında Mustafa'nın padişah ile seferde olduğunu tahmin etmekte herhangi bir sorun olmamalıdır. *Menâkıb*, sefer sonunda Mustafa'nın sipahi olmak ve taşra çıkmak arzusuna kapıldığına değinir ve padişahın İstanbul'a dönüşünü takiben arzusunun

⁷³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 1181.

⁷⁴ John R. Walsh, "The Revolt of Alqâs Mirzâ", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86 (1976), 61-78.

⁷⁵ Feridun M. Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, s. 396, 417.

karşılık bularak otuz üç akçe ulufe ile kapıkulu sipahisi olmasının uygun görüldüğünü aktarır.⁷⁶

İslam devletlerindeki hassa askerlerinin gelişmiş bir örneği olarak zikredilebilecek kapıkulu teşkilatı, doğrudan Osmanlı tahtına bağlı maaşlı askeri zümreleri ifade etmekte ve yaya ve atlı olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktaydı. Derece ve maaşları itibarıyla yayalardan üstün olan atlı grup, bu grubun ilk bölümü olan silahdarlar zümresinin tesisiyle I. Murad devrinde ortaya çıkmış, II. Mehmed devrinde kurulan sipahi bölümünün eklenmesiyle genişlemiş ve daha sonra oluşturulan sağ ve sol ulufeci ve garip bölüklerinin de dahliyle son halini almıştır.⁷⁷ Altı bölük halkı olarak da adlandırılan kapıkulu süvarilerinin insan kaynağı ihtiyacı Enderun'a bağlı oda ve saraylarda hizmet veren iç oğlanlarını, kapıkulu yayalarının yeniçeri, cebeci gibi muhtelif bölüklerinin mensuplarını ve hassa peykleri ile saray mutfağı kıdemlileri gibi çeşitli saray görevlilerini içeren geniş bir havuzdan karşılanmaktaydı.⁷⁸ Yevmiyeleri önceki görevleri, kıdemleri, hizmet süreleri ve bölüklerine göre değişen kapıkulu süvarilerinin kendi aralarında da bir hiyerarşi mevcuttu ve bu hiyerarşiye göre sipahi ve silahdarlar birinci, ulufeciler ikinci ve garipler ise üçüncü sırada gelmekteydiler.⁷⁹ Baş bölük olan sipahi bölümü diğerleri arasında en itibarlı olandı, öyle ki bazen altı bölük halkının tümü bu bölüğe atfen sipahiler olarak da adlandırılırdı.⁸⁰ Bu durum, *Menâkıb*'da Mustafa'nın terfi ettiği "sipahiliğin" hususen sipahi bölümünü mü yoksa umumen altı bölük halkını mı kastettiği sorusunu doğal olarak akıllara getirebilir. Mustafa'nın hazine odasındaki görevi bahsinde Uzunçarşılı'dan alıntılanarak bu oda mensubu iç oğlanlarının kapıkulu süvarisi olarak çıkmaları söz konusu olduğunda baş bölük olan sipahi bölümüne yazıldıklarını aktarmıştık. *Menâkıb*'da kastedilenin hususen sipahi bölümü olduğuna dair elimizdeki bir diğer veri zikredilen otuz üç akçelik ulufe miktarıdır zira devrin ruus kayıtları incelendiğinde bu miktarın sipahi bölümü altındaki herhangi

⁷⁶ *Menâkıb*, s. 169.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.137.

⁷⁸ *Kapıkulu Ocakları II*, s. 138-141.

⁷⁹ *Kapıkulu Ocakları II*, s. 169.

⁸⁰ Erhan Afyoncu, "Sipahi", *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 256-258.

bir zümre için oldukça fazla ve hatta sipahi bölüğüne yazılanlar arasında bile aldıkları en yüksek ulufeler seviyesinde olduğu görülür.⁸¹

Enderun'dan çıkışıyla Mustafa'nın arşiv kaynaklarında görünürlüğüne bir nebze daha artmış olması beklenir. Bu beklenti arşivin kaynak bolluğu açısından Mustafa'nın yaşamının önceki yıllarına nazaran daha cömert oluşuyla birlikte düşünüldüğünde gayet umut vericidir. Bu umudun peşine düşüp *Menâkıb*'in sunduğu tarih aralığı özelinde bir arşiv taraması yaptığımızda muhtemelen Sokollu Mustafa'ya ait arşiv bulgularının ilkiyle karşılaşırız. Enderun'dan çıkıp ağa, çaşnigir, sipahi ve silahdar olmalarına ferman verilmiş bir grup iç oğlanı hakkındaki 12 Rebiülahır 957 (30 Nisan 1550) tarihli bu ruus kaydı, otuz üç akçe ulufe ile sipahi olan bir Mustafa'dan bahsetmektedir.⁸² İstanbul'da deftere geçirilmiş bu kayıt, Kanuni'nin Elkas Seferi dönüşünden yaklaşık dört ay sonrasına aittir ve aynı yılın safer ayı ortalarında başlayan ancak bilhassa daha çok 9-16 Rebiülahır (27 Nisan-4 Mayıs) ve 17 Cemaziyelevvel-1 Cemaziyelahır (3-17 Haziran) tarihleri arasında yoğunlaşan -ve muhtemelen sefer dönüşü mükafat olarak gerçekleşmiş- bir dizi çıkmanın parçası görünümündedir.⁸³ Zaman, mekan, kişi adı, bölük, ulufe miktarı ve bağlam açılarından *Menâkıb* anlatısı ile kesin bir uyum sergileyen bu arşiv kaydında adı geçen Mustafa'nın Sokollu Mustafa olduğunu iddia etmek mümkün görünse de tam da burada, söz konusu kayda dair görmezden gelemeyeceğimiz bir soru işaretinin varlığına dikkat çekmek icap eder. Toplu bir terfi olduğunu aktardığımız bu kayıttaki metnin ana gövdesinde atamaya tabi kişiler için "içeriden" -yani Enderun'dan- çıktıklarına dair geniş bir tanımlama yapılmakta ve bu tanımlama ile *Menâkıb*'da öne sürülen Mustafa'nın sipahilikten önce hazine odası oğlanı olduğu anlatı arasında herhangi bir çelişki görülmemektedir. Ancak ilgili ruus kaydında terfiye tabi kişiler listelenirken kendisine ağalık tevcih edilen kişinin sağına düşülen "an-oda-yı hass" notu üzerinde durulması gereken bir uyumsuzluk ihtimalini doğurur. Aslında ortaya çıkan bu ikilik şu ana kadar değinmediğimiz bir sorunla doğrudan alakalıdır. Uzunçarşılı, 208 Numaralı Ruus Defteri'ndeki çıkma kayıtlarına

⁸¹ BOA, **KK.d.208**, s. 150-151, s. 163-165; **KK.d.209**, s. 58, s.63; **KK.d.210**, s. 162; **KK.d.214**, s. 12; **A.RSK.d.1453**, s. 43; **A.RSK.d.1453a**, s. 62-63; **A.RSK.d.1454**, s. 17-18.

⁸² BOA, **KK.d.209**, s. 38.

⁸³ BOA, **KK.d.209**, s. 6, s. 33, s. 38, s. 58, s. 60, s. 63-64.

atıf yaparak 16. yüzyıl ortalarında sipahi bölüğüne hasodadan çıkanların 32 ve 33 akçe, hazine odasından çıkanların ise yirmi beş akçe ile yazıldıklarını aktarır.⁸⁴ Daha önce Mustafa'nın ulufesi meselesi için sunduğumuz dönem ruus kayıtları incelendiğinde otuz ve üzeri akçelik ulufelerin gerçekten de hasodadan çıkan iç oğlanlarına verildiğine dair örnekler görülür. Eldeki tüm veriler hesaba katıldığında bu durum iki farklı ihtimali doğurmaktadır. Birincisi, Mustafa'nın -muhtemelen daha yüksek ulufeye sahip olması amacıyla- kısa süreliğine de olsa hazine odasından hasodaya yükseltilmiş ve sipahiliğe terfi işleminin bu oda üzerinden yapılmış olabileceği ihtimalidir. Bu ihtimalin doğru kabul edilmesi *Menâkıb*'ın konu hakkındaki sessizliğinin ya bilinçli olarak bir gizleme ya da bilinçsiz bir gözden kaçırma veya unutmaya halinden kaynaklandığına dair iki alt ihtimali ortaya çıkarır. İkincisi ise *Menâkıb* anlatısı doğrultusunda Mustafa'nın hazine odası çıkışlı olmasına rağmen kendisine bir hasoda menşeli sipahinin alacağı kadar akçe tahsis edilmiş olabileceği ihtimalidir. Mustafa'nın muhtemel sipahi kaydı olarak tespit ettiğimiz belge iki duruma da uygun şekilde yorumlanabileceği için kesin bir yargıda bulunmak güçtür; ancak Hasoda'ya geçiş ihtimali, eldeki veriler düşünüldüğünde daha mantıklı olan seçenek gibi görünmektedir ve iki ihtimal de Mustafa için büyük inayet anlamına gelmiş olabileceğinden Sokollu Mehmed'in söz konusu ihtimallerdeki rolüne dair bazı tahminlerde bulunmak gayet doğal olmalıdır.

Kapıkulu süvarileri hiyerarşik sıralamasına göre ilk dört bölüğün maiyetlerinde yevmiyelerine göre belirlenen hizmet efradı vardı ve bu bölüklerin mensupları aldıkları yevmiyenin ilk beş akçesi hariç olmak üzere her beş akçesi için sefer esnasında, masraflarını karşılayacakları bir atlı asker bulundurmaya mecburiyetinde idiler.⁸⁵ 16.yy sonlarında maiyetleriyle beraber mevcutları yirmi bini geçen bu sınıfın sahip oldukları hayvanlar da hesaba katıldığında İstanbul şehri içerisinde bulunmaları iase ve lojistik sebeplerden ötürü mümkün olmadığından İstanbul'da kalan cüzi bir miktarı hariç ekseriyeti İstanbul etrafı ile Edirne, Bursa ve Kütahya havalisine kadar olan bölgede ikamet ederlerdi.⁸⁶ Ulufeleri her üç ayda bir Topkapı Sarayı'nın hazine

⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 320.

⁸⁵ **Kapıkulu Ocakları II**, s.171.

⁸⁶ **Kapıkulu Ocakları II**, s. 156, 175.

dairesinde verilir, dışarıda olanlar da kısa süreliğine İstanbul'a gelerek maaşlarını bizzat teslim alırlardı.⁸⁷

Mustafa'nın mensubu olduğu sipahi bölüğünün savaş ve barış durumları için farklı farklı sorumlulukları mevcuttu. Savaş halinde İstanbul dışındaki süvarilere haber vermek için ordunun hareketinden bir süre önce bölük ağaları vasıtasıyla çavuşlar gönderilir ve ek olarak kadılara da hükümler iletilerek süvarilerin toplanması sağlanırdı.⁸⁸ Sefer sırasında padişahın sağ tarafında yürüyen, savaş düzeninde ise ordu merkezinin sağında veya bazen hükümdarın arka tarafında konuşlanan sipahi bölüğü mensupları sefer boyunca çadırlarını hükümdar çadırının sağına kurarlar ve hükümdar çadırının, dolayısıyla da hükümdarın muhafazasından sorumlu olurlardı.⁸⁹ Barış zamanlarındaki görevleri ise daha çeşitliydi. Bu görevler padişahın cuma namazlarında veya herhangi bir yere hareketlerinde alaya iştirak etmek veya divan-ı hümayunun toplandığı günlerde Topkapı Sarayı dahilinde selamlama töreni icra edip beklemek gibi merasim görevleri olabileceği gibi muhtelif katiplik ve eminlik görevlerinin ifası veya cizye, ağnam vb. vergilerin tahsildarlığı gibi daha işlevsel görevler de olabilirdi.⁹⁰ *Menâkıb*, bu sorumluluklar arasında zikrettiğimiz vergi tahsildarlığı görevinin, Mustafa'nın sipahi olma arzusunun altında yatan sebep olabileceğine dair bir imada bulunur ve Mustafa'nın bu görevi ifasına dair kısa bir anlatı sunar. Bu anlatıya göre sipahi olma isteği karşılık bulan Mustafa, terfiinden hemen sonra o esnada Rumeli beylerbeyi olan Sokollu Mehmed'den bir dizi nasihat işitir ve bu nasihat anlatısının hemen akabinde *Menâkıb*, Mustafa'nın o esnada memleket hasretine tutulduğunu, bundan haberdar olan Mehmed'in ise kendisine Bosna'da bulunan Brod Kazası cizyesini toplama görevini temin ederek bu bahane ile Mustafa'nın yıllar sonra memleketini görüp hasret gidermesine icazet verdiğini aktarır.⁹¹ Mustafa'nın bu görev vasıtasıyla Bosna'ya gidip muradına ermesiyle devam eden anlatı, bu konu hakkında onun oradayken akraba ve yakınlarından rast geldiklerini İslam'a davet ettiği ve bu davetlerin karşılık bulduğundan başka detay sunmamaktadır.

⁸⁷ *Kapıkulu Ocakları II*, s. 187-188.

⁸⁸ *Kapıkulu Ocakları II*, s. 180-181.

⁸⁹ *Kapıkulu Ocakları II*, S. 147.

⁹⁰ *Kapıkulu Ocakları II*, S. 156-157.

⁹¹ *Menâkıb*, s. 171-172.

Mustafa'nın cizyedarlığı, sipahiliğe terfi ettiği 12 Rebiülahır 957 (30 Nisan 1550) tarihi ile bir sonraki görevine atanmadan kısa süre önce iştirak ettiği Nahçıvan Seferi'nin başlangıcını ifade eden 18 Ramazan 960 (28 Ağustos 1553) tarihi arasında denk düşmelidir. Bu cizye tahsili görevinin izini sürmek amacıyla bir arşiv taraması yapıldığında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin envanterinde ilgili tarih aralığını ve coğrafyayı kapsayan beş adet defterle karşılaşılır.⁹² 958 ve 960 yıllarındaki kayıtları içeren bu defterlerin tahsildar ismi zikredenlerinde Brod cizyesini toplayanların Mustafa haricinde kişiler oldukları görülür.⁹³ Bu defterlerden çıkan -ve muhtemelen Menâkıb'ın iddialarını bir nebze kuvvetlendirebilecek- diğer bir veri iki yıl için de Brod Kazası cizye gelirinin devrin Rumeli beylerbeyine yani Sokollu Mehmed'e tahsis edilmiş olmasıdır.⁹⁴ Bu açıdan bakıldığında defteri mevcut olmayan diğer iki yılda da kaza cizye gelirinin benzer şekilde Sokollu Mehmed'in tasarrufunda olabileceğini düşünürsek Mustafa'nın tahsildarlık görevini elde edişini mantıklı bir bağlama oturtabiliriz. Bu bulgular ışığında Mustafa'nın ilgili görevi ifa edebilmesi için geriye 957 ve 959 yılları kalmaktadır. 957 senesi her ne kadar Menâkıb'daki memleket hasreti anlatısına daha uygun bir tarihlendirme olsa da Uzunçarşılı, tahsildarlık görevlerine namzet olan sipahilerin mülazım adıyla divan-ı hümayun ile vezir dairelerinde bir senelik hizmetlerinin ardından cizyedar sıfatıyla tahsilata gönderildiklerini aktarmıştır.⁹⁵ Eğer Mustafa'nın da cizye tahsiline gitmeden önce bu bir yıllık divan hizmetini ifa ettiğini kabul edersek Bosna'ya gidebilmesi için geriye yalnızca 959 senesi kalmaktadır.

1.3. Çaşnigirliği

Mustafa'nın bir İran seferi dönüşü terfi ettiği kapıkulu sipahiliği görevi katıldığı başka bir İran seferi yolunda son bulmuş ve Menâkıb'a göre Nahçıvan Seferi başında, İstanbul'dan henüz beş menzil uzaklaşmışken çaşnigirlik vazifesine

⁹² BOA, MAD.d.1236, MAD.d.90, KK.d.3523, TS.MA.d.4458, TS.MA.d.10081.

⁹³ BOA, MAD.d.90, vr. 57a; 958 senesine ait bu kayıтта cizyenin emin olan Süleyman, katip olan Hacı Ali ve Sinan adında birinin marifetiyle toplandığı görülüyor. TS.MA.d.10081, vr. 15b; 960 senesine ait bu kayıтта ise cizyenin emin olan gurebâ-yı yesâr bölüğünden Mahmud bin Veli ve katip olan sipahi bölüğünden Ahmed marifetiyle toplandığı görülüyor.

⁹⁴ BOA, KK.d.3523, s. 34, TS.MA.d.4458, vr. 3b, TS.MA.d.10081, vr. 15b.

⁹⁵ Kapıkulu Ocakları II, s. 157-158: Uzunçarşılı bu cizyedar sipahilerin gulâmiye adı altında cizye başına onar akçelik bir ödeme aldıklarından da bahseder.

getirilmiştir.⁹⁶ Söz konusu sefer, padişahın 18 Ramazan 960 (28 Ağustos 1553) tarihinde doğu menzillerinin ilki olan Üsküdar'a geçişiyle başladığı dikkate alınırsa bu tayinin bir hafta kadar sonra Hereke ya da Çınarlıdere mevkiinde vuku bulmuş olması beklenir.⁹⁷ Ancak bu sefer yolunda tutulduğu anlaşılan 210 Numaralı Ruus Defteri'nin ilgili tarih aralığını kapsayan kayıtları arasında böyle bir görevlendirme bulunmadığı gibi Mustafa adında birinin en yakın tarihli çaşnigir atamasına da yaklaşık sekiz ay sonra, 3 Cemaziyelahir 961 (6 Mayıs 1554) tarihinde deftere geçirilmiş bir ruus kaydında rastlanır.⁹⁸ Dokuz neferin dergah-ı ali çaşnigirlerine ilhak olunduğuna dair bu kayıta adı geçen sekizinci kişinin 222. Bölük mensubu olan Mustafa isimli bir sipahi olduğu görülmektedir. *Menâkıb*'ın öne sürdüğü tarihten yaklaşık sekiz ay sonrasına ait olsa da bu atamanın, kişi ismi ile halef ve selef görevler hususlarında anlatıyla örtüşmesi ve bahsedilen Nahçıvan Seferi sürerken gerçekleşmiş olması, kayıta adı geçen Sokollu Mustafa olma ihtimalini kuvvetlendiren unsurlar olarak önümüzde durmaktadır. Söz konusu ruus kaydı ile *Menâkıb* arasında oluşan zaman farkı için anlatının azami sapma payı (bir görev için *Menâkıb*'da verilen tarih ile o görevin -varsa- arşiv kaydının tarihi arasındaki azami fark) dahilinde olması hasebiyle müellif veya kaynağının hatası deyip geçmek mümkünse de bu yola girmemek adına bir varsayım öne sürmek isterim.⁹⁹

Mustafa'nın *Menâkıb* anlatısında iddia edilen tarihte fiilen çaşnigirlik yapmaya başlamış lakin sefer şartları dahilinde yaşanan gecikme nedeniyle atamasının hukuken ancak sekiz ay sonra yapılabilmiş olabileceği şeklindeki varsayımının yalnızca tek bir dayanağı mevcuttur. Mustafa'nın çaşnigirlik atamasının kaydı olarak tahmin ettiğimiz ruus kaydında Mustafa hariç sekiz kişinin daha çaşnigir olarak atandığından bahsetmiştik. Aynı defterde yer alan ve bu atamadan takribi üç ay sonrasına ait başka bir kayıta altı kişinin daha çaşnigirliğe

⁹⁶ *Menâkıb*, s. 172.

⁹⁷ Nasûhü's-Silâhî (Matrâkçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 59; Sultan Süleyman'ın ilgili sefer için İstanbul'dan çıkış tarihine dair bkz.: BOA, **KK.d.210**, s. 226.

⁹⁸ BOA, **KK.d.210**, s. 228-230; Nahçıvan Seferi ilgili tarih aralığı. **KK.d.212**, s. 13; 961 tarihli çaşnigir ataması.

⁹⁹ Bu yola girmek istemememizin sebebi, tezin giriş bölümünde de tartıştığımız üzere, *Menâkıb*'ın ana kaynağının bizzat Mustafa olabileceği ihtimali ve bu ihtimalden yola çıkarak, özellikle anlatının erken safhalarında -insan hafızasının doğası gereği- bir olay vasıtasıyla sunulmuş tarihlendirmelerin görece daha güvenilirliğine dair oluşmuş kanaatimizdir.

atandığını görüyoruz.¹⁰⁰ Yaklaşık üç aylık kısa bir sürede toplamda on beş kişinin çasnigir olarak atandığı anlamına gelen bu durum, Uzunçarşılı'nın Koçibey, Selaniki ve Kanunname-i Ali Osman'a atıf yaparak çasnigirler için öne sürdüğü kanun üzere kırk kişilik mevcut ile düşünüldüğünde tüm çasnigir mevcudunun üçte birinden fazlasının bu kısa süre zarfında değiştiği sonucuna çıkmaktadır.¹⁰¹ Bunun, o dönemde var olan bir sıkışmanın sonucu olabileceği ihtimali ise yukarıdaki varsayımımın yegane dayanağıdır.

Mustafa'nın çasnigir ataması kaydı özelinde dile getirmek istediğim son husus, Mustafa isminin altına düşülmüş "silahdar" notudur. Bir önceki bölümde sipahilik için atıfta bulunulan belgeler incelenirken bu tarz notların üç şekilde gerçekleştiği görülmüştür. Bunlardan ilki kişi isimleridir -ki muhtemelen şahsın baba adıdır-, ikincisi yer isimleridir -ki muhtemelen şahsın memleketini ifade eder-, ve üçüncüsü ise "alemdar" veya "oda" gibi bu kişilerin kendi sipahi bölüklerinde icra ettikleri görevleri veya sipahi olmadan önce bulundukları yerleri ifade eden kayıtlardır. Bu tip kayıtlar hakkında herhangi bir literatür bulunmadığından Mustafa'nın altındaki "silahdar" kaydının onun, bölüğünde icra ettiği görevi olabileceği tahminiyle bu konuyu kapatıyorum.

Mustafa'nın çasnigirliği sefer yolunda başlamış ve aynı sefer esnasında kışlanmaktayken son bulmuştu. Bu açıdan bir çasnigirin sefer sırasındaki görevlerinin neler olduğunu merak ederek araştırmaya heveslenen biri karşısında literatür olarak bir çöl bulacaktır; zira harp zamanları bir yana dursun çasnigirlik müessesesinin sulh zamanlarındaki görevleriyle bile ilgili etraflı bir çalışma hala mevcut değildir. Birkaç yüzeysel ansiklopedi maddesi dışında bu zümreye dair tek çalışma yine Uzunçarşılı tarafından vücuda getirilmiş görünmektedir. Padişahın ve devlet ricalinin yiyecekleri yemeklerin hazırlanmasına katkı sunmak ve bu yiyecekleri dağıtmak çasnigirlerin ana görevidir.¹⁰² *Menâkıb* anlatısı Mustafa'nın, çasnigirliği süresince padişahın sofrasına tat ve lezzet kattığından ve büyük-küçük herkesin damağında memnuniyet yarattığından bahisle bu göreve atıfta

¹⁰⁰ BOA, KK.d.212, s. 79.

¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, s. 409.

¹⁰² Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, s. 409.

bulunmaktadır.¹⁰³ Bu görevlerinin haricinde çâşnigirler önemli olmayan bazı hükümdar emirlerini valilere götürmekle – veya bir nevi elçi gibi- de görevlendirilebilirdi.¹⁰⁴ Yevmiyeleri derecelerine göre değişirdi ve kendilerine iki senede bir kuşak ve kaftan bedeli verilen çâşnigirler saray kilerinden erzak ve miri salhanelerde kesilen hayvanlardan da gelir payı alırlardı.¹⁰⁵

¹⁰³ **Menâkıb**, s. 172-173.

¹⁰⁴ **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, s. 410.

¹⁰⁵ Yevmiye ile kuşak bedelleri için bkz.: **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, s. 410; Saray kilerinden erzak almaları için bkz.: F. Emine Berksan, **Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı) (1703-1730)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 44; DİA, Çâşnigir; miri salhanelerde kesilen hayvanlardan gelir payı almaları için bkz.: Aydın Taneri, “Çâşnigir”, **DİA**, c. 8, İstanbul, s. 232.

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞRAYA ÇIKIŞI VE SANCAKBEYLİĞİ DÖNEMİ (1554-1566)

2.1. Tımsıvar Defter Kethüdalığı

Devşirildiği günden itibaren saray dahilindeki görevlerde hizmetle geçen takribi yirmi yılının ardından yükseldiği Tımsıvar defter kethüdalığı, Mustafa'nın kalan hayatının nihayetine değin sürdüreceği taşra idareciliği kariyerinin ilk basamağı olarak bir dönüm noktasını ifade eder. Bu meratip değişikliği ileride onun küçük yaşta ayrılmak zorunda kaldığı memleketine kudretli bir sancakbeyi olarak dönüşüne imkân sağlayacak ve bir Osmanlı insanının elde edebileceği en yüksek mevkilerden olan vezaret makamına erişmesiyle sonuçlanacaktı. Elbette istikamete varmak için yola çıkmak ve ilk adımı atmak lazımdır. Bu sebepten tüm bu bahislerden önce Mustafa'nın görev silsilesinin ilk sırasında gelen defter kethüdalığı vazifesine eğilmek gerekir.

Menâkıb'a göre Tımsıvar defter kethüdalığı Mustafa'ya, çaşnigirliğe atandığı Nahçıvan Seferi'nden dönülüp Amasya'da kışlanmaktayken, altmış bin akçelik zeametle tevcih edilmiştir.¹⁰⁶ Mustafa'nın önceki hizmetleriyle çevresinde yarattığı memnuniyetin ve sarf ettiği çabaların bu göreve layık görülmesindeki katkılarından ima yollu da olsa bahseden *Menâkıb* anlatısı, aynı zamanda eserde zikredilen ilk tam ve açık tarihi de bu tayini aktarırken kullanır. 1 Cemaziyelahir 962 (23 Nisan 1555) olarak kaydedilen terfi tarihi Mustafa'nın anlatı akışı içerisinde bahsedilmiş diğer görev süreleriyle uyumlu görünse de atamanın elimizde mevcut arşiv kaydından tespit edilebileceği üzere yanlıştır. Söz konusu atama kaydı, *Menâkıb*'ın tenkitli neşrini yapan Pazan tarafından da sunulan 16 Zilhicce 961 (12 Kasım 1554) tarihli bir tahvil ahkam kaydıdır.¹⁰⁷ Tımsıvar beylerbeyine yazılmış bir hüküm hüviyetindeki bu kaydın içeriğinde çaşnigirlerden Mustafa'nın kaydın deftere geçirildiği tarihten bir gün önce, yani 15 Zilhicce (11 Kasım) tarihinde, altmış bin akçelik tahsisat ile Tımsıvar defter kethüdalığı görevine getirildiğini görüyoruz.

¹⁰⁶ *Menâkıb*, s. 173.

¹⁰⁷ BOA, A.DVNSMHH.d.1, s. 174, hk. 995 (*Menâkıb*, s. 51).

Kayıtta atıfta bulunulan bir önceki güne ait atama kaydı, arşivin ruus kalemi fonu dahilideki 1454 numaralı defterde bulunan ve tahvil ahkam kaydı ile aynı muhtevaya haiz 15 Zilhicce (11 Kasım) tarihli ruus kaydı olmalıdır.¹⁰⁸ Bu kayıtları içeren defterler üzerinde kısa bir inceleme yapıldığında kayıtların deftere geçirildiği yerlere dair iki defterin de 14 Zilhicce (10 Kasım) tarihinde Amasya'yı not düştükleri, 15 Zilhicce (11 Kasım) tarihi için yer belirtmedikleri ve 16 Zilhicce (12 Kasım) tarihi için Dereköy isimli bir mahalde mutabık kaldıkları görülür.¹⁰⁹ Bu durumda Tıмышvar defter kethüdalığı görevinin Mustafa'ya tevcihi *Menâkıb* anlatısına uygun şekilde Amasya'da gerçekleşmiş olmalıdır. *Menâkıb*'la uyumlu bir diğer unsur açık şekilde görülebileceği üzere bu görevle Mustafa'ya sunulmuş altmış bin akçelik tahsisat miktarıdır. Bu tahsisatın küsuratıyla beraber tam olarak 60.764 akçe olduğu ve hangi karyeler ile varoşların gelirinden oluştuğu bilgileri 9 Şaban 963 (19 Mayıs 1556) tarihinde tamamlanmış Tıмышvar livasındaki has, zeamet ve tımarlara ait icmal defterinde mevcut olan Mustafa'nın zeamet kaydında görülebilir.¹¹⁰

Şu ana kadar zikrettiğimiz arşiv bulgularına dair değinmemiz gereken bir diğer husus bunların tarihlendirme konusunda *Menâkıb* ile düştükleri ihtilafın neden kaynaklanmış olabileceği sorusudur. Pazan, arada oluşan farkı yorumlarken *Menâkıb*'ın verdiği tarihin Mustafa'nın Tıмышvar'a varıp fiilen görevine başladığı tarih olabileceği önerisinde bulunur.¹¹¹ Bu mantığa göre *Menâkıb*'daki beş buçuk aylık gecikme Mustafa'nın göreve hukuken atandığı Amasya'dan ifasına fiilen başladığı Tıмышvar'a gidene kadar geçen süreden kaynaklanmaktadır. Ancak eserde Mustafa'nın kethüdalık görevini, Amasya'da kışlanırken aldığına dair mevcut olan kesin ifade, tam olarak Pazan'ın önerdiği türden bir kasıt olması ihtimalini azaltıyor olmalıdır. Bunun yanı sıra, *Menâkıb*'ın öne sürdüğü tarihin ayın birinci günü olması, müellifin -ve elbette kaynağının da- atama tarihini tam olarak bilmediğinden ötürü yuvarlak bir tarihlendirme yapmış olabileceği izlenimini yaratmaktadır; ancak bu iddiayı destekleyebilecek herhangi bir kanıt var olamayacağından bu iddia bir izlenim olarak kalmaya mahkumdur.

¹⁰⁸ BOA, A.RSK.d.1454, s. 10.

¹⁰⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.1, s. 165-174, A.RSK.d.1454, s. 8-11..

¹¹⁰ BOA, TT.d.298, s. 17 (Bu kayıt Pazan tarafından, Kaldy-Nagy'den alıntılanarak eserin tenkitli neşri dahilinde sunulmuştur).

¹¹¹ *Menâkıb*, s. 51.

Kethüdalık görevine tayininin ardından Mustafa'nın ağzından okuyucuya sunduğu -ve anlatının tonuna da uygun olan- aşağıdaki dörtlük *Menâkıb*'ın bu görevlendirme hakkındaki memnuniyetini açıkça ortaya koymaktadır: “*Akıl sevinçten cana müjde verir ansızın / Ki sonunda gönlüm arzusuna kavuştu / Can da Allah'a bin şükür dedi / Allah'tan ne dilediysem bana ulaştı*”¹¹² Metindeki bu coşkulu dilin sebebi hakkında tahminde bulunmak zor olmasa gerek. Basit bir hesaplama bu görevle beraber Mustafa'nın yıllık gelirinin yaklaşık dört katına çıkmış olabileceğini gösterir.¹¹³ Bunun yanı sıra defter kethüdalığının sancakbeyliğine namzet görevler arasında olması da bu vazifeyi gelecek vadeden bir kariyer planının basamağı haline getiriyordu. Mustafa'nın Tımsıvar defter kethüdalığı görevindeki selefi olan Kethüda Hasan benzer bir kariyer planı doğrultusunda yükselerek Tımsıvar Beylerbeyliği bünyesindeki Arad Sancağı'na sancakbeyi olması hasebiyle çok yakın bir örnek olarak önümüzde durmaktadır.¹¹⁴ Ancak Kethüda Hasan'ın beylik kariyerindeki talihi, halefi Mustafa'ninki kadar yaver gitmemiş olmalı. Zira Arad sancakbeyliğine tayin edildiği 961 Zilhiccesi'nden (Ekim-Kasım 1554) yaklaşık beş buçuk yıl sonra dahi Hasan'ı Arad Beyi olarak aynı yerde görmekteyiz.¹¹⁵ Oysa Mustafa, ilk sancağına atandığı tarihten başlayan beş yıllık müddet içerisinde -*muhtemelen hâmîsi Mehmed'in de katkılarıyla*- dört farklı sancakta görev yapmış ve sonunda Osmanlı Rumeli'sinin en kuvvetli sancaklarından Bosna'nın sancakbeyi olarak Budin Beylerbeyliği vazifesi için sırasını beklemeye koyulmuştu.

Defter kethüdalarının beylerbeyi divanlarında asli üye olarak yer aldıklarını aktaran Göyünç, Diyarbakır'da tertip edilen beylerbeyi divanına dair bir mühimme

¹¹² **Menâkıb**, s. 173 (Çeviri Pazan'dan alınmıştır).

¹¹³ Uzunçarşılı **Saray Teşkilâtı**'nda, çaşnigirlerin -17. yüzyıl için olsa da- 40 akçelik ulufeye sahip olduklarını aktarır. Mustafa'nın 33 akçelik sipahilik görevinden sonra mantıklı bir artış olarak görülen bu 40 akçelik ulufe doğru kabul edilirse, Çaşnigir Mustafa'nın yıllık geliri 14.600 akçe olarak hesaplanır ve Kethüda Mustafa'nın senelik 60.000 akçe gelirinin dörtte birinden az olduğu görülür.

¹¹⁴ BOA, **A.DVNSMHH.d.1**, s. 177, hk. 1016 (17 Zilhicce 961/13 Kasım 1554).

¹¹⁵ BOA, **A.DVNSMHH.d.4**, s. 47, hk. 501; Elbette bu tarih aralığında yer değiştirmiş olabileceği veya yerine aynı isimde birinin geçmiş olabileceği ihtimallerini yok saymıyorum. Ancak birinci ihtimalin iddiama herhangi bir zararı olmadığı gibi ikinci ihtimali ise bu kişiyi ara ara ruus kayıtlarında gördüğüm için çok düşük buluyorum. Ve eklemek isterim ki Mustafa'nın Bosna Beyi olduğu 971 (1563) senesinde Arad Beyi olarak hala bir Hasan görülmektedir: BOA, **KK.d.218**, s. 11; 20 Cemaziyelevvel 973'te (13 Aralık 1565) dahi Arad'da Hasan adında bir bey görünmektedir, bkz.: BOA, **KK.d.7502**, s. 166.

hükümündeki unvan sıralamasından yola çıkarak defter kethüdalarının teşrifatta sancakbeylerinden hemen sonra geldiği iddiasında bulunur.¹¹⁶ Tayin edildikleri vilayette zeamet dağıtımını düzenlemek ve kaydetmekle görevli olan defter kethüdaları Osmanlı merkezi tarafından atanırlar ve işlerini de yine merkez tarafından tertip edilip gönderilen defterler uyarınca yürütürlerdi.¹¹⁷ Tımişvar'ın, kethüda olduğu dönemde daha yeni fethedilmiş ve yeni tanzim edilmiş bir beylerbeylik olduğu düşünülürse, Mustafa'nın iş yükünün müesses nizamı oturmuş benzer boyuttaki bir vilayetin kethüdasına göre daha yoğun olması beklenebilir ve pekala onun bu görevi süresince edindiği mali tecrübenin kariyerinin devamında ifa edeceği beylik ve beylerbeylik görevlerinde olumlu etki sahibi olduğu düşünülebilir.¹¹⁸ Defter kethüdalığı müessesesine farklı bir bakış açısı olarak, Vidin örneği üzerinden tımar sistemini değerlendirdiği doktora tezinde Soyudoğan, kethüdaların yetkilerine ve merkez ile aralarındaki ilişki biçimine atıfta bulunarak kethüdalığı, Osmanlı başkentinin, beylerbeylerinin tımar sistemi üzerindeki nüfuzunu kırma ve süreci merkezileştirme aygıtlarından biri olarak tanımlar.¹¹⁹

Menâkıb, Mustafa'nın Tımişvar'daki görevinin beş yıl kadar sürdüğünü ve kendisinin bu süre zarfında dönemin Tımişvar Beylerbeyi olan Kasım Paşa¹²⁰ ile ahenk içinde çalışarak bölgenin refah ve huzur ile yönetilmesine katkı sağladığını aktarır.¹²¹ Metinde bu notla sonlanan Tımişvar anlatısı çok önemli bir hususta eksiktir ya da bilinçli olarak eksik bırakılmış görünmektedir. Mustafa'nın *Menâkıb* anlatısı tarafından öne sürüldüğü üzere Kasım Paşa (Ağustos 1552- Aralık 1555) ile çalışmış ve paşanın yanında yaklaşık 13 ay mesai harcamış olduğunu görsek de bununla beraber kendisinin, görev süresi dahilinde, 21 ay Güzelce Rüstem Paşa

¹¹⁶ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata kadar)", *Osmanlı*, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 79; ilgili hüküm için bkz. BOA, A.DVNSMHM.d.7, s. 794, hk. 2171.

¹¹⁷ Erol Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodahlığına Geçiş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, s. 14-15.

¹¹⁸ Pál Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016, s. 129-130.

¹¹⁹ Muhsin Soyudoğan, *Reassessing The Tımar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012, s. 211.

¹²⁰ Hakkında etraflı bir çalışma için bkz.: Gêza Dávid, "Kasım Voyvoda, Bey ve Paşa", çev. Vural Yıldırım, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (2016), s. 291-330.

¹²¹ *Menâkıb*, s. 174: Bu anlatının sonuna, Kasım Paşa ile Mustafa arasındaki uyuma gönderme olduğu açık olan bir şiir de eklenmiştir.

(Aralık 1555- Eylül 1557), 10 ay Yahyapaşazade Arslan Paşa (Eylül 1557- Temmuz 1558), 4 ay Mehmed Paşa (Temmuz-Kasım 1558) ve 1 hafta kadar da Ali Paşa (Kasım 1558-Ocak 1559) ile teşrik-i mesaide bulunmuş olması gerekir.¹²² Peki *Menâkıb* neden Kasım Paşa'yı zikrederken diğer beylerbeyleri hakkında sessiz kalmayı tercih etmiş olabilirdi?

Adım adım gidersek, özellikle Ali Paşa'nın ve muhtemelen Mehmed Paşa'nın da metinde kendilerine yer bulamamaları Mustafa ile çalışma sürelerinin kısalığından kaynaklanıyor olabilir. Bu ikilinin aksine Arslan Paşa'nın kasten görmezden gelinmiş olması daha muhtemeldir; zira araştırmanın üçüncü bölümünde değineceğimiz üzere Mustafa'nın Budin Beylerbeyliği görevindeki selefi olan Arslan, onun doğal rakibidir ve *Menâkıb* anlatısı boyunca diğer dönem kaynaklarına nazaran çok daha ağır bir dille eleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında *Menâkıb*'ın, Mustafa ile rakibi Arslan arasında -birincisinin aleyhine- bir dönem var olmuş ast-üst ilişkisini gizlemesi gayet normal karşılanmalıdır.¹²³ Mustafa'nın en uzun süre mesai paylaştığı beylerbeyi olan Güzelce Rüstem Paşa'nın neden anlatıda yer almadığı hususunda ise yegâne ipucuna yine anlatının kendisinde rastlanır. Mustafa'nın sancakbeyliği görevleri bahsinde sıkça göreceğimiz üzere *Menâkıb* selef-iğneleyici bir dile sahiptir ve Mustafa ne zaman yeni bir sancağa atansa önceki beyin kötü yönetiminden ve halkın sefaletinden dem vurur. Bu anlatı tarzı Segedin bahsinde farklı bir boyut kazanmış ve normalde yalnızca sabık Segedin beyine yöneltilmesini beklediğimiz eleştiriler, devrin Budin Beylerbeyi'ni kapsayacak şekilde genişlemiştir.¹²⁴ Burada bahsi geçen beylerbeyinin Güzelce Rüstem Paşa (1559-1563) olduğu bilgisi sürpriz olmasa gerek.¹²⁵ *Menâkıb*'ın Güzelce Rüstem'e bu eleştiriyi yöneltmesinin altında yatan sebep her neyse Tımsıvar bahsindeki sessizliğin müsebbibi de muhtemelen aynı şey olmalıdır.

¹²² Orhan Kılıç, "Budin ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **OTAM** 46 (2019), s. 216-217.

¹²³ Orhan Kılıç, Arslan Paşa'nın Tımsıvar'da beylerbeyliği yaptığı iddiasına dair herhangi bir arşiv kaynağına atıf yapmadığından bunun aksine bir bulgunun ortaya çıkması halinde bu çıkarımın boşluğa düşeceği kabul edilmelidir.

¹²⁴ *Menâkıb*, s. 235-236.

¹²⁵ Orhan Kılıç, **a.g.m.**, s. 206.

2.2. Fülele Sancakbeyliği

Menâkıb, Tımışvar'daki görevini ifa ederken sergilediği marifetleri bizzat padişahın kulağına kadar erişen Mustafa'nın, tımar kethüdalığında geçirdiği beş yılın ardından, 6 Cemaziyelahir 967 (4 Mart 1560) tarihinde Fülele sancakbeyliği vazifesiyle ödüllendirildiğinden bahseder.¹²⁶ Müellifin sunduğu tarihlendirmenin yanlış olduğu ve tayinin bu tarihten yaklaşık 15 ay kadar önce vuku bulduğu gerçeği Mustafa'nın söz konusu sancağa atanmasını ihtiva eden 2 Safer 966 (14 Kasım 1558) tarihli ruus kaydı vasıtasıyla ortaya çıkar.¹²⁷ Bu kayda göre, öncesinde Seksar Beyi Kürd İbrahim'e verilmiş olan Fülele sonradan kendisinin yerinde kalması uygun görölerek onun yerine iki yüz elli bin akçe ile Mustafa'ya tevcih edilmişti.¹²⁸ Merkezin bu fikir değişikliğinde yine Sokollu Mehmed'in parmağı olabileceği akla gelse de temellendirecek delil mevcut olmadığından bu husus yalnızca bir şüphe olarak kalmak zorundadır.

Kendisinden bahis açılmışken, Mehmed'i tekrar *Menâkıb* anlatısı içerisinde Mustafa'ya bir dizi nasihatte bulunurken gördüğümüzü aktaralım.¹²⁹ Daha Fülele'e hareket etmemiş olan Mustafa muhtemelen hala eski görev yerinde bulunduğundan Mehmed'in nasihatleri bu sefer bir mektup formunda vücut bulmuş ve yanında padişah sancağı ve hediye birkaç Arap atı ile Tımışvar'a doğru yola koyulmuştu. Bu mektup, Sokollu Mehmed'in maneviyat yüklü önceki nasihatlerine nazaran daha pratik tavsiyeler içermesi itibariyle müstakil bir incelemeyi hak ediyor. Yine bunların arasında, akıllı ve uyanık olması, insanlarla lafların doğrusunu yanlışından ayırmayı bilmesi gibi daha genel nasihatler bulunuyordu; ancak şeri hukukun inceliklerine hâkim ve örfi hukukun kaidelerine vakıf olması ve idaresindeki beldenin mamur, reayanın ise memnun olabilmesi için iktidarını adaletle temellendirmesi gerektiği gibi açıkça bir sancakbeyine yöneltilmiş daha somut tavsiyeler de mevcuttu. Mektuptaki son husus ise doğrudan Mustafa'nın sancakbeyliği yapacağı Fülele'in Avusturya sınırında bulunan bir serhad sancağı olmasıyla alakalıydı ve büyük

¹²⁶ *Menâkıb*, s. 175.

¹²⁷ BOA, **KK.d.**216, s. 25. (Bu kayıt Pazan tarafından da tespit edilmiş ve *Menâkıb*'ın neşri içerisinde sunulmuştur).

¹²⁸ BOA, **TT.d.**335, s. 67-68: Fülele Sancağı'nı da kapsayan bu tımar icmal defterinde Fülele Sancakbeyi Mustafa'nın hasları toplamının tam olarak 253.282 akçe olduğu görölabilir.

¹²⁹ *Menâkıb*, s. 175-178.

ihtimalle tavsiyeden çok bir zorunluluğu ifade etmekteydi. Burada, Padişah ile Avusturya hükümdarı arasındaki sulhu hatırlatan Mehmed, Mustafa'yı tahrikten kaçınması ve tedbir ile temkin üzere olup doğru yoldan şaşmaması için uyarıyor ve düşman tarafından sulha aykırı bir iş zuhur ederse sebebinin kendisi olmamasını tembih ediyordu. Bunların yanında sıkıntıdan uzak ve refah içinde olmak istiyorsa, sulhun muhafazasına çaba göstermesi gerektiğini hatırlatıyor ve düşmanla ilişkilerinde acele işten kaçınıp sınırın karşı tarafıyla ilişkilerinde müdara ve nezaket esasına göre yol almasını temenni ediyordu.

Mehmed tarafından gönderilen tebrik ve nasihat mektubu hediye atlar, padişah sancağı ve sancakbeyliği vazifesinde lazım olacak mühimmatla beraber kendisine ulaştığında bunları hürmet ve şükranla karşılayan Mustafa yakın dostlarının tebriklerini kabul eder ve yeni görev yerine gitmek üzere hazırlıklara başlar. Sonunda hazırlıklar tamam olup ayrılık günü geldiğinde emri altına topladığı iki yüz kadar ulufeci gazi ile gayet ihtişamlı bir şekilde Fülele'e doğru yola çıkar ve menzil be-menzil ilerleyerek Fülele'e varır.¹³⁰ Fülele Kalesi'nin 964 – 966 (1556 - 1559) yılları arasında ortalama 320 kişilik bir askeri kuvveti barındırdığı hesaba katılırsa 200 kişi olarak ifade edilen bu sayı abartılı olmalıdır.¹³¹ Anlatının devamında Fülele'e ulaşan yol yorgunu Mustafa birkaç günlük istirahatın ardından kolları sıvar ve ilk iş olarak memleketin ve reayanın ahvalini teftişe koyulur. *Menâkıb*'a göre Mustafa, idaresi zamanında hudutları güvenceye almada ve ahaliyi kalkındırmada öyle bir yeterlilik gösterir ki; zulüm, haksızlık ve isyan bölgeden yok olduğu gibi reaya da Karun kadar zenginleşir ve bunları işiten düşmanlar ise kahırlarından sonbahar yaprakları gibi dökülürler.¹³²

Mustafa, Mehmed'in tavsiyelerinden sulhu korumak ile ilgili olanın ne anlama geldiğini ve tatbikinin nasıl mümkün olabileceğini doğru anlamış olmalı; zira anlatının bir sonraki safhasında kendisini sancağının tecrübeli gazileriyle bu konuya dair bir meclis toplamış halde buluyoruz. Padişah ile Avusturya hükümdarı arasındaki dostluğun baki olduğunun altını çizen Mustafa gazilerini, eşkıyalık ve

¹³⁰ *Menâkıb*, s. 178-180.

¹³¹ Klára Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, II. Kötet, Budapest: MTA Történettudományi Intézete 2007, s. 801-805.

¹³² *Menâkıb*, s. 180-181.

düşmanlık yoluna girmedikleri sürece karşı tarafı kışkırtmamaları, duru olan barış suyunu ahde vefasızlık ederek bulanıklaştırmamaları ve birlik ve beraberlikten ayrılıp nankörlük ve hainlik yoluna girmemeleri doğrultusunda uyarır ve onları doğru yol olan sabır ve tahammül yoluna sevk eder; çünkü en nihayetinde kendisinin de ifade ettiği üzere padişahın ahbine riayet mukarrerdir.¹³³ Tüm bunları edep üzere oturup dinleyen gaziler, beylerinin kendilerine verdiği bu “ulu vazifelere” ihtimam gösterirler ve kullarının bey sözüne kefil olduğunu beyan ederler.¹³⁴

Fülek, Avusturya sınırındaki bir serhad sancağı olması itibariyle geleceğin Budin beylerbeyi Mustafa’nın bu görevini ifa ederken ihtiyaç duyacağı bazı temel kabiliyetleri tecrübe edip geliştirebilmesi için biçilmiş kaftan olmalıydı. İkiye ayırabileceğimiz bu yeteneklerin bazıları -ve muhtemelen daha önemli olanları- hudut teamüllerini kavramak, statükoyu muhafaza etmek ve sınırın öte tarafındaki önemli kişilerle şahsi ilişkiler kurmak gibi sulh zamanlarında icrası icap eden diplomatik maharetlerdi ve bazıları ise her daim savaşa hazır olmak, sınır ve ahalinin güvenliğini sağlamak, istihbarat faaliyetleri yürütmek ve karşıdan gelen bir zarar halinde misillemede bulunup düşmanı tedip etmek gibi harbî meselelerin icrası üzerineydi. Anlatıda örneklerini gördüğümüz üzere Mustafa bunlardan birkaçını çoktan uygulamaya koymuştu bile; ancak *Menâkıb* anlatısının devamında ortaya çıkan bir hadise beklenmedik şekilde söz konusu kabiliyetlerin tekrar icrasını gerektirecek önemli bir imtihanı zuhura getirecekti.

Mustafa Fülek beyi olduğunda, Tımişvar’daki görevini ifa ederken tanışıp aşinalık kurduğu ve kendisine gayet cömert hediyeler sunmuş olan Göle Beyi Mágóchy Gáspár ile arasındaki hukuku unutmaz ve artık Eğri Beyi olan Gáspár’a iade-i ikramda bulunmak ister.¹³⁵ Gönderdiği hediyelere refakat eden kafileye yol

¹³³ *Menâkıb*, s. 181-183; Burada Mustafa’nın ağzından sunulan “Kurdun koyuna çoban ve şahinin güvercine bekçi olması” latifesi küffâr ile aradaki sulhun Osmanlı zihin dünyasında nasıl tasavvur edilmiş olabileceğine dair iyi bir örnek olmalı. Haricen, bu benzetmede kullanılan “şahin” lafzı ise doğrudan Sokolluların yerel dildeki adları olan “Şahinoğulları” isimlerine bir gönderme gibi duruyor.

¹³⁴ *Menâkıb* gazilerin edep üzere oturduklarının özellikle altının çizilmesi kazanç kapıları ellerinden alınmak istenen gazilerin gerçekte bu isteklere tepki göstermiş olabilecekleri ihtimalini akıllara getiriyor.

¹³⁵ *Menâkıb*, s. 184; Mágóchy Gáspár’ın 1556-1560 yılları arasında Gyula (Göle) Kalesi’nin, 1564 yılından sonra da Eger (Eğri) Kalesi’nin kaptanı olmasına dair bkz. Nagy Iván, *Magyarország Családai Czimerekkel és Nemzékrendi Táblákkal*, 7. Kötet, Pest: Beimel J. és Kozma Vazulnál,

gösterecek rehberler görevlendirmesi için Fülele yakınlarında bulunan Aynaşka Kalesi'nin beyi Mihály Sárközy'e başvurur.¹³⁶ Her fırsatta Mustafa'ya emirlerine amade olduğundan dem vuran Mihály, Mustafa'nın güvenine ihanet eder ve yollarına bir grup eşkıya konuşlandırdıktan sonra kabileyi rehberleri vasıtasıyla pusu kurulmuş yola sevk eder.¹³⁷ Kafilenin esir edilmesi ve hediyelerin yağmalanmasıyla sonuçlanan bu hadise açığa çıkmasın diye de Mustafa'ya kafilenin güvenilir adamları eşliğinde sınırları dışına çıktığının haberini iletir. Kafile bir türlü geri dönmeyince endişeye kapılan Mustafa, Gáspár'dan şüphelenip ona bu hususa dair bir mesaj gönderir. Mesajı alan Gáspár ise hediye ve adamlardan haberinin olmadığını ve o taraflara hiç gelmediklerini yazar ve kafilenin yolda eşkıyaların saldırısına uğramış olabileceği fikrini Mustafa'nın aklına düşürür.¹³⁸

Ziyadesiyle üzüntü ve endişe duyan Mustafa, sancağındaki gazileriyle bir divan toplayarak böyle bir kötülüğün kimden kaynaklanmış olabileceği hususunda onlara danışır. Gaziler bu fesadın olsa olsa Mihály'nin işi olabileceğini söylerler; çünkü onlara göre Mustafa, bu kafiye haddinden fazla nimet sunarak ve Aynaşka Kalesi'ni ona temlik ederek böyle bir ihaneti vücuda getirmesine imkân sağlayacak kibre ve yetkiye kavuşmasının önünü açmıştır.¹³⁹ Mustafa ise bu zor işin o işe yaramayandan beklenemeyeceğini öne sürer ve ihanet fikrinin Mihály'nin zihninde nasıl zuhur etmiş olabileceğini sorgular; zira Mihály o ana dek beyin hediye ve ihsanlarından diğer ümeradan çok daha fazla yararlanmakta ve sürekli merhamet ricasında bulunmaktaydı. Burada Müellif araya girerek Mihály'nin ihanetini meşrebi üzerinden meşrulaştırır ve eğri olanın doğrulamayacağı, mayası bozuk olanın düzelemeyeceği gibi ifadelerle hainliğin Mihály'nin tabiatından geldiğini ima eder.¹⁴⁰ Nihayetinde Mustafa gazilerin sözünü doğru bulur zira zaten kendisi de aynı fikirdedir ve sorularını aslında gazileri sınamak için sormuştur. Adamlarına yönelttiği kısa ama

1860, s.238-239: Bu tarihlendirmeye göre Gáspár Eğri kaptanı olduğu sırada Mustafa çoktan Bosna sancakbeyi olacağı için "Eğri" ifadesi bir karışıklığın sonucu olmalıdır.

¹³⁶ Mihály Sárközy'nin Ajnácskő (Aynaşka) Kalesi'nin kaptanı olduğuna dair bkz. Géza Pálffy, "Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)**, Geza David ve Pal Fodor (ed.), Leiden and Boston: Brill, 2007, s. 43.

¹³⁷ **Menâkıb**, s. 184-185.

¹³⁸ **Menâkıb**, s. 186-187.

¹³⁹ **Menâkıb**, s. 187-188.

¹⁴⁰ **Menâkıb**, s. 188-189.

yüreklenirici bir hitabın ardından acele edip fırsat ve kudret varken Mihály'nin hakkından gelmeye karar verir. Kendisinin inam ve ihsanlarından ziyadesiyle nasıplendiklerini beyan eden gaziler de iş başa düştüyse yoldaşlık gereği beyleri uğruna can ve baş vermekten geri durmayacaklarını söylerler. İntikam için yemin edip eğer kafiiledaki adamları esir ettiyse kurtarmak, katlettiyse karşılık olarak kendisinin ve yoldaşlarının başlarını alıp beylerinin ayağına sermek üzere söz verirler.¹⁴¹ Mustafa bu fikri beğenir ve bir gece Mihály'nin varoşunu basıp yağmalamaya karar verir. Plana göre iş olup bittikten sonra durumun akıbetinin neler getirdiğine bakılacak ve İstanbul bu husustan daha sonrasında haberdar edilecektir.

Mustafa bir gece gazilerini toplayıp Mihály'nin varoşunu basacakları gecenin geldiğini beyan eder. Onlardan gayet yüreklenirici bir hitap ile intikam almalarını ister ancak bunu yaparken onları tedbirli olmaları ve gayelerinin mal ve yağmaya olmaması hususlarında uyarır.¹⁴² Gaziler ise beyin emrinde olduklarını bildirip zırh ve silahlarını kuşanarak Mustafa ile beraber yola çıkarlar. Mustafa kale yakınlarında bir yerde gizlenir ve gazilerini yüreklenirerek baskına gönderir. O esnada uyumakta olan Mihály'nin askerleri ne olduğunu anlayamadan varoş yağmalanır ve gaziler sayısız ganimete sahip olurlar.¹⁴³ Durumdan haberdar olan Mihály bu işin ihanetinden haberdar olan Fülele beyinin işi olduğunu hemen anlar ve büyük bir pişmanlık duyar.

Bu haber ve vakanın sebebi etraftaki kafir beyleri tarafından duyulunca hepsi bu durumun padişahın kulağına gitmesi halinde aradaki mutabakatın bozulabileceği ihtimali üzerine Mihály'yi hedef alırlar ve kendi aralarında istişare ederek kendi dindaşına giden hediyeleri hile ile yağmalayan birinin canını almak gerektiği hususunda ittifak ederler.¹⁴⁴ Durumdan haberdar olan Mihály nasıl bir derde düştüğünü anlayınca pişmanlığı bir kat daha artar ve hapsedtiği kafiile üyelerinden birini ulak olarak Mustafa'ya göndererek kendisinden af diler. Mihály eğer affedilirse yağmaladığı hediyeleri iade etmeyi, hapsedtiği kişileri serbest bırakmayı ve elinden geldiği kadar fazladan hediyeyle sadakatiyle beraber sunmayı taahhüt

¹⁴¹ **Menâkıb**, s. 191-192.

¹⁴² **Menâkıb**, s. 193.

¹⁴³ **Menâkıb**, s. 194-195.

¹⁴⁴ **Menâkıb**, s. 195-196.

ediyordu.¹⁴⁵ Ulak ulaştığı esnada Mustafa, Mihály'nin elindeki adamların nasıl kurtarılacağına tartışıldığı bir divanda bulunmaktaydı. Divandakiler pişman olduğu ve özür dilediğine binaen yakışanın Mihály'yi affetmek olduğunu söylerler. Mustafa bu tavsiyelere uyup Mihály'yi affedince Mihály de derhal hapsedtiklerini serbest bırakıp söz verdiği hediyelerle beraber Fülele'e gönderir ve böylece bu fesadın hakkından gelen Mustafa tekrar sancağında adalet ve kanunu tesis mesaisine geri döner.¹⁴⁶

Pazan'ın, *Menâkıb*'ın ilk şekli ya da taslağı olabileceğini iddia ettiği metnin Viyana nüshasında bu hikâyenin diğer nüshalarda var olmayan fazladan bir bölüm ile devam ettiğini görüyoruz.¹⁴⁷ Bu ek bölüme göre Mihály tabiatındaki kötülüğe tekrar yenilir ve Mustafa'ya has olarak kayıtlı Aynaşka'nın gelirini ve padişaha tahsis olunmuş haracı göndermekte gevşeklik gösterir. Durumdan haberdar olan Mustafa, Mihály'nin nankörlüğü sebebiyle ziyadesiyle sinirlenir ve gazilerini tekrar onun üzerine yollar. Yağma anlatısına benzer şekilde gece vakti düşman uykudayken gerçekleşen hücum başarılı olur ve kale kolayca ele geçirilir. Gaziler tekrar bir sürü ganimet elde ederler ve şehirdeki mabetler camiye çevrilerek Aynaşka bir İslam beldesi haline getirilir. Daha sonra bu olayı işiten Sokollu Mehmed Paşa da Mustafa'nın, küffarı cezalandırarak akran sancakbeyleri arasında öne çıkmasını memnuniyetle karşılar.

Menâkıb'da yer alan Aynaşka hikayesi Özgür Kolçak'ın işaret ettiği üzere Macar hümanisti ve kronik yazarı Nicolai Istvánfi'nin (1538-1615) 1622'de yayınlanan *Historiarum de rebus Ungaricis libri* adlı eserinde sunduğu bir anlatıya gayet benzese de hadisenin Mihály ile Mustafa'dan kısa süre sonra Fülele beyi olmuş Hasan Bey arasında gerçekleşmesinden ve esir edilenlerin bir kale karşılığı satılmaları akıbetlerinden anlaşılacağı üzere çok temel farklara sahiptir.¹⁴⁸ Yine Kolçak'ın ifade ettiği üzere bu iki anlatının, birbirinden ayrı olayları tasvir etme veya içerdikleri benzerliklerin müelliflerden birinin olayları karıştırmamasından

¹⁴⁵ *Menâkıb*, s. 197-198.

¹⁴⁶ *Menâkıb*, s. 198-200.

¹⁴⁷ *Menâkıb*, s. 200-202.

¹⁴⁸ Özgür Kolçak, "Sınır Diplomasından Saltanat Elçiliğine: Bir 16. Yüzyıl Diploması Hikayesi Yahut Marcus Scherer/Hidayet'in Esrarlı Sergüzeşti", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/67 (2020), s. 153-154.

kaynaklanma ihtimali elbette mevcuttur. Yazarı, İstihvanfi'nin telif dili olan Latinceye hâkim olmadığından bu çalışma mezkûr eseri tefahhustan ve *Menâkıb* ile detaylı bir kıyasa tabi tutmaktan mahrumdur. Bu sebepten ötürü burada yalnızca iki müellifin de aynı olayı aktarmış olma ihtimali doğru kabul edilirse neden *Menâkıb*'ın daha güvenilir olan kaynak olabileceğine dair görüş ve bulguları sıralamakla yetineceğiz.

Elbette ilk göze çarpacak unsur eserlerin neşir tarihleri olmalı. İstihvanfi'nin 1622 tarihli eserinde ilgili bölümü ne zaman kaleme aldığına dair bir bilginiz yok ancak eldeki tüm veriler Nahifi'nin 1575 senesi civarında *Menâkıb*'ı çoktan tamamlamış olduğunu gösteriyor.¹⁴⁹ Yani *Menâkıb*, Aynaşka anlatılarında aktarılan olayların yaşanmış olması gereken tarihlere çok daha yakın bir kaynak.¹⁵⁰ Bunun yanı sıra giriş bölümünde tartıştığımız üzere *Menâkıb*'ın kaynağının ve denetçisinin bizzat Mustafa'nın kendisi olması ihtimali de yerli yerinde durmakta.

Muhtevaya yönelik bir inceleme yaptığımızda ise Aynaşka anlatısı ile bağı olması muhtemel bazı arşiv bulgularına rastlamaktayız. Bunlardan ilki olan 19 Recep 967 (15 Nisan 1560) tarihli kayıt eğer Aynaşka hadisesi kendisinin Fülele'teki görevinin son ayında yaşanmadıysa Mustafa'nın bu olayların ardından 30.000 akçelik bir terakki aldığını gösteriyor.¹⁵¹ Yarar asker ve at besleyip her duruma hazır olarak iyi işler vücuda getirmesi sebebiyle verildiğini öğrendiğimiz bu terakkinin içeriğinde Aynaşka ile bağına iddia edebileceğimiz hiçbir detay olmasa da, 30.000 akçelik miktar bu taltifin önemli bir olayın ardından gerçekleşmiş olma ihtimalini arttırmaktadır; zira Arslan Bey'e de Fülele'in fethi sırasında gösterdiği yararlılıktan dolayı birkaç sene önce aynı miktarda terakki tevcih edilmişti.¹⁵² Bir diğer bulgu 6 Cemaziyelahir 966 (16 Mart 1559) tarihinde Aynaşka varoşunun gerçekten de *Menâkıb*'ın iddia ettiği gibi Mustafa'nın hasları arasında olmasıdır.¹⁵³ Ancak büyük ihtimalle daha ileri tarihe ait olan bir tımar icmal defterinde Aynaşka'nın

¹⁴⁹ *Menâkıb*, s. 26.

¹⁵⁰ BOA, A.DVNSMHH.d.4, s. 75, hk. 759; Kopan Beyi Hasan 967 senesi şaban ayı sonlarında (Mayıs 1560) Fülele'e tayin ediliyor.

¹⁵¹ BOA, A.DVNSMHH.d.4, s. 49, hk. 523.

¹⁵² BOA, A.DVNSMHH.d.1, s.197, hk.1133 (23 Safer 962/17 Ocak 1555).

¹⁵³ Wien, Bibl. der ehemaligen Konsularakademie, **Krafft's Katalog**, no. 284, vr.610b (Káldy-Nagy ve Pazan'dan alıntıdır, bkz.: Gyula Káldy-Nagy, "Budun Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Bellelen* 54/210 (1990), s. 656 ve *Menâkıb*, s. 459).

Mustafa'nın hasları arasından garip bir şekilde yok olduğu ve Aynaşka ifadesinin ise yalnızca oraya tabi bir karyeyi belirtmek için kullanıldığını görüyoruz.¹⁵⁴ Arşiv dahilinde "Aynaşka Fethi" anlatısının hilafına olabilecek tek kayıt bu değildir. 5 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki bir kayda göre Mustafa'nın fethinden kısa süre sonra tekrar elden çıkmadıysa Aynaşka'nın gerçek fatihinin Hasan Bey olması icap eder.¹⁵⁵ Belki de bir önceki bölümde mevcut yağma hikayesine dikkat çekici derecede benzeyen bu fetih hikayesi, -Pazan'ın taslak olabileceğini iddia ettiği- Viyana nüshasının ilgili bölümüne şanlı bir son olması amacıyla müellif tasarrufuyla eklenmiş ancak doğruluğu denetçinin süzgecine takıldığından diğer nüshalarda terk edilmişti.

Mustafa'nın sancakbeyi olarak atandığı tarihlerde Fülele, Osmanlılar tarafından daha birkaç sene önce fethedilmiş çok genç bir sancaktı.¹⁵⁶ Bundan kaynaklanan köklü müesses nizam eksikliğinin Mustafa'nın otorite tesis sürecini kolaylaştırmış ve rahat bir idareye zemin hazırlamış olabileceği düşünülebilir. Ancak buraya tayininin yolunu açan idareci boşluğunun selefi Velican Bey'in hapsedilmesiyle zuhura gelmiş olması Mustafa'nın, sabık beyin adamları ve ondan memnun ahali nezdindeki imajını etkilemiş olmalı.¹⁵⁷ Estergon sancakbeyi iken 6 Cemaziyelahir 964 (6 Nisan 1557) tarihinde Fülele'e atanan Velican, esasen Şah Tahmasb'a hizmet eden ancak ona karşı kurdukları komplo başarısız olunca sınırın Osmanlı tarafına iltica etmiş dört-beş kişilik grubun bir mensubu ve muhtemelen Tekeli aşiretinden bir Türkmen idi.¹⁵⁸ Selefinin kimliği hesaba katıldığında ahalinin Mustafa'nın şahsında, alışık olmadıkları bir idareci tipi ve idare tarzıyla karşılaşmaları olasıdır. Mustafa'nın Fülele sancakbeyi olduğu döneme dair çok seyrek olan arşiv materyali arasında belki de bu

¹⁵⁴ BOA, TT.d.335, s.67.

¹⁵⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.5, s.609, hk. 1690 (5 Zilkade 973/24 Mayıs 1566).

¹⁵⁶ Markus Köhbach, **Die Eroberung von Fülele durch die Osmanen 1554: Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa**, Wien: Böhlau Verlag, 1994, s. 52; Köhbach, Eylül 1554 tarihini veriyor. Bu durum Mustafa sancakbeyi olduğunda sancağın ömrünün sadece altı yıl olduğunu gösteriyor.

¹⁵⁷ Dávid'e göre Velican Bey, Kuzey Macaristan'da aldığı büyük yenilginin ardından Kasım 1558'de Fülele sancakbeyliği görevinden azledilmişti: Géza Dávid, "A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 54/4 (2001), s. 422.

¹⁵⁸ Géza Dávid, "Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri, **OTAM** 38 (2015), s. 24; Velican'ın Fülele'e atama kaydı için bkz. BOA, A.RSK.d.1457, s. 3; Köhbach bu tayinin bir ay önce, 7 Mart 1557 tarihinde vuku bulduğunu aktarır, bkz.: Köhbach, **a.g.e.**, s. 52.

bağlamda vuku bulmuş ve *Menâkıb*'ın da hakkında tamamen sessiz kaldığı garip bir hadiseye rastlanır.

Kızıldeli isimli (ya da lakaplı) bir sipahinin Fülele Beyi Mustafa'yı yaralayıp sınırın öte tarafına kaçması şeklinde cereyan eden bu ilginç olayı 4 Numaralı Mühimme Defteri içerisindeki bir kayıt vasıtasıyla öğrenebiliyoruz.¹⁵⁹ Hadiseye dair detay sunmayan bu kayıttan anladığımız kadarıyla Mustafa'nın Fülele'ten ayrılıp bir sonraki sancakbeyliği görevine geçmesi üzerine geri dönen şahıs hapsedilmiş ve hakkında idam kararı verilmişti. Elimizdeki cüzi veri failin motivasyonunun ne olabileceğine dair iki tahminde bulunmamızı mümkün kılıyor. Birincisi tamamen failin isminden yola çıkarak bu kişinin Velican Bey'in adamlarından veya serhaddin heterodoks unsurlarından biri olabileceği ihtimali üzerine kuruluyor ve husumeti daha ideolojik bir zemine çekiyor. Merkezin ortodoks tedrisatından geçmiş ve iki İran seferine iştirak etmiş Mustafa'nın bu profilde biriyle pek uyumlu çalışamayacağı aşikâr. İkincisi ise şahsın sipahiliği üzerinden yola çıkarak bu kişinin sulhu muhafaza politikaları sebebiyle yağma yapamayan ve dolayısıyla gelir kapısı zarar görmüş biri olabileceği ihtimali üzerine kuruluyor ve husumeti daha maddi bir zemine çekiyor. Mesela *Menâkıb*'ın Fülele bahsinde ve Aynaşka baskını anlatısında yağma fikri Mustafa tarafından ne kadar kötülenirse kötülensin ganimetin bolluğu tasvirlerinin anlatıda sürekli tekrar edilmesi bu kavramın manasını ve gerçekliğini vurgulayan önemli bir işaret olmalıdır. Kızıldeli isimli (ya da lakaplı) failin işlediği suçun Mustafa'ya karşı belli zümreler arasında mevcut kolektif bir tepkinin yansıması olabileceği her iki ihtimalde de mümkün ve nihayetinde tüm bu bağlamın, Mustafa'nın Fülele'ten ayrılarak hâmîsi Mehmed'e yakınlığı itibariyle kendisini daha güvende hissedebileceği Klis Sancağı'na geçişinin müsebbibi olması da gayet tabi muhtemeldir.

2.3. Klis Sancakbeyliği

Menâkıb anlatısı, sancağında vücuda getirdiği adalet ve yiğitliği -büyük küçük herkesin kulağına gittiği gibi- devlet erkanına ve en nihayetinde bizzat padişaha kadar ulaşan Mustafa'nın, hükümdarın takdirine mazhar olup Hırvatistan'daki Klis

¹⁵⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.4, s. 167, hk. 1729.

sancakbeyliği vazifesi ile mükafatlandırıldığını aktarır.¹⁶⁰ Metin, bu vazifenin tevcih tarihi hakkında herhangi bir bilgi sunmaz; ancak elimizdeki atama kaydı, Mustafa'nın Klis'e tayininin, Fülele'e gelişinden bir buçuk yıl sonra, 17 Şaban 967 (13 Mayıs 1560) tarihinde gerçekleştiğini kesin olarak tespit etmeyi mümkün kılmaktadır.¹⁶¹ Mustafa, her ne kadar bu müjdeden haberdar olduğunda fazlasıyla sevinse de adil yönetiminden mahrum kalacak ahaliyi bir hüznün teslim aldığı görür ve emri altındakilere hitaben yokluğunda reayanın malına göz dikenlerin gazabından kurtulamayacağı tehdidinde bulunarak ahalinin üzgün halini bir nebze teskin eder. Hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkar; Klis'e varır varmaz yine ilk iş memleketin ve reayanın ahvalini yoklar ve halkın büyük bir kıtlık ve yokluktan mustarip olduğunu görür.¹⁶² Öyle ki ortalık ekmek diye kıvranan insandan geçilmemektedir ve daha niceleri açlıktan çoktan ahirete irtihal etmiştir. Bunlar yetmezmiş gibi fitne ve fesat da her yeri sarmıştır ve hâkim isyan ikliminde her canipten uğursuzlar reayanın malına mülküne tecavüzde bulunur olduğundan gökyüzü inleme ve feryatlarla dolmuştur. Bu tabloda fena halde kederlenen Mustafa, bu kıtlık ve isyan ikliminin sebebini öğrenmek için bölge ayanlarını divanına topladığında kendisine tüm bu musibetlerin selefi Ferhad Bey'in kötü idaresinden kaynaklanmış olduğu arz edilir.¹⁶³ İfadelerle göre kıtlık Ferhad'ın bölge zahiresini sürekli küffar tarafına satmasından kaynaklanmaktaydı ve isyan iklimi ise Ferhad'ın kısas ve idam kanunlarını uygulamayıp hırsızların mallarına el koymakla yetinmesinin bir sonucuydu.

Ayanların iddialarını işiten Mustafa, eski idarenin geride kaldığını ve kendilerini artık bolluk, bereket ve güven içinde bir yaşamın beklediğini ifade ederek ahaliyi umutlandırır ve sözünü yerine getirmek için hemen işe koyulur. Bölge voyvodalarını makamına toplar ve onları, bir haramiye en ufak merhamet veya yardımları olursa yahut diyar zahiresinden bir buğday tanesinin ihraç edildiğini

¹⁶⁰ **Menâkıb**, s. 202-203; Bir önceki bölümde sunduğumuz, Fülele'teki son aya ait 30.000 akçelik terakki kaydı gerçekten de Mustafa hakkında övgülerin bir şekilde İstanbul'a ulaşmış olduğunu gösteriyor.

¹⁶¹ BOA, A.DVNSMHH.d.4, s. 70, hk. 714 (Pazan'dan alınmıştır, bkz. **Menâkıb**, s. 57).

¹⁶² **Menâkıb**, s. 207.

¹⁶³ **Menâkıb**, s. 208.

görüp ihbar etmezlerse cezalarının ölüm olacağı hususunda uyarır.¹⁶⁴ Mustafa'nın sert tedbirleri sancak sınırları içindeki şehir ve pazarlarda duyurulunca korkuya kapılan asi ve haramiler ortadan kaybolur ve zulüm etraftan yok olup adaletin hükmü başlayınca bereket ve huzur yeşerdiğinden yokluk ve kıtlıktan eser kalmaz.

Ferhad Bey'den bahis açılmışken, hakkında yeterli malumata sahip olmadığımız için *Menâkıb*'ın neden kendisini ağır bir eleştiriye tabi tuttuğu sorusuna sağlam bir cevabımız bulunmadığını ifade edelim. Bu sebepten, zorlama fikirler üretmek yerine, farklı bir yol izlenerek kendisine yöneltilen suçlamaların herhangi bir gerçeklik payının olup olmadığına dair ufak bir araştırma yürütmek tercih edilmiş ve bu araştırma esnasında birkaç yönden *Menâkıb*'ın iddialarına işaret edebilecek bazı ipuçlarıyla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki olan 18 Ramazan 966 (24 Haziran 1559) tarihli mühimme kaydı Ferhad Bey hakkında birkaç husustan müteşekkil bir şikâyet dilekçesinin İstanbul'a ulaşmış olduğunu göstermektedir; ancak söz konusu dilekçenin suretine sahip olmadığımızdan içerdiği hususların *Menâkıb*'ın iddialarıyla örtüşüp örtüşmediğini bilemiyoruz.¹⁶⁵ Bir başka ipucuna hile ve sahte belgeler vasıtasıyla Klis ahalisinden muhtelif ödemelerin tahsilatını yapmış olan Hlivneli Sefer'in hikayesinde rastlıyoruz. Daha önce benzer işlerden ötürü Klis Beyi Ferhad tarafından hapsedilmiş olan Sefer bir şekilde kurtulmuş ve aynı sahtekarlıklara tekrar bulaştığından yakalanarak Ferhad Bey'in adamlarına teslim edilmiştir.¹⁶⁶ Kadı refakatinde görülmesi talep edilen davası yedi ay gibi uzun bir zamana yayılmış ve ardından Sefer'in idamına karar verilmiştir.¹⁶⁷ Sefer'in ilk hapsedilişinden -belki de şüpheli bir şekilde- kurtulması, yakalandığında davanın kadı yardımıyla görülmesi isteğinin altının çizilmesi ve yedi aylık uzun dava süreci hususları bu örneği *Menâkıb*'ın sunduğu Ferhad portresi ile uyumlu hale getiriyor.¹⁶⁸ Son örneğimiz,

¹⁶⁴ *Menâkıb*, s. 209-211.

¹⁶⁵ BOA, *A.DVNSMHHM.d.3*, s. 17, hk. 51; Bu rukaların sancakbeyinin ahaliye zulmü hakkında olabileceğine dair bir örnek olarak bkz.: BOA, *A.DVNSMHHM.d.3*, h. 911.

¹⁶⁶ BOA, *A.DVNSMHHM.d.3*, s. 99, hk. 249 (22 Zilkade 966/26 Ağustos 1559).

¹⁶⁷ BOA, *A.DVNSMHHM.d.4*, s. 186, hk. 1949 (27 Cemaziyelahir 967/25 Mart 1560); *A.DVNSMHHM.d.3*, s. 308, hk. 903 (3 Recep 967/30 Mart 1560).

¹⁶⁸ Bu Ferhad Bey, benzer ithamlarla itham edilen Zaçesne Beyi Ferhad Bey (bkz.: BOA, *A.DVNSMHHM.d.3*, h. 911, *A.DVNSMHHM.d.5*, h. 296) ile karıştırılmamalıdır. Buradaki Ferhad Bey, Klis'ten sonra Lipova (bkz.: *A.DVNSMHHM.d.4*, h. 713), Seksar (bkz.: *A.DVNSMHHM.d.4*, h. 1761), Dukakin (bkz.: *A.DVNSMHHM.d.4*, h. 2071) sancaklarında beylikler yaparak ilerlemiştir; Haricen, *Menâkıb*'ın zikrettiği Ferhad Bey, Klis Beyi olduktan sonra Bosna Beylerbeyliği yapacak olan Sokollu Ferhad ile de karıştırılmamalıdır. Sokollu Ferhad Paşa ile ilgili tafsilatlı bir çalışma için bkz.:

Klis Kalesi dizdarının Venedik tebaasından Splitli birini hukuksuz yere alıkoyarak kardeşinden yetmiş flori fidye istemesi vakasıdır.¹⁶⁹ Mustafa'nın daha yeni sancakbeyi olduğu tarihlere ait bir kayıttan öğrendiğimiz bu hadise, muhtemelen Ferhad döneminde vuku bulmuş ancak adı geçen kardeşin Venedik baylosu nezdindeki girişimleri neticesinde divana taşınmış ve çözülmesi için yeni sancakbeyi Mustafa'ya havale edilmişti. Bu hadise de pekâlâ *Menâkıb*'ın öne sürdüğü kanunsuzluk ortamına örnek teşkil edebileceği için burada zikredilmiş ve dikkate sunulmuştur.

Menâkıb'da iddia edilen kıtlık ve yoksunluk meselesine gelirsek, elimizde Ferhad'ın Klis hububatını dışarıya ihraç ettiğine dair herhangi bir veri bulunmasa da Klis coğrafyasının susuz ve kayalık bir araziye sahip olması itibarıyla zirai veriminin pek de yüksek olmadığını biliyoruz.¹⁷⁰ Bu açıdan eğer Ferhad Bey, gayet önemli kar kapıları olan Venedik limanlarına tahıl ihraç ettiyse veya mevcut ihracatın kapasitesini arttırdıysa bunun pekala kıtlığa sebebiyet vermiş olabileceği düşünülebilir ve *Menâkıb*'ın iddiaları mantıklı bir zemine oturtulabilir.

Elimizdeki arşiv bulguları bize Mustafa'nın Klis Sancağı'na ulaştığında yaptığı ilk işlerden birinin, gelirlerinin selefi Ferhad'ın tasarruf ettiği seviyeye çıkarılmasını talep etmek olduğunu gösteriyor. Tayinden bir buçuk ay sonrasına ait olan aşağıdaki terakki kaydı, Mustafa ile o tarihlerde vezir olan Sokollu Mehmed arasındaki hâmilik ilişkisini *Menâkıb* haricinde görebildiğimiz en erken tarihli bulgu olması açısından ziyadesiyle önem arz etmektedir.

“Terakkî

*Vezîr Mehmed Paşa mektûb gönderüb akrabâsından Klis Sancağı 'inâyet olunan Mustafa Bey'e sâbika Sancağbeyi Ferhad Bey'in mutasarrıf olduğu üzere 'inâyet oluna deyü ricâ' itmeğin yigirmi bin akçe terakkî buyuruldu.*¹⁷¹

Bu kayıttan -daha önce tahmin ettiğimiz üzere- Mehmed'in, Mustafa'nın tayinleriyle alakadar olduğu -en azından bir örnek ile- açıkça teyit edilebilmektedir.

Elma Korić, *Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590)*, Saraybosna: Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLIV, 2015.

¹⁶⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d.4, s. 92, hk. 935 (29 Ramazan 967/23 Haziran 1560).

¹⁷⁰ Nenad Moačanin, “Klis”, *DİA*, c. 26, İstanbul, 2002, s. 128.

¹⁷¹ BOA, A.DVNSMHHM.d.4, s. 92, hk. 944 (6 Şevval 967/30 Haziran 1560).

Bunun yanı sıra, Mustafa'nın terakki isteminin kendisinden ya da üst amiri olan Rumeli Beylerbeyi'nden gelmeyip doğrudan Vezir Mehmed Paşa üzerinden divana ulaşmış olması da mühim bir husustur. Bu durum Mustafa'nın, akranlarının benzer işleri için takip etmek zorunda oldukları muhtemel prosedürlerden azade bir şekilde işlerini, hâmiş Mehmed'in yetki ve nüfuzunu kullanarak daha kolay ve kestirmeden hallettirmiş olabileceğine dair kanıya sağlam bir örnek oluşturur.

Menâkıb anlatısına göre, Mustafa'nın Klis'e varır varmaz karşılaştığı bir diğer durum sipahi zümresinden bir isyancının başını çektiği bir grup Eflak taifesinin isyan halinde olmasıdır.¹⁷² Diğer bölgelerden fesat insanların da eklemeliği bu grup o kadar cesaret kazanmıştır ki Hızır adında bir voyvodanın bölgesini basmış ve bir sürü adamını öldürerek mallarını yağmalamışlardı ve ardından Ravne (ya da Revane) adlı bir yaylakta düzenlenen bir panayırı da basarak bir sürü kötülük vücuda getirmişlerdi. Mustafa bu isyancıların ele geçirilmesi için çok uğraşır ve halihazırda sancakta hâkim olan adalet ve istikrardan zarar gören bu grubun mukavemeti kalmadığından bu amacında başarıya ulaşır. Her birinin sığınaklarını ve işbirlikçilerini teftişe mesai harcar; ifadelerini kayıt altına aldırır. İşin ucu bölge ayanlarından bazılarını dokunduğundan bu kişiler soluğu Mustafa'nın kapısında alırlar ve mahkumları serbest bırakması için sonsuz mal teklif ederler; ancak *Menâkıb*'a göre Mustafa, kirli paranın aldatmasına kanmaz ve iyi bir namın yüz inciden değerli olduğunu belirterek her bir isyancıyı idama mahkûm eder. İsyancıların başındaki sipahi ise ibret olsun diye elleri ve ayakları kesilerek salıverilir.¹⁷³

Yukarıda sunulan *Menâkıb* hikayesinin gerçek bir olaya dayandığı, 3 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki yansımaları üzerinden tespit edilebilmektedir. Mustafa'nın Klis'e gelişinden dört buçuk ay sonrasına ait 25 Zilhicce 967 (16 Eylül 1560) tarihli hüküm asi bir sipahi hakkında herhangi bir şey söylemese de küffarın başını çektiği beş yüz ila altı yüz kadar Eflak'ın aralarında bazı hırsızlarla beraber

¹⁷² *Menâkıb*, s. 211-215.

¹⁷³ Anlatının devamında salıverilen bu sipahinin tedavi ettiği uzuvlarının Allah'ın inayetiyle iyileştiğine ve mezkûr sipahi Mustafa'dan af dileyip hizmetine girmek istediğinde kendisine bir kalenin dizdarlığının verildiğine dair bir hikâye mevcuttur.

Revane adındaki bir mahalde toplandığından bahseder.¹⁷⁴ Bu grup bir voyvodanın mahkemesini basarak hırsızları kurtarmış, bu süreçte yüz kadar kişiyi yaralamış ve Müslümanların mallarını yağmalayıp dükkanlarından haraç toplamıştır.¹⁷⁵ Arada kesin bir bağlantıyı kuracak unsurlardan yoksunuz; ancak isyan halindeki bu Eflakların, Ferhad Bey'e, görevden alınmadan beş gün önce gönderilmiş hükümde bahsi geçen Eflaklar olması muhtemeldir.¹⁷⁶ Otuz üç parça karye ve mezraya dağılmış bu Eflakların Osmanlı tebaası olanlarının sınırın Venedik tarafında ikamet etmeleri Venedik'in şikayetlerine yol açmış ve İstanbul, Ferhad Bey'den söz konusu Eflakları münasip bir yere nakletmesini istemişti.¹⁷⁷ Ferhad Bey'in ise Eflaklara dokunmaya pek gönüllü olmadığını ve çeşitli hususlar öne sürerek bu kararın gözden geçirilmesini talep ettiğini görsek de bu girişimleri başarısız olmuş ve önceki emrin uygulanması konusunda uyarılmıştı. Ferhad Bey Klis'teki son beş gününde Eflak meselesi üzerine bir şey yapmamış olsa gerek. Hatta belki de bu sebepten Klis'ten alınmış ve yerine Mustafa getirilmişti. Bu mesele 22 Zilhicce 967 (13 Eylül 1560) tarihinde kendisine gönderilen hükümle bu sefer de Mustafa'nın önüne getirilmiş ve seleflerinin çözemediği -ve sürekli şikâyet konusu olan- bu hususu kendisinin sonuca kavuşturması istenmiştir.¹⁷⁸ Bu açıdan Mustafa, seleflerinin dokunmaktan imtina ettiği bu taifeyi emir üzere yerinden kaldırmaya teşebbüs etmiş ancak bu durum bir isyana dönüşmüş olabilir. Bu spesifik isyanın sonucunun *Menâkıb*'da anlatıldığı gibi olup olmadığını tespit edemesek de bu konu hakkında takip eden hükümlerin var olmaması, sorunun bir şekilde çözülmüş olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Menâkıb anlatısı Klis bahsinin geri kalanında Mustafa tarafından muhtelif Hırvat bölgelerine icra edilen bir dizi askerî harekâtı aktarmaktadır.¹⁷⁹ Bu harekât anlatılarından ilki Goryan¹⁸⁰ Kalesi'nin muhasara edilmesi ve dış hisarının alınması

¹⁷⁴ BOA, **A.DVNSMHHM.d.3**, s. 520, hk. 1540 (25 Zilhicce 967/16 Eylül 1560).

¹⁷⁵ Bu voyvodanın kim olduğu zikredilmez ancak 972 ve 973 yıllarında olmak üzere iki kere Hızır Voyvoda adında birini arşiv kayıtlarında görürüz, muhtemelen bunlar farklı kişilerdi. *Menâkıb*'da zikredilen voyvoda bunlardan biri olabilir. MD6/774 ve BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, h. 465.

¹⁷⁶ BOA, **A.DVNSMHHM.d.3**, s. 363, hk. 1075 (12 Şaban 967/8 Mayıs 1560).

¹⁷⁷ Klis'te var olan Eflak nüfusu hakkında bilgi edinilebilecek müstakil bir çalışma için bkz.: Vjeran Kursar, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)", **OTAM** 34 (2013), s. 115-161.

¹⁷⁸ BOA, **A.DVNSMHHM.d.3**, s. 507, hk. 1507 (19 Zilhicce 967/10 Eylül 1560): Hüküm 22 Zilhicce 967 (13 Eylül 1560) tarihinde gönderilmiştir.

¹⁷⁹ **Menâkıb**, s. 216-235.

¹⁸⁰ Eserde "Huryan" ve bazen de "Furyan" şeklinde zikredilmiştir.

hakkındadır. Mustafa'nın, sancakbeyi olur olmaz aldığı tedbirler ve Eflak hadisesinde olduğu gibi isyanı cezasız bırakmayışı, zaman-ı iktidarında haramiliği ve eşkıyalığı Klis sınırlarından defetmişse de Goryan Kalesi'nde mukim Hırvat tarafından bazı haramiler İslam ahalisine karşı taarruz etmekten çekinmemektedirler. Çare olarak bu muhkem kalenin zaptı ve etrafındaki nahiyelerin yağmalanması fikri Mustafa'nın zihnine yerleşir ve sancağındaki askerlerini toplayarak onlara namından bihaber olan bu cahil haramileri cezalandırmak arzusunda olduğunu beyan eder. Bu planı icra etmek için sefere çıkılır; ancak kader odur ki o esnada çok sert bir kış bastırmış ve her yeri kar kaplamıştır. Havanın sert koşullarından etkilenen askerler seferden soğurlar ve seferin tehir edilmesi için Mustafa'ya başvurmakta ittifak ederler. Kış günü seferin mümkün olmayacağını ve lojistik imkansızlıklar sebebiyle seferin ertelenmesinin uygun olacağını beyan ederler. Askerlerin bu isteğini işiten Mustafa onlara hak verir ancak kararının kesin olduğunu da altını çizerek. Orduyu yüreklendirecek bir hitapta bulunur ve askeri ikna ederek sefere devam etmelerini sağlar. Bu seferden haberdar olan düşman, bölgede bulunan kalelerden uyarı atışları yaparak çoktan etraftaki ahalisini uyarmış ve bölgedeki nahiyeler de bu sebepten boşalmıştır. Bu durumdan haberdar olan Mustafa, yağma amacının suya düştüğünü kabul eder ancak Goryan üzerine gitmekte hala kararlıdır. Goryan'a vardıklarında Mustafa muharebe öncesi bir keşif yaptırır ve kalenin irtifasını farklı yerlerden ölçtürür. Bu ölçümler sonrası iç kalenin alınamayacağı kanaatine varır ancak dış surların muharebe ile alınmasını mümkün görerek hücum kararı verir. Askerler dış surlara doğru ilerlerler ve kaleyi sağından ve solundan ok yağmuruna tutarlar. Sonrasında tüfek ve kılıçların da yardımıyla düşmana bayağı zayıat verilir ve sonunda düşmana aman diletir. Kalenin dış hisarı alınmış maksat hasıl olmuştur ve askerlerin cebi de sonsuz ganimetle dolmuştur.

Bu hadisenin etkisi tüm vilayete yayılmış ve küffardan gelen fitne de ortadan kaybolmuştur; ancak, anlatıya göre, Hırvat kalelerinden Frenk serhaddine yakın Sinj isimli kalenin beyi olan İsmulan bu fütuhâtı işittiğinde son derece rahatsız olur ve haddinden fazla cüret göstererek Klis sancağı serhaddindeki Nadin Kalesi varoşunu

basarak yağmalar ve daha nice varoşu yağmalamayı amaç edinir.¹⁸¹ Mustafa yaşananlardan haberdar olunca maiyetinden ve sipahilerinden kimi bulduysa toplayıp bir gece İsmulan'ın varoşunu basmaya karar verir. Harekât başarıyla icra edilir ve düşmandan uykuda veya uyanık kim bulunduyorsa kılıçtan geçirilir. Bir kişinin sağ kurtulamadığı bu baskından Mustafa'nın askerleri yine sonsuz mal ve ganimet kazanırlar ve İsmulan'ı da ailesi ile, elleri bağlı şekilde Mustafa'nın önüne getirirler. Mustafa askerlerinin başarısından ziyadesiyle memnun olur ve onları ihsanlara boğar.

Bu olay da dilden dile yayılır ve nihayetinde padişahın kulağına gidererek İstanbul'da büyük bir memnuniyet yaratır. Bizzat padişah Mustafa'ya hüküm göndererek vilayetinin etrafında bulunan kefereden birkaç yiğit kimse ele geçirip İstanbul'a göndermesini ister ve bu işte başarının kendisini devlet kademesinde yükseltebileceğini belirtir. Mustafa derhal adamlarından Ali ve Sinan adındaki voyvodalarının emrine seksen kadar asker vererek gayet muhkem olduğundan çoğu küffarın sığındığı Çetin isimli harbi kaleden esir toplamalarını ister. Voyvodalar *Menâkıb*'da gayet detaylıca sunulan bir dizi hadisenin¹⁸² ardından esir ve ganimetlerle Mustafa'ya dönerler ve fazlasıyla mükafat bulurlar. Mustafa istenilen esirleri, harekatta payı olanlar için ödül talepleriyle beraber kapı kethüdası Hasan ile İstanbul'a gönderir. Ve durumdan gayet memnun olan İstanbul, Mustafa'nın adamları için istediği tımar, terakki ve gedik gibi ödüllerin hepsini ihsan etmeyi kabul eder.

Mustafa'nın Fülele'ten Klis'e geçişi sahip olduğu "serhad sancakbeyliği" statüsünü etkilemese de serhaddin kendi statüsü mahal değişikliğinden etkilenmiş görünmektedir. Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere Fülele sınırının iki tarafı da statükonun korunması ve barışın bozulmaması konularında mutabıktırlar ve Mustafa'nın Aynaşka üzerine yürümesi İstanbul'a izah edilmesi gereken bir husus

¹⁸¹ Pazan, *Menâkıb* nüshalarında "Sin" veya anlaşılamayan türevleri şeklinde yazılan bu kalenin büyük ihtimalle Slunj Kalesi olduğunu iddia eder (*Menâkıb*, s. 60); ancak metnin Bosna bölümünde Hırvat banı Franjo Frankapan Slunjsi'den (ö. 1572) "Uslun Beyi oğlu", Slunj'dan da Uslun diye bahsetmesi burada kastedilenin Slunj değil Sinj veya Senj bölgeleri olabileceğini gösteriyor. Senj muhtemelen Mustafa'nın etki alanının dışında kaldığından burada bashedilen yer Sinj olmalıdır.

¹⁸² Bu hadiseler, bir akın sırasında takip edilen usulün ve karşı tarafın tepki mekanizmasını görülebileceği muazzam bir örnektir.

olarak ele alınır. Ancak Klis'te bu durum değişime uğrayarak iki tarafın karşılıklı akın ve yağmaları normalleştirilir hatta Mustafa'nın haberleri İstanbul'a ulaştığında tebrik ve teşvik ile karşılanır.¹⁸³ *Menâkıb*'ın, Mustafa'nın bir sonraki görevinde selefleri için yapacağı "hududu korumaktan ve düşmanı tedipten acziyet" eleştirileri düşünüldüğünde, kendisinin bu bölümde düşmana göz açtırmayan mahir bir komutan olarak tasvir edilmesi dikkate değer ayrı bir husustur. Bu anlatı aynı zamanda devrin akın usullerinden ve yağmaya hedef olan Hırvatların uyarı ve misilleme mekanizmalarından bazılarının müşahade edilebilmesi açısından önemlidir. Söz konusu akınlar arşiv kaynakları üzerinden tespit edilememiştir; ancak Mustafa'nın Klis sancakbeyliği sürecini kapsayan bazı terakki kayıtlarında Klis'teki gazalara atıf yapıldığı, hatta bu terakkilerden birinin Sinan adında bir voyvodaya ait olduğu görülmüştür.¹⁸⁴ Elbette bu Sinan Voyvoda'nın anlatıdaki Sinan Voyvoda ve kayıtlarda zikredilen akınların bazılarının da *Menâkıb*'da bahsedilen akınlar olabileceğini kesin olarak iddia etmek mümkün değildir.

2.4. Segedin Sancakbeyliği

Müellif, *Menâkıb*'ın Segedin anlatısına, daha önce Klis bahsinde kullanılabilecek benzer bir dil ile başlamayı tercih eder. Bu anlatıya göre hususen Segedin ve umumen Budin, Sultan Süleyman'ın adaletiyle bezenmiş diğer Osmanlı coğrafyasının aksine -tıpkı Mustafa sancakbeyi olup işleri yoluna koymadan önce Klis'te olduğu gibi- fitne, fesat ve düzensizlik ile kaynamaktaydı. Mevcut isyan ikliminde dört yanı haydutlar sarmış, insanların can ve mal güvenlikleri kalmamış ve bu durum reayayı çifti çubuğu bırakıp göçe zorlamıştı.¹⁸⁵ Bölgedeki sorunlar sınırın öte tarafındaki küffarın dur durak bilmeyen taarruz ve tecavüzlerinden kaynaklanmaktaydı. Hatta bu akınlara cüretleri o denli artmıştı ki; Kalaça adındaki bir kazanın kadısını esir almış, bir başka kadını ise katledebilmişlerdi.

¹⁸³ Klis'in de içinde bulunduğu Hırvat sınırında barışa rağmen akın ve yağma hareketlerinin devamlılığına dair bkz. Mehmet Solak, **Sınırların Hapsettiği Tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Hırvat Sınır Bölgesi'nin Örgütlenmesi (1553-1664)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018, s. 106-107; James D. Tracy, **Balkan Wars Habsburg Croatia Ottoman Bosnia and Venetian Dalmatia 1499-1617**, Lanham: Rowman&Littlefield, 2016, s. 204.

¹⁸⁴ BOA, A.DVNSMHM.d.4, hk. 1384 (Sinan Voyvoda), 1631, 1748, 2194 [Kayıtlar 968 senesine aittir].

¹⁸⁵ *Menâkıb*, s. 235-236.

Devrin Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman durumdan haberdar olur olmaz vezirlerini huzuruna toplar ve onları mesul tutarak tedbirsizlikleri ve memleket ahvalinden bihaber oluşları sebebiyle azarlar. Vezirler kusurun kendilerine yüklenmesinden ziyadesiyle telaş duyarlar. Hatta *Menâkıb*'ın Millet Kütüphanesi nüshasında mevcut bir derkenar, Veziriazam Ali Paşa'nın, fiziki hali sebebiyle at arkasında oturmaya mecali olmadığından hayıflandığını ve padişah sefer emrederse halinin ne olacağını sorarak kederlendiğini aktarır.¹⁸⁶ Velhasıl Segedin'deki ahvale çözüm üretme gayretine düşen vezirler en nihayetinde tüm sorunların düşmanın hakkindan muhkem şekilde gelebilecek ve aynı zamanda adil uygulamalarıyla bölge ahalisini huzur ve refaha kavuşturabilecek bir sancakbeyinin atanmasıyla çözülebileceğini öne sürerler ve bu göreve namzet olarak yiğitliği ve adaletiyle nam salmış olan Klis Beyi Mustafa Bey'de ittifak ederler.¹⁸⁷ Bunun üzerine hiç vakit kaybedilmeden Segedin Mustafa'ya tevcih edilir. Bu tevcih ile beraber örnekleriyle daha önce de karşılaştığımız üzere Sokollu Mehmed'in bir dizi nasihatının Mustafa'ya ulaştığını görürüz. Bu nasihatlerin adalet vurgulu oluşu Segedin bahsinin temasına uygunluğu açısından dikkat çekicidir.

Menâkıb'da, Mustafa'nın Segedin'e tayini için, yukarıda zikredilen derkenarın sonunda bulunan 969 (Eylül 1561- Ağustos 1562) senesi haricinde bir tarih bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Arşiv envanteri Mustafa'nın Segedin'de bulunduğu muhtemel yıllara ait herhangi bir mühimme, ruus ya da tahvil ahkam defteri barındırmadığından bu görevin süresinin arşiv kayıtlarıyla kesin olarak tespiti şu an için mümkün görünmemektedir.¹⁸⁹ Lakin bu, elimizde mevcut bazı bulguları kullanarak tarihlendirmeyi bir nebze daraltamayacağımız anlamına gelmiyor. Mustafa'nın Segedin Sancağı'ndaki muhtemel selefi Derviş Bey'in 6 Rebiülahır 968 (25 Aralık 1560) tarihinde hala görevi başında olduğunun tespit edilebilmesi bu

¹⁸⁶ *Menâkıb*, s. 237: Açık ki; burada Semiz Ali Paşa, malum olan şişmanlığı sembolize edilerek - muhtemelen Sokollu hizbinin onun hakkındaki görüşlerinin bir tezahürü olarak- âtlı ve zavallı biri olarak resmedilmek istenmiştir. Bu itham *Menâkıb*'ın takip eden bölümlerde aktarılacak Semiz Ali ile Sokollu Mehmed ve Mustafa arasındaki sürtüşmelerin ilk işaretçisi olması açısından önemlidir.

¹⁸⁷ *Menâkıb*, s. 236-237.

¹⁸⁸ *Menâkıb*, s. 237.

¹⁸⁹ Géza Dávid'in, içerisinde aynı tespitte bulunduğu, Mustafa'nın muhtemel selefi Derviş Paşa'ya dair çalışması için bkz.: Géza Dávid, "A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54/4 (2001), s. 411-426.

açından oldukça önemlidir.¹⁹⁰ Bu durumda Segedin Sancağı'nın Mustafa'ya bu tarihten ileri bir vakitte tevcih edilmiş olması icap edeceğinden derkenarda sunulan 969 (Eylül 1561- Ağustos 1562) senesi makul bir tarih olarak kabul edilebilir. Esasında *Menâkıb*'ın Klis anlatısı da bu tarz bir tarihlendirmeye gayet uygun düşer zira Mustafa Klis'e 17 Şaban 967 (13 Mayıs 1560) tarihinde atanmıştır ve anlatıda tayinini takip eden ilk sorun olan Eflak isyanı da 25 Zilhicce 967 (16 Eylül 1560) tarihine kadar çözülememiştir. *Menâkıb*'ın bunların ardından sunduğu Goryan'ın muhasarası anlatısında sefere çıkan ordunun yolda kışa yakalandığını görmüştük. *Menâkıb*'ın olayları kronolojik olarak sıraladığı kabul edilirse Eflak isyanının kısa süre içinde bastırılması halinde Mustafa'ya yolda kışa yakalanması için bir iki aylık bir süre kalmaktadır. Tarihlendirmenin bu şekilde kabulü bölümün devamındaki akınların da büyük ihtimalle kış atlatıldıktan sonra, ertesi senenin yaz bahar aylarında yapılmış olması anlamına gelir. Yani anlatının tüm unsurları sunduğumuz şekilde birleştirilirse zaten 1561 yazına kolayca ulaşırız ve 1561 sonbaharında başlayan hicri 969 senesi de Segedin'e tayin için gayet mantıklı bir hale gelir.¹⁹¹

Menâkıb anlatısı Mustafa'nın tüm yol hazırlıklarını tamam ettikten sonra askerleriyle beraber haşmetli bir şekilde Klis'ten ayrılışıyla devam eder. Mustafa nihayet Segedin'e ulaşıp yine ilk iş olarak memleketin ahvalini teftişe koyulduğunda bölgede nizamın kalmadığına ve büyük küçük herkesin yoldan çıktığına şahit olur. Sorunun temeline vakıf olmaya çalışan Mustafa, -daha önce Klis'te yaptığı gibi- ahalinin önde gelenlerini toplayıp bu kötülüklerin müsebbibini sorduğunda kendisine cevap olarak civarda bulunan Göle, Eğri ve Sigetvar harbi kalelerinden İslam topraklarına sürekli akınlar düzenlendiğini ve Segedin bölgesinin kötü insanların da küffar haydutlarıyla iş birliği içinde olduklarını beyan ederler. Bunun yanı sıra bölge hakimlerinin, düşmanın yularını çok bol tuttuklarından dem vururlar ve onlara gerekli cevabı vermekten aciz oldukları için tüm bunların etkisiyle vilayetin fesat ve eşkıyalıkla dolmuş olduğunu iddia ederler.

¹⁹⁰ BOA, **A.DVNSMHM.d.4**, s. 170, hk. 1764; Buna ek olarak Derviş Bey'in 968 (Eylül 1560-Eylül 1561) tarihli bir tahrir defterinde aktif olarak Segedin Beyi görüldüğünü dikkatlere sunmak isterim: BOA, **TT.d.333**, s.6 (Géza Dávid'in yukarıdaki eserinden alıntıyla).

¹⁹¹ Géza Dávid, **a.g.m.**, s. 424: Dávid, Derviş Bey'in izlerine Ağustos 1561 tarihine kadar ulaşabildiğini kaydeder; ancak bu tarihi ortaya çıkaran belgenin kesin olarak kendi yaşamı sırasında üretilmiş olmayabileceğini de ekler.

Ahaliden bu şekilde bir ifade işiten Mustafa biraz düşünür ve sonunda hakimlerin, her daim kafirler ve asilerle mücadeleye hazır olması gerektiğine ve reayanın rahatı için gayret etmelerinin lazım olduğuna dair bir hitapta bulunur. Ona göre bu haydutların sancakta peyda olması tamamen hakimlerin tedbirsizliğinden kaynaklanmaktadır ve bu dertlerin sonuna gelmesi ancak adalet ile siyasetin sancakta tesis edilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda Mustafa, söylevin ardından hizmeti altındaki voyvodaları ve sair hizmetlilerini makamına çağırır ve onlara bundan böyle herhangi bir haksızlığa veya hırsızlığa kalkışacakların ağır şekilde cezalandırılacağını detaylıca izah eder. Mustafa'nın cezai tedbirleri diyarın şehir ve pazarlarında duyurulunca büyük küçük herkes beyin tedbirlerinden korkarak titrer ve bu durum Mustafa'nın fesat ve zulmü vilayetten defetmek için harcadığı mesaiyle birlikte Segedin'de Ömer ile Nuşirevan adaletinin zuhura gelmesine yol açar.

Menâkıb'ın Segedin'deki problemleri bölgenin eski hakimlerine yıkması selef-iğneleyici anlatımın çok bariz bir örneğidir. Segedin bahsinde dolaylı olarak suçlanan Budin Beylerbeyi Güzelce Rüstem'in hangi bağlamda bu suçlamaya hedef olabileceğini araştırmanın Tımışvar defter kethüdalığı bölümünde tartışmıştık; ancak yeri gelmişken Segedin'deki selefin neden eleştiriye tabi tutulmuş olabileceğine dair de birkaç hususa değinmek gerekir. Mustafa'dan önce Segedin'de kimin olduğunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildir; ancak arşiv kayıtlarında kendisinin sancakbeyliğini kapsaması gereken tarihten önce karşılaştığımız son bey olan Derviş Bey'i Mustafa'nın selefi olarak kabul etmek mümkün görünmektedir. Böyle bir varsayım *Menâkıb*'ın eleştirel dilinin açıklanmasında gayet yardımcı olur; zira Derviş Bey, Mustafa'nın rakibi olduğunu daha önce de izah ettiğimiz Arslan Paşa'nın ailesi Yahyapaşazadelere mensup ümera kökenli bir beydir. Bu açıdan *Menâkıb*'ın tonunun, Mustafa'nın dahil olduğu Sokollu-devşirme hizbi ile bu hizip arasında doğal olarak ortaya çıkan husumetin bir sonucu olduğunu tahmin etmek çok da yanıltıcı olmasa gerek. Ancak burada dikkat çekici olan bir unsur, savaş meydanlarında pişmiş Yahyapaşazadelerin yine harp sanatı konusunda gayet tecrübeli olması gereken bir üyesinin -gayet ironik ve manidar biçimde- düşmana karşı gevşeklik ve acizlik ile suçlanıyor olmasıdır.

Yukarıda Derviş Bey üzerinden yaptığımız çıkarım *Menâkıb*'ın neden Segedin'deki eski idarecileri eleştirmiş olabileceğini açıklamak için yeterli görünse de burada da Klis bahsinde olduğu gibi iddiaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını tespit etmek üzere kısa bir arşiv araştırması yürütme gereği hissedilmiştir. Daha önce zikrettiğimiz üzere Mustafa'nın Segedin'deki görev süresini ihtiva etmesi gereken yıllar arşiv envanterinde bir boşluğa denk geldiğinden bu durum bizi iddiaların kesin olarak teyidinden mahrum bırakıyor. Buna rağmen *Menâkıb*'ın Segedin bahsinde öne sürdüğü hudut güvensizliği ve istikrarsızlık iddialarının bir süreci ifade edebileceği ihtimali göz önünde bulundurularak Mustafa'nın sancakbeyliği öncesindeki üç yılı (h. 966, 967, 968) kapsayan mühimme kayıtları incelendiğinde gerçekten de Budin genelinde iddia edilen türde birçok hadisenin vuku bulduğu ve *Menâkıb*'ın iddialarında temelsiz olmadığı görülür.¹⁹² Bunların yanında daha önce Mustafa'nın Segedin'e tayin tarihini tespit edebilmek için kullandığımız Derviş Bey'e ait kaydı da içeren Segedin hakkındaki bir grup arşiv kaydı, içerik olarak benzer durumlara dair olmaları ve *Menâkıb*'ın Göle, Eğri ve Sigetvar üzerinden İslam topraklarına taarruz edildiği iddiasını teyit etmeleri açısından ziyadesiyle önemlidir.¹⁹³

Menâkıb'ın Segedin bahsini noktalamadan önceki son anlatısı Mustafa'nın da dahil olduğu bir hukuki dava hakkındadır.¹⁹⁴ Birgün Mustafa, sarayının Tisa nehrine bakan tarafında nehrin akışını seyredip tefekküre dalmışken emri altındaki iki çarşnigir ile bir bostancı arasında geçen bir tartışmaya tanık olur. Sonrasında bu tartışmanın sebebinin, çarşnigirlerin, bostancının sattığı lahanaları normal fiyatının altında almaya çalışmaları olduğunu öğrenir. Bostancı olay sırasında Mustafa'nın adaletine atıf yaparak fiyatın sabit olduğunu söylese de çarşnigirler tarafından tehdide uğradığından gördüğü zulme hayıflanarak boyun eğmek zorunda kalmıştır. Olayın muhtevassından haberdar olan Mustafa çarşnigirleri derhal huzuruna çağırır ve büyük bir öfke ile adaletini yok sayacak cesareti nereden bulduklarını sorarak iki çarşnigiri de idama mahkûm eder. Mustafa'nın öfkesine şahit olan beyin yakınları aykırı bir söz söylemekten çekinirler; ancak çarşnigirler cellat refakatinde idam edilecekleri

¹⁹² BOA, A.DVNSMHHM.d.3, hk. 491, 509, 516, 665, 1145, 1149, 1210; A.DVNSMHHM.d.4, hk. 464, 569, 617, 643, 1056, 1171, 1202, 1235, 1252 1368, 1463, 1598, 1616.

¹⁹³ BOA, A.DVNSMHHM.d.3, hk. 111, 118; A.DVNSMHHM.d.4, hk. 1764.

¹⁹⁴ *Menâkıb*, s. 244-254.

yere götürülürken kadı yetişir ve Mustafa'nın eline ve ayağına düşerek öfkesine yenilmemesini rica eder. Kadıya göre çasnigirlerin işlediği suçlar için idam çok aşırı bir cezadır ve bundan vazgeçilip hukuken lazım gelen akıbet yerine getirilmelidir. Mustafa kendisine hak verir lakin kendisi de örfi siyasetin bazı özerklik alanları olduğunu ve asilerle dolmuş bir diyardan fitne ve fesadın sürülmesinde şeri hukukun kifayet etmeyeceğini öne sürer. Ona göre şeri hukukun tesis edilebilmesi için örfi hukukun sağladığı güven ortamına ihtiyaç vardır ve bundan dolayı kadıdan bu davaya dahil olmamasını ister. Kadı da Mustafa'nın sözlerine hak verir ancak ricasından dönmez. Bu sefer Mustafa, çasnigirlerin kendi adamları olması itibariyle bu davanın ahali nezdinde bir anlamının olduğunu, merhamet edilirse kötü bir misal oluşturacağını ve böyle bir durum olmasaydı kadının hatırını kırmayabileceğini ifade eder. Kadı Mustafa'ya tekrar hak vermesine rağmen yine ricasından dönmez ve suçlular için şefaate devam eder. Mustafa sonunda kadıdan etkilenir ve kırk yılda yetişen yiğitlerin husus derinlemesine kavranmadan idam edilmesinin pişmanlık ve üzüntü doğurabileceğini kabul ederek idamı tehir eder. Ertesi sabah beyin divanında hazır bulunan kadı çasnigirlerin affı için tekrar girişimde bulunduğu anda Mustafa kadının takdirine uyacağını ancak şahısların bedel ödemedi ve etkili bir ceza çekmeden kurtulmalarına rızasının olmadığını beyan ederek her birine “beşer yüz sağ ve sol” (muhtemelen falaka) uygun görüp mezkûrları kapısından sürer. Bu hadise reaya arasında yayılır ve bir baş lahana için kendi adamının canını alabilecek bir beyin diğer kimselere ne yapacağı düşüncesi ahaliyi titreterek yola getirir. Nihayetinde tüm bu olanlar adaletin tesisine yardımcı olur ve bereket ve refah ortamı devam eder.

Mustafa'yı iktidar ve muhakemesi gayet güçlü bir bey olarak resmeden bu anlatı, *Menâkıb* boyunca sürekli karşılaştığımız adalet ve huzurun tesisi süreçlerinin nasıl bir usul ile mümkün olmuş olabileceğine dair akıl yürütebilmek açısından büyük önem arz eder. Sert tedbirlerle göz dağı vermek ve ağır ceza uygulamalarıyla ibret hissi uyandırmak üzerine kurulu bu usulü esasında daha önce, voyvodaların tembih edilmesi, uygulanacak tedbirlerin şehir ve pazarlarda duyurulması ve Klis bahsinde zikredilen Eflak isyanı esnasında görmek mümkün ise de Mustafa'nın

Segedin'deki hukuki süreç zarfında yaptığı izahat kastın tam olarak düşündüğümüz gibi -ibret vermek- olduğunun tespit edilmesi dolayısıyla oldukça önemlidir.

2.5. Hersek Sancakbeyliği

Menâkıb anlatısı, -önceki sancakbeyliklerinde olduğu gibi- Mustafa'nın adaleti ve himayesi altında reayanın huzura kavuştuğunu ve Segedin'in fesattan ve elemden azade bir şekilde ihya olduğunu aktarır. Sancağın bu ahvali bölgeden geçen yolcular vasıtasıyla uzak diyarlara taşınır ve sonunda Mustafa'nın işleri tekrar padişahın kulağına varır. Mustafa'nın faaliyetlerini yine memnuniyetle karşılayan padişah kendisini bu sefer de Hersek sancakbeyliği görevi ile ödüllendirir.¹⁹⁵ Ulak kendisine bu haberi ilettiğinde Mustafa ziyadesiyle sevinir ve yeni görev yerine geçmek üzere hazırlıklara başlar. Hazırlıklar tamamlandığında emrindeki üç yüzden fazla teçhizatlı gazi ile ihtişamlı bir şekilde yola koyulur ve her gece bir menzil geçerek Hersek'e ulaşır. Evvelki sancaklarında yaptığı gibi burada da ilk iş olarak ahalinin durumunu yoklar; ancak görür ki daha kendisi ulaşmadan Hersek'e varan namı çoktan işe başlamış ve herkesi düzene koyup nizami bir ortam oluşturmuştur. Mustafa'nın Hersek'teki vazifesi yalnızca beş hafta sürer; lakin bu süre zarfında aldığı tedbirler buradaki fesat insanları korkularından ortaya çıkamaz hale getirmiş ve sancağı eziyetten arındırmaya yetmiştir.¹⁹⁶

Mustafa'nın Hersek sancakbeyliği, dönem arşiv kaynaklarındaki kıtlık açısından Segedin sancakbeyliği ile aynı kaderi paylaşır. Bu sebepten Mustafa'nın Hersek'te görev yapıp yapmadığının, yaptıysa da bunun tam olarak hangi tarihe denk düştüğünün kesin olarak ifadesi mümkün görünmemektedir. Lakin elimizde mevcut birkaç veri Mustafa'nın bu vazifesi için muhtemel bir tarihlendirmeyi gündeme getirmemizi mümkün kılıyor. Öncelikle elimizdeki verileri bir sıralayalım. İlk verimiz *Menâkıb* anlatısında Hersek sancakbeyliği için iddia edilen beş haftalık görev süresi, ikinci verimiz Mustafa'nın bir sonraki görevinde en erken görüldüğü 30 Muharrem 971 (19 Eylül 1563) tarihi,¹⁹⁷ üçüncü verimiz ise aşağıda paylaşacağımız bir *Menâkıb* nüshası derkenarının sonunda bu görev için ifade edilen 970

¹⁹⁵ *Menâkıb*, s. 255.

¹⁹⁶ *Menâkıb*, s. 257-258.

¹⁹⁷ BOA, KK.d.218, s.17 (Burada hasları tayin olunuyor o yüzden yeni olmalı geçme tarihi).

senesidir.¹⁹⁸ Mustafa'nın Bosna'ya atanmasını, kendisini bu görevde gördüğümüz en erken tarih olan 30 Muharrem 971 (19 Eylül 1563) olarak kabul edelim.¹⁹⁹ Bu tarihten beş hafta geriye gittiğimiz takdirde Mustafa'nın Hersek sancakbeyliği için en geç tayin tarihi olması gereken 970 Zilhiccesi'ne (Temmuz-Ağustos 1563) ulaşırız ve bulduğumuz bu tarih aynı zamanda tekil nüshadaki derkenar kaydıyla da örtüşmüş olur. Bu bağlamda dikkatlere sunulması icap eden son arşiv bulgusu 9 Rebiülahır 971 (26 Kasım 1563) tarihli bir ruus kaydıdır.²⁰⁰ Mustafa'nın Bosna sancakbeyliği vazifesi için kabul ettiğimiz tarihten yaklaşık iki ay sonrasına ait bu kayıt, yakın tarihte Hersek sancakbeyi olan Bali Bey'in haslarının tevcihi için beylerbeyine hüküm buyurulduğu hakkındadır.²⁰¹ Bu durum bizi -Menâkıb anlatısıyla gayet örtüşür biçimde- kısa zaman önce Hersek Sancağı'nda bir görev değişiminin yaşandığı sonucuna çıkarır. Eldeki tüm veriler birlikte düşünüldüğünde, Mustafa'nın 970 Zilhiccesi'nde (Temmuz-Ağustos 1563) Hersek sancakbeyi olduğu, *Menâkıb*'da iddia edildiği gibi beş hafta sonra, yani 971 Muharremi'nde (Ağustos-Eylül 1563), Bosna Sancağı'na tayin edildiği ve yerine Hersek Beyi olarak Bali Bey'in atandığı gibi bir iddiayı öne sürmek kesin olmasa da gayet makul olmalıdır.

Menâkıb'da Hersek bahsi bölümünün başında aktardığımız kadar olsa da eserin Millet Kütüphanesi nüshasında bulunan bir derkenar bu anlatıya farklı bir boyut kattığından burada zikredilmesi gerekir. Bu derkenara göre devrin veziriazamı 'Semiz' Ali Paşa boşa düşen Hersek Sancağı'nı akrabalarından Sirem Beyi Tur Ali Bey'e vermek ister.²⁰² Bu atama Sultan Süleyman'ın gözüne takılır ve veziriazama Tur Ali Bey'in kim olduğunu sorar. Veziriazamın Tur Ali'nin yarar beylerden biri olduğu beyanına rağmen padişah bu atamayı onaylamaz ve Hersek'in adalet ve

¹⁹⁸ *Menâkıb*, s. 254.

¹⁹⁹ Kaldı ki daha önce aynı defter dahilinde isim vermeden Bosna sancakbeyi zikredildiğinden, atamanın muharrem ayının daha erken bir tarihinde yapıp başka bir deftere kaydedilmiş olması ya da belki de bir önceki sene vuku bulmuş olup arşiv fonlarında el an mevcut olmayan bir deftere geçirilmiş olması da ihtimaller dahilindedir. Bu durum Mustafa'nın Bosna vazifesinin tarihlendirmesinde bir zorluk yaratsa da Hersek vazifesi dahilinde negatif bir etkiye sahip olmamalıdır.

²⁰⁰ BOA, A.RSK.d.1458, s. 9.

²⁰¹ Aradaki iki aylık zaman farkının Bali Bey'in sancağa ulaşması ve yerleşmesi için gerekli süre olabileceği ihtimali bu kaydı bağlam dahilinde daha sağlam bir yere oturtmaktadır.

²⁰² Yakın tarihli arşiv kayıtlarında, Sirem Sancakbeyi olduğunu teyit edemesek de bölge ile alakalı hükümlerde görünen Tur Ali adındaki bir beyin olduğu vakidir. Örnek için bkz.: BOA, KK.d.220, s. 30 (8-9 Şaban 973/28 Şubat-1 Mart 1566).

yürekliliğiyle meşhur Segedin Beyi Mustafa Bey'e verilmesine karar verir. Buna göre, veziriazama mahcubiyet içinde emir padişahındır demek ve durumu kabullenmek dışında bir seçenek kalmaz. Derkenarın son cümlesinden anladığımız kadarıyla padişahın bu tercihinde bizzat devrin ikinci veziri Sokollu Mehmed'in parmağı vardır ve gizliden Mustafa'ya şefaath ederek Hersek'in kendisine verilmesini sağlamıştır.

Zikredilen derkenar anlatısı birkaç husus açısından fazlasıyla önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, Semiz Ali Paşa'nın *Menâkıb* dahilinde Mustafa'nın yoluna taş koyma girişimlerinin birincisini ifade etmesidir. Ali Paşa'nın Sokollu Mehmed'in ve dolayısıyla hizbinin -mesela nüfuz çatışması üzerinden- doğal rakibi olduğu malumdur. *Menâkıb*'in Bosna bahsinde de devam ettiğini gördüğümüz Ali Paşa ve adamlarının bu yollu girişimleri aradaki hizip çatışmasının yansımaları olarak dikkatten kaçırılmamalıdır. Bir başka önemli husus Mehmed'in padişah nezdindeki nüfuzunun veziriazamdan daha fazla olduğunun iddia edilmesidir. Bunun bir gerçeklik payının olup olmadığını tespit etmek pek mümkün görünmüyor; fakat elbette bu anlatı da en azından yine zikredilen hizip çatışmasının bir yansıması olarak ele alınabilir ve *Menâkıb*'in Sokollu Mehmed'i yüceltmek için bir teşebbüsü olarak düşünülebilir.

2.6. Bosna Sancakbeyliği

Menâkıb, Hersek anlatısını takiben, Mustafa'nın "kadim ümidi ve gönlünde yatan arzusu" olarak tarif ettiği Bosna Sancağı'nın kendisine tevcih olunması ile başlayıp on beş müstakil alt başlıkla eserin ağırlık noktası ve en hacimli kısmını ihtiva eden Bosna bahsi ile devam eder.²⁰³ Anlatı, Mustafa'nın tedbirleriyle refah ve zenginliğe kavuşmuş bir Hersek portresinin tasviriyle başlar. Tesadüf odur ki; o sırada Bosna Sancağı mahlule düşmüş ve saygıdeğer, layık ve çalışkan ümeradan nice kimseler bu sancağı talepte çoktan sıraya girmişlerdir. Husus, vezirleri tarafından kendisine arz olunduğunda bir süre tefekkür eden padişah, Bosna'yı herkese layık göremeyeceğini ve mansıpların ehil olmayanlara verilmesinin devletin yıkılmasına sebebiyet verebileceğini beyan ederek Bosna Sancağı'nın, adaletiyle

²⁰³ *Menâkıb*, s. 259; *Menâkıb*, s. 259-383: Arslan Paşa'nın idamı anlatısı çıkarıldığında Mustafa'nın Bosna Sancakbeyliği için eserde ayrılan alanı ifade eder.

meşhur Hersek Sancakbeyi Mustafa'ya tevcih edilmesine karar verir.²⁰⁴ *Menâkıb* bu tayin için açık bir tarih sunmuş ve Mustafa'nın Bosna sancakbeyliğine getirilme tarihini 7 Safer 971 (26 Eylül 1563) olarak kaydetmiştir. Bir önceki bölümde, Hersek tayininin tarihini tartışırken, arşiv kayıtlarında Mustafa'nın Bosna sancakbeyi olarak karşımıza çıktığı ilk tarihin 30 Muharrem 971 (19 Eylül 1563) olduğundan bahsetmiştik.²⁰⁵ Bu kayıt, Mustafa'ya Bosna'daki görevi için tahsis edilen hasların hesabı ile ilgili olduğundan esas tayinin çok da uzak olmayan bir geçmişte vuku bulmuş olması beklenir.²⁰⁶ Telif tarihinden en az on iki yıl öncesine ait bir atamanın *Menâkıb*'da bu kadar isabetli şekilde tarihlendirilmesi önemli bir husustur. Bunun yanı sıra yine yukarıdaki kayıt vasıtasıyla Mustafa'nın Bosna'ya nasıl bir gelirle tayin edildiğini de ayrıca görebilmekteyiz. Esasında 380.000 akçe olan Mustafa'nın hasları, vilayet katibinin yeni defter üzerinden 8.521 akçe fazla tahsisat yapmasıyla 388.521'e çıkmış ve nihayetinde bu durum İstanbul'a iletildiği vakit fazlası alınmayıp hasların 400.000 akçeye tamamlanması uygun görülmüştü.

Anlatı Mustafa'nın bu görevlendirme müjdesini sayısız şükürle karşılamasıyla devam eder; ancak tıpkı önceki sancaklarda olduğu gibi Hersek ahalisinin de Mustafa'dan mahrum kalacakları için üzüntüye boğulduklarını görürüz. Mustafa, yine buradaki ahaliyi de teskin etmeyi başarıp hayır dualarını alarak hazırlığa koyulur ve hazırlıklar tamamlandığında davullar eşliğinde ve gayet azametli bir şekilde Bosna'ya doğru yola çıkar. Kendisinin geleceğinden haberdar olan Bosna ahalisi ise şöhreti dilden dile yayılan yeni beylerini tabiri caizse kapıda karşılar ve Mustafa ile aralarında ikram ve ihtiram dolu bir tanışma sahnesi gerçekleşir. Mustafa bir kez daha gecikmeden işe koyulur ve -*Menâkıb*'ın artık klasikleşen anlatısı uyarınca- memlekette adalet tesis edildiği gibi fitne ve fesat defedilir ve reaya muhteşem bir zenginliğe kavuşur. Klasikleşen anlatı denilmişken, tarzına binaen bu bahisten sonra bir diğer hikayesine geçmesi beklenen *Menâkıb*'ın bunu yapmadığını ve Mustafa hakkında daha önce değinmediği bir detayı bahsin sonuna eklediğini

²⁰⁴ *Menâkıb*, s. 259-260: Burada padişahın ilgili sancak için "bizim Mustafa'ya buyurdum." şeklindeki ifadesi dikkat çekicidir.

²⁰⁵ BOA, **KK.d.218**, s. 17.

²⁰⁶ Aynı defter içerisinde Vezir Mehmed (Sokollu) Paşa'nın akrabalarından birine Bosna'dan tımarı verilmesine dair bir hüküm vardır. Bu, Mustafa'nın daha erken tarihte Bosna Sancakbeyi olmuş olabileceğine bir işaret olabilir. Kayıt için bkz.: BOA, **KK.d.218**, s. 11 (15 Muharrem 971/ 4 Eylül 1563).

görürüz. Bu detaya göre Mustafa, vilayeti düzene koymanın verdiği gönül rahatlığıyla zamanını, efkarını defetmek için (burada devlet işlerinin getirdiği zihin meşguliyetinin tesirinin hafifletilmesinden bahsediliyor olsa gerek) işret meclislerinde bahtiyar olmakla geçirmekte ve meclislerini kaside ve risalelerle zenginleştiren şair ve nice faziletli kimselere ihsan ve inamlarda bulunmaktaydı.²⁰⁷

Menâkıb'ın Bosna tasvirinde, önceki sancaklarda var olan ahali ve vilayetin perişan olma durumu ve sorumluluğun Mustafa'nın selefine yüklenme olgusunun, selef sancaklara dair anlatılara göre daha az vurgulandığı dikkatten kaçmamış olmalıdır. Buradaki yumuşak dilin sebebini kesin olarak ortaya çıkarmasak da Mustafa'nın, Bosna Sancağı'ndaki muhtemel selefî olan müteveffa Malkoç Bey'in oğullarını himaye etmiş olduğu tespit edilmiştir.²⁰⁸ Mesela Mustafa, -Muharrem 973 (Temmuz-Ağustos 1565) tarihinde- Malkoç Bey'in oğlu Hüseyin için, yararlıklarından bahisle, İstanbul'dan inayet rica etmişti.²⁰⁹ Daha sonra Malkoç Bey'in diğer oğulları olan Ali ve Osman'ın, Mustafa ile serhad hizmetinde oldukları sürece zeametlerine kimsenin dokunmaması sağlanmıştı.²¹⁰ Ve son olarak, 8 Muharrem 974 (26 Temmuz 1566) tarihinde bizzat Mustafa'nın ricasıyla, kendi zeametlerinin Klis'te bulunanlarından oğul Osman'a 20.000 akçe, Hersek'te bulunanlarından oğul Ali'ye 21.445 akçe ve Hatvan'da bulunanlarından Malkoç Bey'in akrabaları olan Ali'ye 11.333 akçe ve diğer Ali'ye de 8.500 akçe tevcihat yapılmıştı.²¹¹ Bu bağlamda, *Menâkıb* müellifinin, Malkoç Bey'e göstermiş olduğu müsamahanın, Mustafa'nın, sağ iken Malkoç Bey ile, ve vefat ettiğinde oğulları ve akrabaları ile kurmuş olduğu iyi ilişkilerden kaynaklanmış olabileceğini öne sürmek mümkün görünüyor.

Mustafa'nın sancağa atandığı ilk günlerden itibaren idaresini kuvvetlendirmek için belli teşebbüslerde bulunmuş olabileceğini tahmin etmek pek de güç olmasa gerek. Bu bağlamda Bosna'daki ilk yılının sonlarından başlayıp neredeyse Budin Beylerbeyi oluşuna değin belirli bir süreci ifade eden 971-973

²⁰⁷ *Menâkıb*, s. 264-265.

²⁰⁸ BOA, *A.DVNSMHHM.d.3*, s. 132, hk. 341 (13 Zilhicce 966/16 Eylül 1559): Malkoç Bey'in Bosna Sancakbeyi olarak mühimme defterleri dahilinde görüldüğü ilk tarihtir.

²⁰⁹ BOA, *A.d.2994*, s. 18 (Muharrem 973/15 Ağustos 1565).

²¹⁰ BOA, *KK.d.7502*, s. 141 (6 Cemaziyelevvel 973/29 Kasım 1565).

²¹¹ BOA, *KK.d.220*, s. 101 (8 Muharrem 974/26 Temmuz 1566).

Şevval ayları aralığında (Mayıs 1564-Nisan 1566) Bosna’da ciddi bir kadro değişiminin yaşandığına tanık oluruz. Muhtelif kethüdalık²¹² ve ağalıklar²¹³ seviyesinde de gerçekleşen bu değişimin en bariz olduğu alan kale dizdarlıklarıdır ve söz konusu süreçte kimi kalelerine uğramamakla ve kimi fesattan hali olmamakla itham edilen ve kiminin de yaşlılığından ötürü görevden feragat ettiği öne sürülen toplamda yedi farklı kalenin dizdarı Mustafa’nın talep ettiği kişilerle değiştirilmiştir.²¹⁴ Bunun haricinde Mustafa, bir kısmı önceki görev yerlerinden olan birçok kişiyi de İstanbul’a kendisinin adamı, kadimî ocak eri veya serhadlerle yararlı olarak bildirip kendileri için Bosna’da tımar ve terakkiler talep etmiştir; ancak bu tip kayıtlar sayıca oldukça fazla olduklarından konunun dağılmaması amacıyla detaya inilmeyip yalnızca bu şekilde zikredileceklerdir.

Bir sonraki bahse geçmeden önce dikkate sunulması icap eden son husus Mustafa’nın Bosna sancakbeyi olarak görev yaptığı sırada zeamet tasarruf edebilecek kadar büyümüş Ahmed ve Mehmed adında iki oğlunun varlığının tespit edilmiş olmasıdır.²¹⁵ Aslında bu Ahmed’in arşiv fonlarında görüldüğü ilk kayıt değildir. Bu kayıttan yaklaşık dört ay önce bizzat İstanbul’a gidip Bosna Beyi’nin oğlu olarak inayet rica ettiğinde kanun üzere Bosna’da 10.000 akçe tımar ve ardından bunun üzerine Hersek’te 5.000 akçe terakki alabildiğini biliyoruz.²¹⁶ Yine aynı tarihlerde Mehmed’in de 10.000 akçe tımarının üstüne 5.000 akçe terakki eklenmişti.²¹⁷

²¹² BOA, **KK.d.**219, s. 200 (21-24 Şevval 971/2-5 Haziran 1564), BOA, **KK.d.**74, s. 24 (28 Şevval 971/9 Haziran 1564); BOA, **A.d.**2294, s. 86 (20 Rebiülevvel 973/15 Ekim 1565).

²¹³ BOA, **A.d.**2994, s.68 (6-10 Rebiülevvel 973/1-5 Ekim 1565).

²¹⁴ BOA, **KK.d.**218, s. 176 (19 Şevval 971/31 Mayıs 1564), **KK.d.**74, s. 357 (21-24 Cemaziyelevvel 972/25-28 Aralık 1564); **KK.d.**74, s. 207 (24 Safer 972/1 Ekim 1564); **KK.d.**74, s. 468 (3-4 Şaban 972/6-7 Mart 1565); **KK.d.**7502, s. 127 (10 Rebiülahir 973/4 Kasım 1565); **KK.d.**7502, s. 135 (24 Rebiülahir 973/18 Kasım 1565); BOA, **A.d.**2994, s. 202 (4 Şaban 973/24 Şubat 1566); **KK.d.**220, s. 71 (6 Şevval 973/26 Nisan 1566).

²¹⁵ BOA, **A.d.**2994, s. 240 (3 Ramazan 973/24 Mart 1566); Mustafa Paşa’nın vefatından sonrasına ait bir mühimme kaydında zikredilen Ahmed ve Mehmed’in yanında başka bir oğlu olarak Kasım’dan da bahsedilmektedir: BOA, **A.DVNSMHM.d.** 40, s. 196 (20 Şaban 987/12 Ekim 1579); Alexander von Takáts, arşiv kayıtlarında geçen bu üç evladın haricinde, Mustafa Paşa’nın vefatı günlerinde Mehmed adında bir küçük evladının daha var olduğunu iddia eder: Alexander von Takáts, **a.g.m.**, s. 812.

²¹⁶ BOA, **KK.d.**75, vr.119b (5-8 Cemaziyelevvel 973/28 Kasım-1 Aralık 1565); Mezkûr Ahmed daha sonra Sirem Sancağı’nda zaim olacaktır, bkz.: **A.DFE.d.**46, s. 8.

²¹⁷ BOA, **A.d.**2994, s. 132 (3-6 Cemaziyelevvel 973/26-29 Kasım 1565): Bu kayıttan Mehmed için “tımar tasarruf eden”, Ahmed için ise “ibtidadan tımar sahibi olan” tarzı bir ifade kullanıldığından Ahmed’in yaşça küçük kardeş olabileceğine dair bir ihtimal oluşur.

Bu saptamaları yaptıktan sonra Mustafa'nın hayatındaki dönüm noktalarından biri olan, Krupa Kalesi'ni fethine dair sunduğu hikâyeye kulak vermek amacıyla *Menâkıb* anlatısına dönmek gerekir. Mustafa, Una Nehri kıyısında bulunan ve Osmanlı-Hırvat sınırında önemli bir noktayı kesen Krupa'yı Haziran 1565'te fethetmiş ve -Sigetvar Seferi'nin stratejik amillerinden biri olacak- önemli bir zafer kazanmıştı. Bosna bahsinin *Menâkıb*'in en kapsamlı ve hacimli kısmı olduğundan evvelce bahsetmiştik. Krupa'ya dair anlatının Bosna bahsinin neredeyse tamamını oluşturduğu düşünüldüğünde bu olaya eserin müellifi ve hâmişî nezdinde nasıl bir önem atfedildiği açıkça anlaşılabilir. Takip eden alt başlıklarda önce *Menâkıb* anlatısı sunulup ardından arşiv ve diğer kaynaklardan edinilen materyalle doğrulama, yanlışlama ve eklemeler yapılacaktır ve ayrıca müellifin kasıtlarının net olarak kavranabilmesi için olay kahramanlarına ait nutukların önemli bir bölüm boyunca dikkate sunulacaktır.

2.6.1. Rakibi Yaratmak ve Hücumu Meşrulaştırmak

Menâkıb, anlatısına durum tespiti ve ortam tasviri yaparak başlar. Buna göre hükümü nice hükümdarlar tarafından kabul edilmiş Sultan Süleyman devrinde memleket fitne ve fesattan, sınırlar ise isyan ikliminden azade kılınmıştır ve padişahın yüce dergâhı eski İran ve Çin hükümdarlarının ve Roma kayzerlerinin üzerinde bir mertebede bulunmaktadır. Acem şahı korkusundan yanar, Avusturya hükümdarı ise kendisinin af, lütuf ve merhametine sığınarak itaat yularını kabullenmiş haldedir ve tıpkı Osmanlı tebaası zimmiler gibi yıl-be-yıl vergi ve haraç ödemektedir. Buna binaen padişah da krala ahidnameler vasıtasıyla aman vermiş ve sınırın karşı tarafından kötülük ortaya çıkmadıkça kralın reayası, ailesi ve malının himayesinde olduğunun güvencesini vermiştir. Padişah, bu güvencenin gölgesi altında mutlu mesut yaşayabileceklerini belirtmiş; ancak bizzat kendisi ya da adamlarından ahde mugayir herhangi bir tavrın zuhura gelmesi halinde dünyanın kendilerine dar edileceği uyarısını yapmaktan da geri durmamıştır.²¹⁸ Ve kral dahi,

²¹⁸ *Menâkıb*, s. 286-287.

karşı taraftan harp ve kaleleri tahrip ihtimali sadır olmadıkça ahde sadık kalacağını beyan eden bir ubudiyetname göndererek bu durumu kabullenmiştir. İki taraf arasındaki ahidnamenin mefhumu diyarda etki sahibi olmuş ve herkes düşmanlığı tahrikten sakınmaya başlamıştır. Ve işte *Menâkıb*'a göre tam da bu yüzden düşman tarafından tacizlerde bulunulsa da İslam serhaddinde olan ümera ahidname mucebince amel etmekte sabırla tahammül etmektedir.²¹⁹

Velakin *Menâkıb*'a göre, Bosna Sancağı serhaddindeki küffarın iskelesi gibi olan Krupa²²⁰ Kalesi'nin sahibi olup Sigetvar Kalesi'nde ikamet eden Miklós Zrínyi²²¹ ahdi terk ederek fitne ve fesat ateşini yaymaya girişmiş ve o tarafın kötü kimselerini Krupa Kalesi'nde toplayarak beldeleri tahribi ve Osmanlı reayasına zararı adet edinmişti. Kendisinin bu itaatsizliğine ve cüretine Sultan Süleyman hakkında edindiği haberler sebep olmuştur; zira sultanın yaşı fazlasıyla ilerlemiş olduğundan tabiatına zayıflık el uzatmış ve kendisi dünyevi işleri bırakıp vaktinin çoğunu ahiretiyle geçirir ve nefsiyle mücadeleyi İslam düşmanlarıyla muharebeye yeğler olmuştur.²²² Zrínyi (Viyana Nüshası'nda Matija Bakić) ise bu haberleri padişahın hastalık ve illete düştüğüne, dolayısıyla da harekete takati olmayacağına yorup durumu intikam için fırsat bilmiş ve ahdi bozmayı adet edinerek tecavüz ve tasallutu ile etrafında olan reayayı mağdur edip büyük zararlara yol açmıştır.²²³ Kibre kapılıp gün-be-gün verdiği zararları arttırmış ve etrafında bulunan köylerin ekserini viran ve nice varoşu talan edip o diyarda tüccara geçişi ve reayaya ikameti imkansız hale getirmiştir. Durumdan haberdar olduğunda müsamaha gösterilmesi halinde bir süre sonra bu fesadın define kudret yetmeyeceğinin farkına varan Mustafa, derhal

²¹⁹ *Menâkıb*, s. 288.

²²⁰ Kalenin adı eserde "Kurpa" olarak geçmektedir ve aynı zamanda Osmanlı arşiv kaynaklarında da bu şekilde zikredilmektedir.

²²¹ Eserde "Zirinoğlu" olarak zikredilmektedir. *Menâkıb*'ın Viyana nüshasında burada Zrínyi yerine Krupa Kalesi Porkolabı (kale muhafızı) Matija Bakić'den bahsedilir. İsmi eserde "Bakik" (ya da "Bakyik") olarak zikredilmiştir. (Çeviri Pazan'dan alınmıştır).

²²² *Menâkıb*, s. 288-289.

²²³ Burada bahsedilen ahit, 1562 Ahidnamesi ile öngörölmüş sekiz yıllık barış sürecidir. Daha önceki ahidnamenin tecdidi niteliğini taşıyan bu diplomatik metin 1570'e kadar bir barış tasavvur etmekte ve bu barışın sürekliliğinin şartlarını ihtiva etmektedir. Bu şartlardan en mühimlerinden birisi, - *Menâkıb*'ın da üzerinde duracağı ve Mustafa için bu fiili meşrulaştırmaya çalışacağı üzere- tarafların birbirlerinin sınırlarına saygı duyması ve kale ele geçirmemeyi taahhüt etmeleriydi. Bkz.: Yusuf Alperen Aydın, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001, s. 25-27.

Bosna ahalisinden görmüş geçirmiş kişileri huzuruna çağırmış ve kendilerine şu şekilde hitap etmiştir:

“Ma lûmunuzdur ki henüz pâdişâh-ı dîn-perver ve şehin-şâh-ı heft-kışver hazretlerinin bi-hamdillâhil-Gaffar nokta-i vücûd-ı şerîfleri dâyire-i sıhhatte berkarâr ve erkân-ı râsihu'l-bünyânları kürre-i zemîn ve aktâb-ı çarh-ı berîn gibi sâbit ü üstüvâr iken bûsitân-ı satvet ve gülîstân-ı saltanatlarında nergis-vâr kimün cânı var ki nev- 'arûs-ı memlekete egri nigâh ide? Ve sünbül-girdâr kimün kaç başı var ki dâmen-i ra'ıyyete hâr-ı pür-âzâr gibi el uzada? İllâ meger ki serhadd-i eyâletimde vâki' olan kal'a-i Kurpa'nun sâhibi olan mel'ûn dest-i tasallutı 'âmme-i vilâyete dırâz ve her gün bir fitne ve her vakt bir dürlü fesâdun îcâdına âgâz itmişdür. Bâ-husûs ki pâdişâh-ı deryâ-nevâl hazretlerinin kral-ı bed-fi'âlle mâbeynlerinde muktezâ-yı mu'âhede üzre silsile-i vidâd muhkem ve ser-rîşte-i ittihâd mübrem iken ol mel'ûn-ı merdûd mezbûr 'ahde aslâ vücûd virmeyüp levâzım-ı 'ahd-i pâdişâhîyi ber-taraf ve yevmen fe-yevmen cür'et ü cinâyeti iz'âf ü muzâ'af itmişdür... İmdi, şöyle ki ol la'în-i dalâlet-rehinün def'-i mazarratında şitâb ve şerer-i zararından ictinâb olunmaya, mukarrerdür ki bu güne tugyânun kabâhati etrâfında olan küffâr-ı sitîze-kâra dahi sirâyet idüp bi'z-zât kral-ı bed-fi'âle müntehi oldukda bî-şübhe anun dahi mağara-i dimâğında dîv-i 'isyân mekân idüp tahrîb-i bilâda mübâşeret ve nakz-ı 'ahde mübâderet itse gerekdür... 'Âkıl u câzime beher-hâl lâ-büdd ü lâzımdur ki düşmen-i za'îfi terâzû-yı hayâlde kavî tasavvur itmek gerekdür. Tâ ki mîzân-ı imtihânda nâ-bûd ve meydân-ı merdânda bî-vücûd buluna.”²²⁴

Mecliste bulunanlar Mustafa'nın düşüncelerine tamamen katılırlar ve zuhur eden azgınlığa birkaç gün dahi müsamahanın felaket doğuracağını dile getirirler; ancak yanı sıra bu ahvalin mutlaka önce Sultan Süleyman'ın makamına arz edilmesinin şart olduğunu da eklerler.²²⁵ Mustafa bu fikre hak verir ve kendisinin de gönlünde aynı görüşte olduğunu beyan eder. Mustafa'ya göre hususu der-i devlete arz etmeden işe girişmek ihtiyat erbabının yapacağı iş değildir ve durum düşünüldüğünde temkinli ve tedbirli olmak lazım, belki de vaciptir. Velhasıl karar üzere vaka padişah hazretlerinin dikkatine sunulmak üzere dergahına arz buyurulur. *Menâkıb* anlatısına göre, o devirde veziriazam olan Semiz Ali Paşa, şişmanlık illetine o derece müpteladır ki ata binmek için on kişinin yardımına ihtiyaç duyar ve inerken

²²⁴ *Menâkıb*, s. 290-292.

²²⁵ *Menâkıb*, s. 293.

alçak gönüllülük edip tek başına inmeye kalktığında yerden kalkmak için de beş kişinin zahmetine muhtaç olmaktadır.²²⁶ Huzuruna pek düşkün olan veziriazam, düzenlenecek bir sefer rahatını bozabileceği için Mustafa'nın gönderdiği haberleri padişaha arz etmekten imtina etmekte ve bu sebepten padişah da memleket ahvalinden bihaber bulunmaktadır.²²⁷ Mustafa bu ahvale vâkıf olduğunda tefekküre dalar ve bıçağın kemiğe dayandığı sonucuna vararak divanında tekrar bir meclis toplar ve şöyle buyurur:

“Bu mukaddime-i müselleme ma'lûm-ı ekâsî vü edânî ve mefhum-ı mutî' u cânîdür ki her kimün ki rahş-ı himmeti meydân-ı kâr-zârdan firâr idüp 'tembellik rahattır'²²⁸ âsâyişin taleb-kâr ola, âb-ı rûdan el yuyup dâyimâ mukîm-i zâviye-i zillet ve mücâvir-i kûşe-i denâ'et olsa gerekdür. Ve ol kimesnenün ki mer'â-yı âmâlî ve mesrah-ı himmeti ancak tu'me vü kuvvetdür, kişt-zâr-ı âlemde zümre-i behâyimden mahsûb u ma'dûddur. Görmezmisiz ki kelb-i câyi' bir pâre üstühânla kânî' ve gürbe-i hasîs-nijâd bir lokma nânla hurrem ü şâddur, ammâ şîr-i 'âlî-himmet ve şâh-bâz-ı bülend-tıynet âsâyiş-i ten ve istirâhat-i beden ecliyçün mânend-i zâg u zagan sakatât-ı arâzîye râzî olmayup gıdâ-yı subh u şâmları âhû-yı müşk-buy ve kebg-i hoş-hırâmdur... Pes imdi kal'a-i Kurpa'ya 'azîmet dâ'îyyesi ile 'inân-ı ihtiyâr kabza-i iktidardan gitmişdür ve bu hevâ-i dimağda ve bu sevdâ-i süveydâda muhkem yer itmişdür. Bu günden sonra kal'a-i mezbûrenün fethine mübâşeret-i cezm ü niyetime zamm idüp mânend-i farz-ı 'ayn ve edâ-i deyn ve zimmet-i himmetime lâzım, belki vâcib bilem ve dâmen-i nâmûs u 'ârı 'inâyet-i hazret-i Bârî ile elden komayam. Bi-hamdillâhi te'âla şemşir-i âteş-fâm-ı İslâm 'inâyet ü nusret-i Hayy-i be-devâmla âb-âşâm iken bu mel'ûn-ı bî-dîn izhâr-ı 'adâvet ü kîn idüp çak bu mertebe haddinden ziyâde kılınmak ve mel'ûna bu mikdâr istimâlet virmek gayret-i İslâmiyye'ye lâyık ve hamiyyet-i dîn-i Seyyid'ül-enâma muvafık degildür.”²²⁹

Meclise iştirak edenler dahi edep üzere olup dua merasimlerini takdimden sonra beylerine hak verdiklerini beyan ederler; ancak onlara göre müdahaleden önce

²²⁶ İlk örneğini Hersek bahsinde gördüğümüz bu tarz itham ve aşağılamalar kendisi file, karnı davula ve bindiği at -yüksekliği ile meşhur- Demavend Dağı'na (dağa dair ek malumat için bkz. Albert Houtum-Schindler, “Notes on Demâvend”, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 10/2 (1888), s. 85-89.) benzetilerek sürdürülür. Fiziksel özelliği üzerinden tembelliği ve savaştan kaçınır tavrı sembolize edilir.

²²⁷ *Menâkıb*, s. 294-295.

²²⁸ *Menâkıb*, s. 295: Bu ifade metinde arapça olarak geçmektedir, tercümesi Pazan'dan alınmıştır.

²²⁹ *Menâkıb*, s. 295-297.

yapılması gereken bir adım daha mevcuttur ve her ne kadar suçu çok ağır da olsa cezalandırmadan önce mezkûra nasihat ve tembihte bulunulmalıdır.²³⁰ Eğer kabahatini kabul edip acizlik içinde özür diler ve kötülükten dönerse ne âlâdır; ancak illa fesat ve inatta ısrarcı olursa bu sefer asker ile dünyanın başına dar edilmesi müstahak olacaktır. Meclistekilerin bu önerisi Mustafa'ya tesir eder ve müdahaleden önce nice tembihatı içeren bir mektup gönderilmesine karar verir. Bu mektubun içeriği *Menâkıb*'da şu şekilde aktarılmaktadır:

“Sen ki kal’a-i Kurpa sâhibi ve hisâr-ı Sigetvar hâfızı olan Zirinoglu nâm mel’ûn-ı bed-encâmsın. Ma’lûm ola ki pâdişâh-ı ‘adâlet-iştigâl hazretlerinin kralunuz ile mâbeynlerinde esâs-ı ‘ahd ü karâr mersûsu’l-bünyân ve üstüvâr iken nâsiye-i ahvâl-i nedâmet-me’âlûni ‘alâmet-i nakz-ı ‘ahdle mevsûm idüp bu denlü fitne vü fesâd ve bu mertebe isyân ü ‘inâd ki senden bu zamâna gelince südür itmişdür, âşiyâne-i dimâğından bu hevâyı uçur ve süveydâ-yı kelbünden bu sevdâyı göçür ki yanuna kalmak ihtimal ve hazz itmeğe mecâl ola. Bu zamâna gelince irhâ-yı ‘inânı cenâb-ı vâlâ-nişânımdan za’f u fütûr ve kemâl-i kusûra haml eylemeyesin. Belki def’-i şerer-i zararun bir niçe mukaddimâtun temhîdine muhtâc idi. Ol dahi bi-hamdillâhi’l-Kadîr meclâ-yı zuhurda cây-gîr olmuşdur. İnşâ’allâhu’l-Melikü’l-Kanhâr senün emrün bertaraf idecek mikdâr cüyûş-ı deryâ-cûş ve şîrân-ı ra’d-hurûş havza-i husûle mevsûldür. Ammâ eğer min-b’ad zâviye-i dimâğundan gurâb-ı zulm-ü i’tisâf pervâz idüp mûrg-i isti’fâ vü insâf âşiyân-sâz olursa bu zamâna gelince senden sudûr u zuhûr bulan evsâh-ı ‘isyân ve çirkâb-ı tuğyân zülâl-i ihsânımla be-ser-i pâdişâh-ı dîn-perver pâk olmak muhakkak u mukarrerdür. Ammâ şöyle ki üslûb-ı sâbık üzre a’vân-ı dalâlet-unvânunun savlet-i kâzibe ve şecâ’at-ı gâybelerine i’timâd ve lâf u güzâf-ı cemâ’at-i evbâslara ki ‘Her câ aş ân-câ başlardur’, i’tikâd idüp ‘inân-ı ‘inâdı elden komayasın, bi-tevfîk-i hazret-i Mûcid-i küll ve bi-yümn-i ittibâ’-ı sâlâr-ı hâdiyân-ı sübûl zahm-ı darb-ı mübârizân-ı kerrârla günbed-i çarh-ı devvârî târek-i nâ-mübâreküne dar ve mûrg-i rûh-ı bî-fütûhunu temettü’-i hayâtıdan bîzâr iderin. Ve kemend-i nîrûmend-i kahr u gazabımla mizâc-ı şakâvet-ımtizâcuna bir şerbet bağların ki neticesi kâlib-i mecrûhundan rûh-ı bî-fütûhunu ishâl ü istifrâğ ola. Ve zehr-âb-ı şemşîr-i sâ’ika-te’sîrimle hayât-ı bî-sebâtunun eline bir piyâle yandırırın ki âsâr-ı humârî tâ-bezm-i şumâr bâkî vü pâydâr kala. Ve i’timâd itdiğün hisâr-ı süst-esâsıs dahi kal’a-i menî’a kıyâs idüp sebeb-i necât ve bâ’is-i halâs sanmayasın ve muhkem ü üstüvâr zann idüp

²³⁰ *Menâkıb*, s. 297.

der ü dîvârına çendân tayanmayasın. Bi- 'inâyet-i Gâfirü'z-zünûb musâdeme-i dest-i top-ı gerdûn-kûbla sîne-i merd-i derd-nâk ve girîbân-ı 'âşık-ı gamm-nâk gibi niçe yerden çâk çâk olmamak müyesser midür? Ve bârân-ı sihâm ve tegerg-i tûfeng-i hûn-âşâmdan burc u bârûsı mânend-i dîvâr-ı türâb harâb u yebâb kılınmamak mutasavver midür? Ve sen dahi vücûd-ı bî-sûdundan zu 'm-ı fâsid ve re 'y-i kâsidünce bir şevket ü şalâbet ve istiklâl ü mehâbet tasavvur itmeyesin. Satvet-i zât-ı celâdet-simâtıma nisbet bir hiâr dizdârı, belki neferât-ı kemterinden kuvvet ü kudretten berî hisâr erlerinden birisin. Sormak 'ayb olmasın ne kadar kudret ü kuvvetün ola ki çâk bu denlî cür'ete mübâşeret ve bu mertebe hadden ziyâde harekete mübâderet eylesin? Şevket ü satvet-i ehl-i İslâm hod ne mertebededür bilürsin ve bîş ez-bîş sille-i âzmâyışleri kelle-i bî-devletünüzden hâlî olmadığına defa 'âtle vâkıf olup durursın. Pes ne veçhile tehdîd ve ne şükûh u şevketünle mukabele vü mücâdele mukaddimâtın temhîd eylersin? İmdi ser-i dalâlet-makarrunda zerre kadar dâniş ü bînişden eser varsa pâ-yı ârzûyı kilîm-i endazeden dîrâz ve dest-i şakâvet-siriştüni vusûli mümteni ' olan meyve-i hayâl-i hâma fîrâz itmeyesin."²³¹

Bu üslup üzere tembihat ulaştığında Zrînyi (eserin Viyana Nüshası'nda Matija Bakić) -yazarın anlatımına göre- daha da kibirlenerek kendisinden beklenebilecek türden bir cevap verir; zira *Menâkıb* müellifi yılandan panzehir ve panzehirden zehir beklenmeyeceği gibi gülün insanı incitmesi, dikenin de nefis kokması umulmayacağını aktarır. Bu bağlamda eser, Mustafa'ya gönderilen cevabın şöyle olduğunu iddia etmektedir:

"Her-bâr pâdişâhla kral mâbeyninde mu'âhede vü musâlaha vardur dir yürürsin. Ben merâsim-i ittihâd neden 'ibâretdür bilmezsin ve levâzım-ı vidâd ne nesneden kinâyetdür anlamazın. Serhadd-i eyâletünde vâki ' olan kal 'a-i menî 'ama Kurpa dirler ki 'ulüvv-i kulel ve istihkâm-ı mahall vâsıtasıyla mu'âdil-i felek-i Zühâl ve mukabil-i küngüre-i burç-ı Hamel'dür, eğer fi'l-mesel cüyûş-ı deryâ-cûşla mânend-i Bahr-i Muhît idâre olunsâ ve ilâ inkırâzi'z-zamân telâtum-ı emvâc-ı efvâc-ı asker-i bî-kerânun musâdemesinden hâlî olmasâ bî-pervâ ve bî-bâk mânend-i kürre-i hâk sâbit ü üstüvâr olup irtî 'âş-ı zemînden bir taş yerinden gitmeye ve istihkâm-ı esâsı ol mertebede kıyâs oluna ki sadme-i top-ı sâ 'ika-âsâr çehre-i dîvâr-ı üstüvârına nisbet sille-i nesîm eshâr kadar gelmeye. Ve irtifâ '-ı burûc-ı kûh-şükûhı enbûhından etrâf-ı fesîhu'l-eknâfi mesîr-i kadem-i e 'âzım-ı selâtîn ve mermerr-i mevâkib-i kevâkib-i âyîn-

²³¹ *Menâkıb*, s. 298-301.

i pâdişâh-ı dîn olmamışdur. Husûsâ ki senden akdem erbâb-ı hevesden Hüsrev Bey ve Ulama Paşa nâm niçe kes bu hisâr-ı üstüvârun şâhid-i teshîrin taleb-kâr olup vâdî-i hayretde serâsîme oldılar ve rûz-ı şeb cüyûş-ı deryâ-cûş ve tophâ-yı ra'd-hurûş ile ceng ü cidâl itdiler ve hezârân meşakkatle var kuvveti bâzûya getürdiler. 'Âkîbetü'l-emr dişlerine taş olmayacağıın ma'lûm idinüp taş yerine niçe baş koyup gitdiler. Sen dahi bildüğünden kalmayasın ve elünden geleni dirîğ eylemeyesin.”²³²

Menâkıb'a göre, Zrínyi'nin²³³ o kadar fitne ve fesadının üzerine bir de bu üslupla cevap gönderme cüreti bardağı taşıran son damla olmuş ve gafletten dönmeceğinin anlaşılmasına yol açmıştır. Bu geri dönüşün ardından Mustafa hiç vakit kaybetmeden sancağındaki sipahilerin yoklamasını yapar, sefere hazırlanmaları yönünde tembihlerde bulunur ve kendi hizmetindeki askerlerine de kaliteli cebe ve cevşenler dağıtır. Koçyan Hezimetinde²³⁴ alınmış ve Gradişka Kalesi'nde muhafaza edilen beş parça top²³⁵ ile altı kıta şahî darbzen hazırlatılır ve *Menâkıb* müellifine göre askerler Mustafa'nın talimatı doğrultusunda çok kısa zamanda öyle bir toplanırlar ki yeryüzü kendilerine dar gelir.²³⁶

Menâkıb'ın yukarıdaki anlatıyla yerine getirmek istediği muhtemel üç ana amacı dikkate sunmak gerekir. Bunlardan ilki ve en barizi Mustafa'nın Krupa üzerine yürüyüşünü okuyucu nezdinde meşrulaştırma girişimidir. Zira Mustafa'nın da ilerleyen bölümlerde kabul edeceği gibi barışıklık zamanında harbî kaleye top çekmek olacak iş değildir ve büyük cezalara tâbidir; fakat kendisine göre Krupa üzerine gitmeye mecbur kalmıştır ve buna rağmen yine de öncesinde İstanbul'a arz ve Sigetvar'a mektup göndererek çalınması gereken tüm kapıları çalmış, elinden geleni yapmıştır. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere kalenin fethini haber veren arzının İstanbul'da nasıl karşılanacağı konusunda yaşayacağı tedirginlik, durumun iddia edildiği kadar pürüzsüz olmadığının bir göstergesi gibidir. Bu açıdan örneklerine sonra da rastlayacağımız bu anlatı dilinin meşruiyet yaratma olgusu üzerinden düşünülmesi muhtemelen daha isabetli olacaktır. *Menâkıb*'ın bir diğer

²³² *Menâkıb*, s. 301-302.

²³³ Viyana Nüshası'nda Matija Bakić'in.

²³⁴ Burada kastedilen, 9 Ekim 1537 tarihinde Yahyapaşazade Mehmed Bey'in, Hırvatistan sınırları dahilinde Avusturya, Bohemya ve Hırvat birleşik kuvvetlerini hezimete uğrattığı Vertizo Muharebesi olmalıdır.

²³⁵ Anlatının ilerleyen safhalarında bunların bacaluşka tipi toplar olduğu anlaşılmaktadır.

²³⁶ *Menâkıb*, s. 303-304

amacı kuşkusuz -tabiatı gereği gayet de doğal olarak- Mustafa'nın Krupa galibiyetini büyütme ve bir nevi abartmak olmalıdır. Gerek Krupa Kalesi'nin dillere destan sağlamlığına, gerek evvelce kuşatıp alamayan efsaneleşmiş Osmanlı fatihleri Hüsrev Bey ile Ulama Bey'e ve gerekse baş düşman olarak meşhur Zrínyi'ye yapılan atıflar bu gaye ile metne dahil edilmiş olmalıdır.

Menâkıb'ın son olarak dile getirebileceğimiz amacı Miklós Zrínyi'nin şahsında Mustafa'nın şanına yaraşır bir baş düşman yaratmak gibi görünüyor. Esasında kısa bir araştırma vasıtasıyla *Menâkıb*'a uygun olarak Krupa'nın gerçekten de Zrínyi'ye ait bir kale olduğu²³⁷ ve ikili arasında Krupa düştükten sonra -*Menâkıb*'da aktarıldığı şekliyle olmasa da- bir takım mektuplaşmanın vuku bulduğu²³⁸ kolayca tespit edilebilmektedir; ancak *Menâkıb*'ın -Pazan'ın öne sürdüğü üzere- bir nevi taslak nüshası olan Viyana nüshasında Mustafa'nın mektuplaştığı ve karşı karşıya geldiği kişinin Zrínyi yerine Krupa Kalesi'nin porkolabı Matija Bakić olarak zikredilmesi doğal olarak bazı soru işaretlerine sebebiyet vermektedir.²³⁹ Viyana nüshasındaki bu tercih sadece üzerinde durduğumuz mektuplaşma safhasında değil genel manada tüm Krupa bahsinde hakimdir ve Zrínyi'nin adı yalnızca Krupa kuşatmasını kaldırmak üzere Sigetvar'dan yola çıktığının söylentisi üzerinden zikredilir.²⁴⁰ Viyana haricindeki nüshalarda bile maddi rekabetin Bakić'e karşı yapıldığı kabul edilmekte, Zrínyi ise asıl düşman olarak zikredilmesine rağmen genelde olayların uzağında kalmaktadır. Yukarıda Mustafa ile Zrínyi arasındaki mektuplaşmadan bahsederken atıf yaptığımız mühimme hükmü bu bağlamda çok değerli bir bilgi içermesi itibarıyla ziyadesiyle önemlidir. Buna göre Zrínyi -muhtemelen gövde gösterisi amacıyla gönderilmiş Krupa'nın fethine dair haberi aldıktan sonra- Mustafa'ya, Krupa'nın kendisine tâbi olmadığını ve kale ile ne isterse onu yapabileceğini yazdığı bir mektup göndermişti. Elbette bu mektubun, vuku bulan zaferi küçümsemek adına vücuda getirilmiş olması muhtemeldir; ancak artan Osmanlı akınlarından mustarip olan

²³⁷ Szabolcs Varga, **Europe's Leonidas: Miklós Zrínyi, Defender of Szigetvár (1508-1566)**, Budapest: Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, 2016, s. 231.

²³⁸ BOA, **A.DVNSMHM.d.5**, s. 117, h. 270 (29 Safer 973/25 Eylül 1565).

²³⁹ *Menâkıb*'da, Mustafa'nın Zrínyi'ye gönderdiği iddia edilen mektupta, karşı tarafa hitaben yazılmış "...*Ve sen dahi vücudundan bozuk zannınca çok şey bekleme, sonuçta boyun eğdirici gücüne karşı bir hisar dizdarı hatta belki kudretten aciz değersiz bir hisar erisin...*" ifadesi, bu mektubun, metin ilk kuruluşunda kale muhafızı Bakić'e hitaben düşünülmüş olma ihtimaline iyi bir işaret olarak ele alınabilir.

²⁴⁰ **Menâkıb**, s. 328.

soyluların o dönemlerde Hırvat bölgelerindeki kalelerini kaderlerine terk ettikleri ve hatta bu bölgedeki kaleleri savunması istendiğinde Zrínyi'nin dahi bunu reddederek Macaristan bölgesine geçtiği bilinmektedir.²⁴¹ Velhasıl tüm bunlar hesaba katıldığında, tıpkı sadece Viyana nüshasında mevcut “Aynaşka'nın Fethi” anlatısının diğer nüshalarda terkedilmiş olabileceği gibi eserin ilk versiyonunda Bakić'e ait olan baş düşman rolünün, diğer nüshalarda isim bilinirliğinin daha yüksek olması itibarıyla Zrínyi'ye verilmiş olması gayet makul bir ihtimal olarak karşımızda durmaktadır.

Menâkıb'ın bir sonraki bölümü eserde ilk defa zikredilen Bosna Alaybeyi'nin Mustafa'ya itirazlarını işlemekte ve ikili arasındaki sözlü münakaşayı aktarmaktadır. Anlatıya göre, o devirde Bosna Sancağı alaybeyi olan Memi Şah Bey, Veziriazam Semiz Ali Paşa'nın -hizbine- mensup ve hısımları zümresinden sayılan biri olmasının verdiği gururla mest olmuş ve şuursuzlaşmış birisidir.²⁴² Memi Şah, korkak bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra daima kusur arayıp -Mustafa'ya- boş yere muhalefet etmekte ve durmadan -muhtemelen Mustafa hakkında veziriazama- söz taşımaktadır. Mağrur bir karaktere sahip olduğundan neyin nerede söyleneceğini bilmez ve ziyadesiyle dik kafalı ve kendini beğenmiş olduğundan daima kendi kötü fikirleriyle kanaat ederdi. İşte *Menâkıb*'a göre tam da bu kişiliğinden ötürü Krupa meselesinin tartışıldığı mecliste herkes süreci kolaylaştırmak için fikir arz ederken Memi Şah kibrine yenilip söze atlamış ve kaba bir ağızla bizzat Mustafa'ya hitap ederek şöyle demişti:

“Hây bey hazretleri! ‘Aceb kâr kıldun ve garîb fitne-i huft e bîdâr eyledün. Evvelâ nâsiye-i hâlûni gaddarlık rakamıyla merkûm ve sâniyen pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerini nakz-ı ‘ahdle mevsûm eyledün. Ve küffâr-ı nâ-fercâm ile ‘asâkir-i İslâm miyânına bir âteş-i fitne bırakdun ki niçe dühûr u ezmân âb-ı seylâb-ı bârân ve bârân-ı sehâb-ı bahârânla sükût bulması dâyre-i imkândan hâric ve havza-i imtinâ‘a dâhil ola. Zîrâ pâdişâh-ı Süleymân-haşemle a‘dâ-yı dalâlet-tev‘em miyânında hâlâ âsar-ı ihtilâf mürtefi‘ ve esbâb-ı îtilâf müctemi‘ iken harbî kal‘aya top çeküp cenge mübâşeret ve bî-emr-i padîşâhî bu kâr-ı düşvâra mübâderet revîş-i ‘akldan dûr ve

²⁴¹ Mehmet Solak, **Sınırların Hapsettiği Tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Hırvat Askeri Sınır Bölgesi'nin Örgütlenmesi (1553-1664)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018, s. 106-107.

²⁴² *Menâkıb*, s. 304.

dâyire-i dânişden be-gâyet mehcûrdur. Bâ-husûs ki ol kal'a-i meni'anun esâs-ı felek-mümâssı metânet ü hasânetde mânend-i kûh-ı Demâvend muhkem ve kıdem ü asâletde burûc-ı âsmân ile tev'emdir. Ve binâ-yı metîn ve pâ-yı temkînine nisbet ıztırâb-ı aktâb-ı çarh-ı berîn ve irti'âş-ı kürre-i zemîn dâ-yire-i imkâna karîndür. Pes bu makûle hisâr-ı üstüvârun şâhid-i teshîrin ârzû, hayâl-i hâm ve tasavvur-ı nâ-tamâmdan nâşîdür. Korkum oldur ki 'âkıbet bu kâr-ı düşvârun neticesi mûcib-i şemâtet-i a'dâ ve bâ'is-i şe'âmet-i ehibbâ ola. Zîrâ bundan akdem ümerâ-yı vâlâ-himemlerden ba'zısı kal'a-i mezbûreyi mirâren 'asker-i bî-şumârı muhasâra idüp her kûşesinden top-ı ejder-gırîv ü ra'd-dem ve sâ'ika-te'sîr ü âteş-fem çeküp rûz-ı şeb hezâr mihnet ü ta'abla döğmişlerdür ve vâkı'a-i fethin düşlerinde dahi görmemişlerdür. Âhîru'l-emr netîce-i kârları semere-i hirmânı müsmir olup vâdî-i hayretde hâyim ü hâyir ve sergerdan u dâ'ir olmuşlardır. El-'iyâzü billah eğer bu kâr-ı nâ-savâb pâdişâh-ı Süleymân-cenâb hazretlerinin sem'-i şerîflerine vâsıl olursa mukarrerdür ki evvelâ seni mansıb-ı emâretten nâ-kâm ve sâniyen bu husûsda sana tâbî' olanlara temettü'-i zindegânîyi harâm eylese gerekdir. Eyle olsa bu husûsda benim canibimden mürâfakat tarîk-i salâhdandur ve mütâba'at ü muvâfakat dâ-yire-i hazm ü ihtiyâtdan be-gayet mehcûrdur."²⁴³

Anlatının devamında Mustafa, büyük bir kibirle ve gayet de kabaca ifade edilen Memi Şah'ın -müellife göre boş- sözlerine şöyle cevap verir:

"Fi'l-vâkı' senün cevâbun kemâl-i bîm ve nihâyet-i ihtiyâtdan nâşîdür. Zîrâ barışıklık zamânında harbî kal'aya top çekmek tarîk-i ihtiyâtdan bîrûn ve dâ-yire-i 'adem-i taharrîye makrûndur. Ammâ bu mukaddime ol zamânda müsellemedür ki husus-ı kâra mübâşeret mukaddemâ bizim canibimizden nâşî olmuş olaydı bu husûsun vahâmet-i âfiyetinden tehâşî olunsa olurdu. Ammâ ma'lûm-ı sığâr u kibârdur ki ol mel'ûn-ı tebeh-rûzgâr eyyâm-ı mu'âhede ve hengâm-ı musâlahada ne mertebe fitne-i hufte bîdâr ve ne derecede gubâr-ı âzâr âşikâr eylemişdür. Her-bâr ki bu cânibden ne kadar ki tenbîhât ü te'kîdât sudûr itdiyse ve istimâlet-i bî-nihâyet serhadd-i atnâba yetdiyse ol denlü 'adâvet ü ihânetin ziyâde kılmışdur. Çünkü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin taraflarından vâkı' olan 'ahd-nâmenün hulâsa-i mazmun-ı meymûnı a'dâyı bed-likâ tarafından nakz-ı 'ahdi müş'ir ahvâl-i şenî'anun 'adem-i zuhûrıyla meşrûtdur, mukaddemâ nakz-ı 'ahde mübâşeret ve silsile-i 'adâveti tahrîke mübâderet a'dâ cânibinden vâkı' olıcak, inşâ'allâhu te'âlâ çün me'mûl dâ-yire-i husûle mevsûl

²⁴³ Menâkıb, s. 305-306.

ola. Pâdişâh-ı encüm-sipâh tarafından mes'ûl olmazın, belki âsitâne-i gerdûn-rif'atlerinde derece-i âfitâb-ı devletim bir mertebe irtifâ' bula ki pâ-y-ı mübâhâtı fark-ı Ferkadân'a koyam ve mâhçe-i râyât-ı 'izz ü sa'âdeti ser-menzil-i Keyvân'a yetürem. Ve ammâ kal'a-i mezbûrenün tebliğ-i metânet ve tağrîb-i hasânetiyle 'inân-ı yekrân-ı himmetim cânib-i 'azîmetimden mün'atıf kılmak hayâl-i hâm ve evhâm-ı mâ-lâ-keîlâmdan nâşîdür. Mahz-ı füsûn u fesâne ile bu kârı terk itmezsin ve mücerred kîl ü kâlîle bu hayâlden geçmezsin. Zîrâ Feyyâz-ı Vâhbü'n-Nevvâl hazretlerinden şâyibe-i buhl emr-i muhâldür. Benden mukaddem olanlar şâhid-i teshîrine tâlib ve nev-'arûs-ı fethini hâtıb olup anlara müyesser olmadıysa ne var? 'Her işin gerçekleşeceği bir vakit vardır.'²⁴⁴ Mazmun-ı şerîfi üzre câ'iz ki bu fakîre mukadder olmuş ola. Eğerçi ki bu kâr-ı düşvârda ta'ab-ı bî-pâyân ve meşakkat-ı bî-girân mukarrerdür, ammâ râhat-ı ten ve âsâyiş-i beden sevdâsıyla medâric-i 'âliyyeden menâzil-i dâniyyeyi a'lâ tasavvur itmek benim himmet-i bülend-mertebeme münâfidür. Zîrâ heves-i istirâhat, mukaddeme-i hisset ü denâ'etdür ve irtikâb-ı muhâtara nişâne-i sehm-i devlet ü sa'âdetdür. Merd-i bülend-himmet tûşe vü kûşe il kanâ'at kılmaz ve pâye-i bülende ırmeyince mesned-i ferâgatde râhat olmaz. Gülistân-ı cihânda gül-i tarab hâr-ı ta'aba müsned ve feth-i der-i genç kilid-i rencle mukayyeddür. Ammâ bu husûsdan ben zimmetim berî eylerin. Pâdişâh-ı 'âlem-penâh cânibinden mes'ûl olduğda cevâb-ı nâ-savâbım makbûl olmayup bî-şek mu'âteb olursun didüğün ne kelâm-ı hâm ve ne makule endişe-i bî-encâmdur bilür misin? Sormak 'ayb olmasun âyâ ne kadar kuvvet ü kudretünle kendiinde bir vücûd tasavvur idersin? Ve 'acabâ e veçhile kendüni mümtâz ü mu'ayyen zann idüp âdem yerinde tutarsın? Kendi haddinden ta'addî ehl-i hirede lâyük ve tavrından ziyâde kelimât erbâb-ı insâfa muvafık değildir. Her rûbâh-ı bî-intibâhdan kâr-ı şîr hâsıl olmaz ve her âhen-pâreden girdâr-ı şemşîr olmaz. Her kârın bir ehli ve her san'atun bir sâhibi vardır. Asâleten mîr-i livâ tururken alaybeyi ne şahsdur ki andan ahvâl-i memleket ve rumuz-ı vilâyet tefahhus oluna? İmdi zât-ı cebânet-simâtunda merkûz olan bîm-i hirâsunu bu gûne türrehât ile setr idemezsin ve bu feşârâtle 'inân-ı teveccühüm cânib-i maksûddan döndüremezsin. Hemânâ husûs-ı kârda ta'allül ü tehâşî mehzâ cebânetünden nâşîdür. Merd-i vehhâm 'âlemde âlâmdan gayrı nesne görmek müyesser midür ve beddil-i tersendeden cerâ'et ü mürüvvet mutasavver midür ki bu husûsda dahi senden mürâfakati revâ ve i'âneti sezâ görem? Bârî muhârebe-i keferede yaramazsın, seyirci dahi mi olamazsın?...''²⁴⁵

²⁴⁴ Menâkıb, s. 308: Bu deyim eserde Arapça kullanılmıştır. Çevirisi Pazan'dan alıntıdır.

²⁴⁵ Menâkıb, s. 307-310.

Memi Şah'a ve Mustafa ile ilişkisinin hüviyetine dair yorum yapmadan evvel arşiv serilerinde yürüttüğümüz iz sürme çalışmalarının ürünü olan arşiv bulgularını dikkate sunmak icap eder. Bu bulgulara göre Mustafa'nın Bosna Sancağı'ndaki görevi sırasında beraber mesai yaptığı ilk alaybeyinin, muhtemel selefi Malkoç Bey'den kendisine miras kalan Gazanfer olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁴⁶ Mustafa ile yaklaşık yirmi ay sürmüş mesaisi ahirete irtihaliyle son bulan Gazanfer son yolculuğuna uğurlanırken ardında doldurulması gereken bir alaybeyliği makamı bırakmıştı. İşte burada işler biraz garipleşmektedir; zira Gazanfer'in yerine atanan kişi gerçekten de *Menâkıb*'ın öne sürdüğü gibi Veziriazam Ali Paşa'nın akrabasından, hatta bizzat kardeşinin oğlu olan Mehmed'den başkası değildir.²⁴⁷ Bu durumda *Menâkıb*'ın kastettiği kişinin aslında Mehmed olduğu ve Memi Şah isminin temsili, belki de sehven kullanılmış olabileceği gibi bir tahmin yapılabilse de böyle bir tahmine gerek kalmaz; zira Mehmed hakkındaki dönem kayıtlarından birinde kendisinden “Bosna Alaybeyi Memi Şah” olarak bahsedildiğini açıkça görürüz.²⁴⁸ Yani muhtemelen “Memi Şah”, asıl ismi Mehmed olan Bosna alaybeyinin kullandığı bir lakap olmalıdır. Mehmed'in Bosna'ya tayininin hem *Menâkıb*'da hem de araştırmamızın Hersek bölümünde dile getirilen muhtemel Semiz Ali – Sokollu Mehmed -hizip- rekabetine işaret eder biçimde gerçekleşmiş olması garip olmasa gerektir. Mustafa'nın Bosna Sancağı'na atandıktan sonra özellikle kale dizdarları seviyesinde önemli bir kadro değişiminin mimarlığını yaptığından bahsetmiştik. Bu değişim sürecinin izi sürülebilen her örneği Mustafa'nın İstanbul'a bir mektupla başvurusu üzerine önerdiği isimlerin ilgili dizdarlıklara atanmasıyla sonuçlanmıştı. Ancak Mehmed'in Bosna alaybeyliğine atanmasında Mustafa'nın görüşü bir kenara dursun kendisinin adı dahi geçmemiş ve bütün atama merkez ile Rumeli beylerbeyi arasında geçmiş yazışmalar doğrultusunda gerçekleşmişti.²⁴⁹ Yani Mehmed, Bosna'ya Mustafa'nın rızası dışında, merkezin güçlü şahsiyetlerinden biri tarafından yerleştirilmiş olmalıydı. Bu pek de gizemli olmayan kişinin Veziriazam Ali Paşa

²⁴⁶ BOA, KK.d 219, s. 226 (30 Zilkade-2 Zilhicce 971/10-12 Temmuz 1564): Gazanfer'in Mustafa'nın döneminde alaybeyi olarak tespit edilebildiği ilk kayıt.; BOA, A.DVNSMHH.d.4, s. 29, h. 273 (22 Cemaziyelevvel 967/19 Şubat 1560): Gazanfer'in Malkoç Bey döneminde Bosna alaybeyi olarak görüldüğü kayıt.

²⁴⁷ BOA, KK.d.74, s. 575 (3-7 Ramazan 972/4-8 Nisan 1565), s. 588 (13 Ramazan 973/3 Nisan 1566).

²⁴⁸ BOA, A.d.2994, s. 124 (26-29 Rebiülahır 973/20-23 Kasım 1565).

²⁴⁹ Bkz. iki yukarıdaki dipnot.

olduğunu tahmin etmek çok zor olmasa gerek. Sokollu Mehmed'in Mustafa'yı himayesi altında adım adım yukarı taşımasına karşı Ali Paşa'nın -Menâkıb anlatısı dahilinde gördüğümüz- ilk girişimi yine kendi akrabalarından olan Tur Ali Bey'i Hersek Sancağı için önererek Mustafa'nın buraya atanmasının önünü kesme çabası olmuştu. Şimdi ise artık Rumeli'nin en kuvvetli sancaklarından birinin başında olan Mustafa'ya -tıpkı Menâkıb'a yansıdığı gibi- göz kulak olması, haberlerini kendisine iletmesi ve sivrilmesinin önüne geçmesi için bir diğer akrabası Mehmed'i alaybeyi olarak görevlendirmiş olmalıydı.

2.6.2. Krupa Kalesi'nin Fethi

Mustafa'nın, kendisine karşı itiraz sesi yükselten alaybeyini payladığını iddia eden *Menâkıb* kendisinin hiçbir şekilde amacından dönmeye niyeti olmadığını ve gayretle arzusunu gerçeğe dönüştürmek üzere emek harcadığını aktarır. Bu doğrultuda bir sabah vilayetin ayanından görmüş geçirmiş kimseleri tekrar meclisinde toplar ve çıkılacak sefere hazırlanmaları konusunda tembihte bulunur. Edep üzere beylerini dinleyen ve emirlerine riayet edeceklerini bildiren ayan, Krupa üzerine yürünmeden önce mutlaka yapılması icap eden son bir eylemin kaldığını ifade eder; kale muhasarasını kaldırmaya yeltenebilecek Hırvat kuvvetlerinin Una Nehri'ni geçerken kullanmak zorunda kalacakları köprü tahrip edilmelidir.²⁵⁰ Onlara göre ancak bu yolla başarı şansı yüksek olabilir ve asker korkusuzca kaleyi kuşatabilirdi. Mustafa bu fikri son derece uygun bulur ve adamlarından Süleyman Kethüda, Ali Voyvoda ve diğer Ali Voyvoda'nın (Arnavut) emrine gönüllü taifesinden dört yüz ila beş yüz asker ile iki kalenin harbe ve tüfek kullanan piyadelerini vererek onları bu görevin icrasına memur eder.²⁵¹ *Menâkıb*'ın, üzerinde nöbetçi karakolu da bulunan köprünün bir gece yarısı nasıl basılıp tahrip edildiğine

²⁵⁰ *Menâkıb*, s. 312-313.

²⁵¹ *Menâkıb*, s. 313; Mustafa'nın Bosna'daki sancakbeyliği boyunca Krupa'nın fethi dahil olmak üzere kazandığı zaferlerin haberiyle beraber terakki talep ettiği adamlarının listelerinde Süleyman kethüda ve bir sürü Ali isminde kişi mevcuttur. Bu listeleri içeren kayıtlara bölüm dahilinde atıfta bulunulmuştur.

dair anlatısı bahsi uzatmamak için burada aktarılmayacaktır; ancak köprü tahrip vazifesinin başarıyla yerine getirildiğini söylemeden geçmeyelim.²⁵²

Kaleye hareket edileceği sabah Mustafa ve askerleri zurna ve kös gürültüleri eşliğinde oldukça ihtişamlı bir merasimle yola çıkarlar. *Menâkıb*'ın tasvirine göre o gün Mustafa, mücevherli miğferi ve düğümlerle dolu zırhıyla kuvvetli ve hızlı atına süvar olmuş, adamları ve sipahileri dahi gayet azametli teçhizatlarla kuşanmıştır. İstikamete ulaşıldığında askerler çok hızlı bir biçimde kalenin etrafını bir çember gibi çevirirler ve etrafını çadırlarıyla doldurarak muhasarayı başlatırlar.²⁵³ Yukarıda bahsedilen köprüyü tahrip etmiş kuvveti görünce küçümseyen ve kibre kapılan Porkolab Bakić, kalesinin her cenahtan çevrildiğini anlayınca hayrete düşer ve başına nasıl bir bela geldiğinin farkına varır; ancak her ne kadar kendisi paniklemiş olsa da infialini adamlarına açık etmez ve askerlerinin moralini yüksek tutmak için Krupa'nın sağlamlığından dem vuran bir nutuk atar. Bu nutkun ardından kale canibinden toplar ve tüfekler Osmanlı askerlerine çevrilerek ateşlenmeye başlar. Bu sırada Mustafa Krupa'nın tüm canipleriyle bu caniplerin istihkamlarını müşahade etmektedir ve kalenin anlatılanın dörtte biri kadar bile olmadığını anlamıştır. Kalenin en müsait gördüğü tarafına tüm gücüyle yüklenir ve o mahallere metrisler sürdürerek, beş yerden bacaluşka ve altı yerden şahi darbzenler kurdurarak oraları her gün ikişer yüz kadar top atışıyla dövmeye başlar.²⁵⁴ Muhasara meydanı top ile tüfek çınlamaları ve zemberek ile yay inlemeleriyle dolup taşmakta, askerler her gece kaleye karşı hücumla kalkmaktadır. Kuşatma bu minval üzere dört gün dört gece devam eder ve tam düşmanın hevesi kırılmaya başlamışken Hırvat Vilayeti beylerinden Péter Erdődy, Ivan Lenković, Franjo Frankopan Slunjski ve Petar Farkašić kumandasındaki yaklaşık yirmi iki bin kişilik yardım ordusu, muhasarayı kaldırmak amacıyla Una Nehri'nin öte kıyısına, Mustafa ve askerlerinin tam karşısına yerleşir.²⁵⁵ Yardım ordusunu oluşturan askerler, nehrin üzerinde harap halde bulunan köprüyü ve dört tarafı kuşatılarak aciz bırakılmış kaleyi gördüklerinde

²⁵² *Menâkıb*, s. 311-316.

²⁵³ *Menâkıb*, s. 319.

²⁵⁴ *Menâkıb*, s. 320.

²⁵⁵ *Menâkıb*, s. 322: Eserde “Erdelek Ban”, “Lesencoğlu”, “Uslun Beyi Oğlu” ve “Ferkaş” (Çeviriler Pazan’a aittir).

umutsuzluğa kapılsalar da bunu açık etmezler ve -arada hadlerinden ziyade laflar da ederek- malzemelerini indirip yerleşmek ve talim yapmakla meşgul olurlar.

Mustafa yardım ordusunun hâlâ tam yerleşmemiş vaziyetine aldanıp işi aceleye getirmez ve askerlerine, elini düstursuz yayına götürenlerin ve düşman tarafına başına buyruk tüfek atanların idamla cezalandırılacağını içeren bir nutuk atar.²⁵⁶ *Menâkıb*'a göre bu tembihat asker düşman çokluğundan korkuya kapılmasın diye yapılmıştı; zira hücum emri verildiği takdirde asker kendini düşmana denk görmeyebilir ve savaşmayı reddedebilirdi. Bu sebepten sabırla ilk hareketin karşıdan gelmesi ya da değerlendirilecek bir fırsatın doğması beklenir. Bu sırada düşman kendisine müdahale edilmemesinin karşı tarafın zayıflığından kaynaklandığına kani olmuş ve *Menâkıb*'a göre şöyle demişti:

*“Türk'ün 'askerin seyr ider misiz, iki bin ancak vardur. Bir zamân şehd şekker-i vilâyeti bî-gavgâ-yı meges ve bezm-i safâ-güster-i memleketi bî-endîşe-i 'ases görmüşleridi ve meydânı hâlî bulup birkaç gün kahkaha-i gururdan bu vâdîyi toldurmuşlaridi. Çünkü terâzû-yı zôrımızın keffe-i kemâline göre kendü kollarında vücûd ve dillerinde sevdâ-yı mücâdeleden sûd bulmadılar, lâ-cerem her biri girîbân-ı humûlden baş çıkarmaz ve meteris hufrasından yüz göstermez oldılar.”*²⁵⁷

Hatta karşı taraftaki askerin bezginlik içinde olduğuna o kadar inanmışlardı ki; aralarında bu tarz laflar ederek heybetlerini göstermek için bir büyük alana toplanmışlar ve nasıl bir yol izleyeceklerini istişareye başlamışlardı. Beklediği fırsatın kapısına geldiğini gören Mustafa bir dakika gecikmeden düşmanı gaflet üzere yakalar ve altı parça şahî darbzenle düşman topluluğunun üzerine ateş açtırır.²⁵⁸ Hiç beklemedikleri bir anda top ateşi altında kalan düşman sığınacak yer bulamaz ve sersemlemiş şekilde her biri bir yere dağılır; ancak nihayetinde iki yere üçer darbzen kurmayı başarırlar ve ardından çatışma takip eden günlere yayılır. Mustafa bu süreçte bir taraftan emri altındaki altı darbzenle nehrin karşı kıyısındaki düşmanı ateş altında tutarken diğer taraftan kalan beş bacaluşka ile de kaleyi dövdürmekteydi.

²⁵⁶ *Menâkıb*, s. 323.

²⁵⁷ *Menâkıb*, s. 324-325.

²⁵⁸ *Menâkıb*, s. 325-326.

Anlatıya göre, Krupa Kalesi'nin muhasarası sürerken gece gündüz devam eden çatışmalar müthiş bir hengâme ortamının oluşmasına yol açmıştı ve düşman etraftan arabalarla getirdiği yelkenli büyük kayıklar²⁵⁹ vasıtasıyla bir gece, karanlıktan ve bu hengameden faydalanarak bir sürü zahire ve askeri Krupa'nın içine sokmayı başarmıştı.²⁶⁰ Bu durum, o gecenin sabahında, kale içindeki askerlerin kuşatma güçlerine nispet eder nidaları vasıtasıyla malum olur. Kendilerine göre tek sıkıntıları olan zahire kıtlığı giderilmiş ve kalenin sağlamlığı hesaba katıldığında düşmanlarının başarı şansı kalmamıştır. Keza nehrin karşı kıyısında bulunan yardım kuvvetleri dahi kaledekileri yüreklendirmek için sürekli bağırmakta ve şunları söylemekteydiler:

*“Gâfil olman, nâdânlık idüp kal'ayı Türk'e virmen! Ve dâmen-i vehmi gerd-i bîm-i sehmden pâk ve kabâ-yı teng-ıztırâbı dest-i safâ-yı hâtırla çâk eyleyüp gamm u gussadan dûr ve dagdaga-i ıztırâbdan mehcûr olun. Bunca beyler müstevfâ 'asker ile mevcûd olduğundan mâ'adâ Sigetvar'dan Zirinoğlu dahi yigirmi bin mikdâr 'askerle üç güne kalmaz gelür. Cümleten kırk elli bin 'asker cem' olmak mukarrerdür. Bâ-husûs ki Türk'ün yararları ve merd-i pür-hünerleri düşmüşdür. Ve Bosna Alaybeyisi hod bizüm zôr-ı bâzûmıza ve keff-i kifâyet-i terâzûmıza göre kendülerde vücûd ihtimâli emr-i muhâl idüğüne câzim olup tuhm-ı havf ü hirâsı zemîn-i kalb-i sehm-kîne ekmişdür ve sipâhîleriyle tenhâ konup ceng ü cidalden el çekmişdür.”*²⁶¹

Bununla beraber yardım ordusu mensupları nehri geçmek adına bir köprü inşasına da girişmiş ve kaktıkları kazıklarla çoktan nehrin yarısına kadar ulaşmışlardı.²⁶²

Bu sırada tüm bu havadisten haberdar olan Bosna Alaybeyi Memi Şah, - Menâkıb'a göre zaten bir bahane beklediğinden- sebatı ve akli bir köşeye bırakarak müellifin ifadesine göre “Zorla gelen köpekten sürüye hayır, korkaktan da erlik gelmez” sözünü doğru çıkarırcasına şu şekilde söze girişir:

“Giceler sabâha dek seyr itdüğüm kara düşlere düş oldum ve gündüz ahşama değin hayâl itdüğüm evhâmı bir bir buldum. Ben dimez miydim ki bu makule kal'a-i menî'anun fethin murâd idinmek tedbîr-i kârda 'adem-i iftikârdan nâşîdür ve tefekkür-

²⁵⁹ Eserde “çırnık” ve “nasad”.

²⁶⁰ Menâkıb, s. 327-328.

²⁶¹ Menâkıb, s. 328.

²⁶² Menâkıb, s. 329.

i 'avâkıb-ı umurda gaflet-i mâ-lâ-keîama râci'dür. Ol kadar nasîhat itdim, sözüml dinlenmedi ve hadden ziyâde 'arz-ı merâm kıldım, murâdım anlanmadı. Hîç bu mikdâr küffârla kâr-zâr müyesser midür? Ve yâhûd bu hisâr-ı üstüvârun şâhid-i teshîrin kenâr mutasavver midür? El-'iyâzü billah eğer küffâr-ı tebeh-rûzgâr berü canibe güzâr iderse bizim hâlimiz mükedder ve toplan ve darb-zenler alınıp cümlemiz 'alef-i şemşîr olmamız mukarrerdür. Biz hod olduk olıcak, ammâ kendü elümüz ile oğlancıklarımız öksüz koduk. Hîç 'âkıl bu kâr-ı düşvâra rızâ gösterir miydi? Ve nev'-i âferîdeden bir ferd bu girdâr-ı nâ-hencârı revâ görür miydi?''²⁶³

Anlatıya göre, alaybeyinin bu münasebetsiz, korkakça ve boş sözlerini işitince Mustafa'yı fena bir gazap ateşi teslim alır ve kendisini hedef alarak şu sözleri söyler:

"Behey mel'ûn! Niçe bir herzen yersün. Kendü zât-ı cebânet-simâtunı kâzûrât-ı hatarâta ilka itdüğünden mâ'adâ dem be-dem 'asâkir-i İslâm'a za'f-ı kalb virmekden hâlî değilsün. Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin 'azîz başıyçün evvel gazâm oldur ki kelle-i nâ-mübârektün sille-i tîğle tırâş ve çehre-i hayât-ı zemîme-sıfâtun nâhun-ı helâkle hırâş idem. Ba'dehû ahz-ı intikâm-ı 'adû-yı İslâm semtine gidem. Merd-i sâhib-ferheng olanlar her-bâr ki pâ-yı 'azîmeti meydân-ı cenge koyalar, mütevekkilen 'alallâhi'l-Müte'âl hizâne-i bâl ve nihân-hâne-i hayallerin vesvese-i ta'alluk-ı hayât ve tahayyül-i tasavvurât-ı lezzât ü müşteheyâtıdan tehî ve hudûd-ı gayret ü hamıyyeti serhadd-i nâmûs u nâma müntehî idüp çehre-i hâlleri hâl-i cebânetle siyâh ve umûr-ı cumhûr-ı hayâlleri tefrika-i hıyânetle tebâh olmaya. Bâ-husûs ki 'akıbet-i kâr ve nihâyet-i girdâra Hudâ-yı Kird-gâr'dan gayrı kimesne vâkıf olmak müyesser midür? Ve bu nakş-ı 'acîb ve nigâr-ı garîb ki sahife-i sudûrda tarh eylemişizdür, kâr-gâh-ı bâr-gâh-ı takdîrde ne suret vireceğine Âferînende-i cihân ve Nigârende-i zemîn ü zamândan özge kes 'ârîf olmak mutasavver midür? Ve dahi yakinen bilmek gerekdür ki bî-mu'âvenet-i lutf-i ezel ve muzâheret-i feyz-i Lem-yezel sehm-i sa'âdet hedef-i murâda vusûl bulmaz ve bî-âbyârî-i kazâ vü kader nihâl-i kûşîş ü hünerden hiçbir semer hâsıl olmaz. Gâh olur ki hatâ tasavvur olunan mesâlihun 'akıbeti salâha râci' ve gâhî savâb kıyâs olunan umurun neticesi hatâ vâki' olur."'²⁶⁴

Mustafa muhtemelen bu olayın ardından zarar görmüş olan askerin motivasyonunu arttırmak için bir gece, hedeflere gayret ve meşakkatle

²⁶³ Menâkıb, s. 329-330.

²⁶⁴ Menâkıb, s. 330-331.

ulaşılabileceğine ve kalenin fethinde hâlâ kararlı olduğuna dair uzun bir nutuk atar.²⁶⁵ Nutkun sonunda aynı gecenin sabahı, nasıl Güneş gökyüzüne yürüyüş edip boydan boya fethediyorsa kendilerinin de Krupa'ya aynı şekilde yürüyeceklerini ve bu yolda nice şehitler vereceklerini ifade eder. Vadedilen yalnızca şehadet mertebesi değildir elbet; göğsü düşman kılıcıyla yaralananlara hallerine göre dirlik, erbab-ı tımardan düşman okuyla incinenlere terakki ve tüfek kurşunuyla hasar görene de yeniçerilik, bahsedilen yaraların sarılması için ihsan edilecektir. Ayrıca bedenini düşman topuna karşı tutanlara hisar erliği, esir getirenlere gönüllü bölüğü ve düşman burçlarına bayrak dikmeyi başaranlara da sancak arz olunması mukarrerdir. Mustafa'nın vaatlerinin ardından askerler dağılır ve kimi sabaha kadar korkusuzca silahlarıyla ilgilenerek, kimi feryada kapılmış halde ve kimisi de iki taraftan azade, akıbetin ne olacağını merak ederek geceyi geçirir.

Sabah olduğunda hücum, yine Mustafa tarafından askere yöneltilmiş yüreklendirici bir hitabın ardından başlar. *Menâkıb*'a göre susuzun tatlı suya, aşkın sevdiğine kavuşmaya koşuşu gibi askerler de tekbir ve nidalar eşliğinde kaleye doğru hücum etmekteydi ve ok yağmuruyla düşmana göz açtırılmamaktaydı. Bu esnada kalenin birkaç yerinde açılan gedikler zaferin kapılarını aralar gibi olunca Mustafa dahi yerinde duramayıp askerin başına geçmiş ve bizzat önlerinde yürümeye başlamıştı. Görmüş geçirmiş kimseler her ne kadar serdarların askerle yürüyüş etmesinin uygun olmayacağına dair dil döktülerse de Mustafa onlara “Her kulun başına yazılan gelir, devrandır.” şeklinde cevap vererek kararından dönmemiş ve herkesten önce açılan gediğe ulaşmıştı. Bu davranışının geri dönüşü çok hızlı olacaktı; zira kalenin dibine varıp cenge giriştiği sırada düşman tarafından atılan ağır bir taş vücuduna isabet etmiş ve Mustafa darbenin şiddetinden bir süre mecalsiz kalmıştı.²⁶⁶ Buna rağmen vakarı elden bırakmamış, asker nezdinde bir infial çıkmasın diye yaşadığı acıyı gizlemiş ve askeri yüreklendirip hücum sevk etmişti; ancak yedi sekiz kere bu minval üzere hücum edilmesine rağmen fetih bir türlü mümkün olamamıştı. *Menâkıb* müellifinin burada araya girerek anlatının bir sonraki

²⁶⁵ *Menâkıb*, s. 331-335.

²⁶⁶ *Menâkıb*, s. 337-338.

safhasında öğreneceğimiz bir sebepten ötürü fethin bu şekilde birkaç gün gecikmesine Allah'ın bir hikmeti olarak değindiğini söylemek gerekir.

Ve bir sabah, Mustafa'nın sabah namazını edasından sonra binlerce ah u vah ile kalenin fethine duacı oluşunun ardından yapılan bir hücum, bu sefer fethin kapılarını gerçekten aralamış ve arzulanan zaferi Mustafa'nın avuçlarına bırakmıştır.²⁶⁷ Top, tüfek ve ok yağmurları altında gerçekleşen muharebe sırasında kalenin kapısı ve duvarları gediklerle dolmuş ve savaş meydanı düşman kanıyla, gökyüzü ise barut dumanıyla kaplanmıştı. Müellif tarafından, düşmanın fazlasıyla kayıp verdiği, bazılarının aklını kaçırdığı ve hatta bazılarının ise kendilerini kalenin duvarından aşağı attığı aktarılır. Onların bu durumuna şahit olan gaziler daha büyük bir şevkle taarruz etmişler ve nihayetinde kalenin burçlarına ulaşarak öğle vaktinde her tarafa sancak dikerek ve ezanlar okuyarak fethi duyurmuşlardı. Muharebe son bulduğunda düşmandan geriye kalanlar genç yaşlı denmeden esir edilir. Düşmanın serdarı olan Porkolap Bakić ise tüfek yarasından bitap düştüğünden İslam askerlerinin intikam ateşine takat getiremeyip kendini suya atar ve birkaç kere dalıp çıktıktan sonra boğularak yaşamını yitirir.²⁶⁸

Zaferin hemen ardından Mustafa'nın emriyle düşmandan beş altı serdar, hâlâ nehrin öte kıyısında bulunan Hırvat beylerinin karşısına tez ölmeyecekleri şekilde kazığa vurulur ve hem kendilerini rüsva etmek hem de iç yaralarını tazelemek adına bu serdarlar kazık üzerinde karşı tarafa doğru bağırıltılırlar. Kazığa vurulan Hırvatların canları acısından kaynaklanan yakarışları ve karşılarındaki ordudan hesap sorar feryatları nehrin öte tarafındakileri ıstıraba sürükler ve cesaretlerini yitirmelerine sebep olarak varlarını yoklarını geride bırakıp firar etmelerine sebep olur.²⁶⁹

Ordu zafere kavuşmanın verdiği bahtiyarlıkla kale yakınlarında bulunan güzel bir sahrada konaklamaktayken, Mustafa da bir dakika gecikmeyip kendi adamlarından birkaç kişiye Krupa'nın fethi haberini, yarar askerlere dair arzlar ve

²⁶⁷ Menâkıb, s. 339-343.

²⁶⁸ Menâkıb, s. 344-345.

²⁶⁹ Menâkıb, s. 346-348.

alınan esirlerle birlikte, İstanbul'a ulaştırma görevini tevdi eder.²⁷⁰ Ok yaydan çıkar ve Mustafa dahi artık işin akıbeti ne olacak diye meraklanmaktan kendini alıkoyamaz. Kalenin on gün kadar geç fethedilmesindeki hayır ise, arzlar ve esirlerle gönderilen kişiler İstanbul'a vardığında ortaya çıkar ve Veziriazam Ali Paşa birkaç gün önce vefat ettiğinden veziriazamlık mührünün Sokollu Mehmed'e verildiği anlaşılır. Fetih ile ilgili malumat kendisine teslim edildiğinde Mehmed bu durumu padişaha diğer tüm mühim hususattan önce ve -yine büyük bir hâmilik yapıp- düşmanın azgınlıklarından dem vurarak fethi meşrulaştıran bir dille arz eder.²⁷¹ Fethe ve sebebine vakıf olan padişah Mustafa'nın icraatından memnun olur ve kendisine elli bin akçe terakki ihsan ederek kaleyi tamir ettirip muhafazasına beş yüz asker yazması ve dizdarına otuz akçe verilmesine dair bir ferman buyurarak arzı getiren kişilerle kendisine gönderir. Burada dikkat çekici bir husus da Mustafa'nın, zikredilen emir ile etrafındaki düşman bölgelerini yağmalamakta ve kalelerini tahrip ya da zapt etmekte ek bir emre gerek duymaksızın serbest bırakılmasıdır.²⁷² İstanbul'da tüm bu gelişmeler vuku bulurken Mustafa iyiden iyiye padişahın emri yokken harbî kale alınmasına nasıl tepki verileceği hususunda yarı korku yarı ümit içinde tedirgin halde beklemekteydi ve kendisinin bu hali ancak arzlarla gönderilen kişiler iyi haberlerle döndüğünde düzelebilmisti. Padişah tarafından sadır olan fermanı malum edinen Mustafa, Krupa Kalesi'ni tamir ettirmiş ve kaleye beş yüz hisar eri ile otuz akçe yevmiyeli bir dizdar koymuş ve *Menâkıb* müellifine göre bünyesindeki kiliseleri cami ve medreseye çevirerek İslam'ın doğuşundan o güne değin sultanların ve hakanların alamadığı bu bölgeyi ehl-i islam ve faziletin bir meskeni haline getirmişti.²⁷³

Hırvat tarihçi Rudolf Horvat, daha önce kendisinden Fülele bölümünde bahsettiğimiz Macar Krupa'nın Bosna Beyi Mustafa tarafından 4 Haziran 1565 (5 Zilkade 972) tarihinde kuşatıldığını ve 23 Haziran (24 Zilkade) günü zapt edildiğini aktarır.²⁷⁴ Osmanlı arşivinde yürütülen araştırma sırasında Krupa'nın fethi tarihinin kesin olarak tespiti mümkün olmadıysa da Horvat tarafından sunulan tarihi

²⁷⁰ *Menâkıb*, s. 350-351.

²⁷¹ *Menâkıb*, s. 351-354.

²⁷² *Menâkıb*, s. 355.

²⁷³ *Menâkıb*, s. 356-357.

²⁷⁴ Rudolf Horvat, *Povijest Hrvatske*, Cilt I, Zagreb: Tiskara "Merkur" D.D., 1924, s. 248.

doğrulamaya materyale rastlanmıştır. Herhalde burada en önce zikredilmesi gereken -ve en önemli- arşiv bulgusu Mustafa'nın Krupa'yı fethinin haberiyle birlikte 3-6 Muharrem 973 (31 Temmuz – 3 Ağustos) aralığında bir grup tutsakla²⁷⁵ beraber İstanbul'a ulaşmış mühürlü defter olmalıdır.²⁷⁶ Horvat'ın ileri sürdüğü tarihi aşağı yukarı doğrulamasının yanı sıra bu defter, muhasarada yararlıkları görülen onlarca kişinin isimlerini ve terakki-ibtida arzlarını içermesi açısından ziyadesiyle önemlidir. Zira gerek bu kaydın gerekse dikkate sunacağımız diğer arşiv kayıtlarının *Menâkıb* anlatısında zikredilen kişi ve olayları azımsanamayacak oranda doğruladıkları görülmüştür. Mesela söz konusu mühürlü defterde Krupa'yı fethi vesilesiyle Mustafa'nın, anlatıdaki gibi bir terakki aldığı; ancak bu terakkinin *Menâkıb* müellifinin ifade ettiği üzere elli bin akçe değil gerçekte kırk bin akçe olduğu görülebilir.²⁷⁷

Yukarıdaki tarihlendirmenin kabulü *Menâkıb*'in öne sürdüğü gayet önemli bir hususun daha büyük ihtimalle doğru olduğunu işaret eder = Bir başka doğrulanan husus Mustafa'nın emr-i şerif olmadan Krupa'yı fethetmiş olmasıdır. Zira kendisi ramazan ayında tıpkı *Menâkıb*'da öne sürüldüğü gibi sınırlarındaki fesatları İstanbul'a bildirmiş ancak geri dönüş olarak yalnızca fesadı yapanların hakkından gelmesine izin verilmiş ve külli akın yapmaması konusunda uyarılmıştı.²⁷⁸ Horvat'ın sunduğu tarihten bir gün önce İstanbul'da deftere geçirilmiş hüküm, Mustafa'yı serhadlerinin muhafazasının mühim olduğu konusunda uyarıyor ve sancağında münasip bir yerde toplu şekilde bulunup reayaya zarar erişirmemesini istiyordu.²⁷⁹ Yani defansif kal diyordu. Hatta fethin üzerinden iki haftadan fazla zaman

²⁷⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.5, s. 37, h. 87 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1565): Klis Beyi'ne gönderilen bu hükümde kısa süre önce Mustafa'dan yarar çavuşlar ve tutsaklar geldiğinden bahsedilmektedir.

²⁷⁶ BOA, A.d.2994, s. 8-19; BOA, KK.d.75, vr. 7a-7b.

²⁷⁷ BOA, KK.d.75, vr. 11b (11 Muharrem 973/8 Ağustos 1565): Bu terakki, sadaret fonunda bulunan defterde (no: 2994) mühürlü defter kaydının içinde görünmekteyken bu defterde müstakil olarak kaydedilmiştir.

²⁷⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995, s. 83, h. 967 (3 Ramazan 972/4 Nisan 1565).

²⁷⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, s. 230 h. 1237 (5 Zilkade 972/4 Haziran 1565);

geçmişken deftere geçirilen bir diğer hükümde kendisine ancak düşmanın Erdel’de yaptığı yağma hareketlarına bir misilleme olarak akın yapma izni veriliyordu.²⁸⁰

Horvat’a göre Matija Bakić, emri altındaki 28 askerden mürekkep cüzi bir kuvvetle yirmi gün kuşatmaya direnebilmiş; ancak buna rağmen muhasarayı kaldıracak herhangi bir yardıma dair ümitleri tükendiğinden kalan yedi askeriyle kaleden huruç ederek ölmüştü.²⁸¹ Benzer bir tabloyu eserinde Milan Prelog da sunar; ancak huruçtan sağ çıkan iki askerle beraber Una Nehri’ne ulaşabilen Bakić’in nehri geçmeye çalışırken -*Menâkıb* ile uyumlu olarak- boğulduğu şeklinde anlatıyı devam ettirir.²⁸² Kendisi bunun yanı sıra, Krupa’nın iki bin askerlik bir kuvvetle kuşatıldığı, muhasara sırasında Herbert von Auersberg kumandasındaki bir yardım ordusunun Una Nehri karşısına konuşlandığı ve fakat von Auersberg’in hücumu cesaret edemeyip Bihaç’a döndüğü detaylarını da kaydetmektedir. Ancak kuşatma hakkındaki en teferruatlı anlatı -kaynak olarak *Menâkıb*’dan da yararlanan- Joseph von Hammer’e ait olmalıdır.²⁸³ Von Hammer kaleyi savunan ve kuşatan kuvvetler hakkında herhangi bir sayı vermemektedir. Kendisine göre Mustafa, Krupa’ya ulaştığında Matija Bakić’ten kaleyi teslim etmesini ister; fakat Bakić teklifi reddederek Krain Askerî Amiri von Auersberg, Zrínyi, Slunjski ve Erdödy’e imdat mesajları gönderir. Krupa on altı gün muhasara edilmesine rağmen alınamaz ve Mustafa, ordusunun cephanesi ziyadesiyle azaldığından Bosna Sancağı içlerinden cephane getirtmek zorunda kalır. Bu sıralarda von Auersberg yedi bin kişilik kuvvetiyle yetişerek Una Nehri’nin karşısına yerleşir. Orduya mensup Slunjski ile Farkašić kendilerine nehri geçip cenge girişmek üzere bin adam verilmesinde ne kadar ısrarcı olsalar da von Auersberg bunu kabul etmez ve Krupa’nın düşüşüne göz yumar.

Yukarıda zikredilen anlatıların *Menâkıb* ile karşılaştırmasını uzun uzadıya yapmak mümkünse de bahsi çok uzatmadan yalnızca gerek *Menâkıb* gerekse de

²⁸⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, s. 304 h. 1378(10 Zilhicce 972/9 Temmuz 1565).

²⁸¹ Horvat, *a.g.e.*, s. 248.

²⁸² Milan Prelog, *Povijest Bosne u Doba Osmanlijske Vlade*, Cilt I (1463-1739), Sarajevo: Naklada J. Studničke i Druga, 1911, s. 67-68: Aynı zamanda fethin ardından Mustafa’nın bir ay Krupa’da kalarak kaleyi tahkim ettiğini iddia etmektedir.

²⁸³ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Cilt III, Pest: C.A. Hartleben’s Verlage, 1828, s. 431-434.

zikredilen anlatılarda sunulan asker sayılarına azamî şüphe ile yaklaşılması gerektiğini belirtelim; zira tarihi kaynakların -mesela maliye kayıtları gibi nötr değillerse- okuyucu nezdindeki gayelerini gerçekleştirmek için bu tarz muharebe anlatılarında asker sayılarıyla oynamak gibi adetleri olabilir. Bu tespitle beraber elimizdeki tüm bulguların, Zrínyi'nin, mülkü olan Krupa'yı gerçekten de kaderine terk etmiş olabileceği ihtimaline işaret ettiğini söyleyelim. Zira *Menâkıb* bile her ne kadar kendisinin kuşatmayı kaldırma niyetiyle Sigetvar'dan üç gün içinde yetişeceği haberini zikretse de anlatı içerisinde en az on gün geçmesine rağmen Zrínyi'den bu bağlamda bir daha bahsetmez. Velhasıl Krupa'nın fethi hadisesi için *Menâkıb*'ın tutarlılık sabıkası hesaba katılırsa ve muhtemel propaganda unsurları da bir kenara bırakılırsa, cereyan ettiği iddia edilen köprü tahribi, yardımcı kuvvetin nehrin karşısına yerleşmesi ve bir gece kaleye zahire ile asker sokulması gibi olayların - kesin bulgularla yanlışlanmadığı müddetçe- gerçeği yansıtmadığını iddia etmek için bir neden olmamalı.

Menâkıb'ın Krupa anlatısı, eserde örneğine daha önce de rastladığımız gibi, Mustafa'yı mahir bir kumandan ve yiğit bir asker olarak resmetmekte ve övgülere boğmaktadır. Bu, Alaybeyi Memi Şah üzerinden kurulan olumsuz anlatının da bu bağlamda esere yerleştirilmiş ve üzerinden yaratılan karşıt karakterle Mustafa'nın faziletlerinin daha belirginleştirilmiş olma ihtimalini elbette akıllara getirebilir; ancak her ne kadar bire bir anlatıda aktarıldığı gibi olmasa da Memi Şah üzerine kurulan firar anlatısının dahi bir yönüyle temelsiz olmadığı arşiv kayıtları vasıtasıyla ortaya çıkar. Zira Memi Şah (ya da Mehmed), 11 Rebiülahır 973 (5 Kasım 1565) tarihli bir mühimme kaydından öğrendiğimiz üzere gerçekten muharebe meydanından kaçmış, hatta kaçarken kendisine yetişip nereye gittiğini soran bir voyvodayı yaralamıştı.²⁸⁴ Ancak bu olay Krupa muhasarasında değil, muhasarayı takip eden ve birazdan bahsedeceğimiz muharebeler sırasında olmuştur. Bununla beraber zaten Krupa'nın fethine dair zikrettiğimiz mühürlü defterlerde de yararlığından ötürü terakki istenenlerin en başında alaybeyi olarak iki bin akçe terakkisiyle kendisi bulunmaktadır. Mustafa'nın daha sonra göndereceği mühürlü terakki defterlerinde bir daha adı geçmez. Firarını konu alan mühimme hükmü, kendisinin bir yargılama

²⁸⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d.5, s. 190, h. 465.

sürecinden geçirilmesine ve suçı sabit ise hapsedilmesine dairdir. Artık İstanbul'un en güçlü koltuğunda kendisini himaye edecek bir amcası bulunmadığından -ki tam tersine halihazırda Mustafa'nın amcaoğlu Mehmed bu koltukta oturmaktaydı- alaybeyliğinde daha fazla tutunamaz ve 8 Cemaziyelahir 973 (31 Aralık 1565) tarihinde görevden alınarak yerine Mustafa'nın önerdiği bir isim olan Sinan getirilir.²⁸⁵ Veziriazam değişikliğinin -Krupa fethinin haberinin yumuşatılmasının yanı sıra- Memi Şah ve Sinan'ın alaybeyliklerine atanması usulündeki fark üzerinden Mustafa için ne anlama geldiği gayet açık biçimde anlaşılıyor olmalıdır. Krupa'nın fethi, Mustafa'nın hayatında bir dönüm noktası olduğu gibi adamları için de gayet bereketli sonuçlar doğurmuştu ve kalenin fethiyle başlayan hicrî 973 senesi boyunca bir sürü kişiye Krupa'daki yararlıkları sebep gösterilerek tımar ve terakkiler ihsan edilmişti. Fetih, sunduğu nimetlerin yanında belli bir masrafa da mal olmuş olmalıydı. Bu maliyete dair saptayabildiğimiz tek veri fetihten dört ay sonrasına ait bir arşiv vesikasıdır ve içeriğinden anladığımız kadarıyla esasında Kostaniçe Kalesi'nin tamiri ve bir cami inşası için tahsis edilen 110.000 akçenin -tümü değilse bile- bir kısmı Krupa Seferi sırasında harcanmış, hatta bunun haricinde -İstanbul tarafından karşılanması rica edilen- 102.015 akçe de fazladan masraf yapılmıştı.²⁸⁶

2.6.3. Krupa'dan Sonra

Menâkıb, Krupa'daki zaferin ardından neşeyle dolan gazilerin muharebeye doymamış ve düşmanla çarpışma şevklerini yitirmemiş oldukları aktarır. Bu bağlamda gaziler toplanarak Mustafa'nın huzuruna çıkarlar ve hazır padişahтан “bağımsız hareket izni” içeren ferman gelmişken vaktin bekleme değil düşman vilayetlerini talan edip canlarını alma vakti olduğunu beyan ederler. Mustafa askerinin bu tahrikine dayanamaz ve beraber akın yapmak üzere Pojega Beyi Nasuh ve Zaçesne Beyi Ferhad'ı davet ettiğinde onlar dahi yoldaşlık etmekten geri durmazlar. Toplanan müttelik kuvvet yağmalamaya niyetlendikleri Slunj²⁸⁷

²⁸⁵ BOA, A.d.2994, s. 164: Mustafa tarafından görevden alınmasının sebebi sipahiyle geçinememesi olarak zikredilmiştir.

²⁸⁶ BOA, MAD.d.2775, s. 615 (8 Cemaziyelevvel 973/1 Aralık 1565).

²⁸⁷ Eserde “Uslun” olarak geçmektedir.

nahiyesine doğru yola çıkarlar ve oldukça azametli bir yürüyüş üzere Pakra Nehri²⁸⁸ civarında bulunan sık bir ormanlığa kadar ilerlerler.²⁸⁹ Tam o sıralarda Zaçesne Sancağı'na akına gelen on bin kişilik bir düşman kuvveti de aynı güzergâh üzerinde bulunmaktadır ve oraya doğru ilerlemekte olan İslam askerlerinden haberdar olduklarında kendilerine müdahale etmek üzere geldiklerini düşünüp hemen bahsedilen sık ormanlığa gizlenirler. Müttefik kuvvetler o bölgeye ulaştıklarında topraktaki izler vasıtasıyla düşmanı fark etmişler; ancak kişi sayısını hesap edemeyip ufak bir haydut grubu sanmışlardı ve ihmallerine yenilip bahsedilen sık ormanlığa dalıvermişlerdi. Bu esnada bir şeylerin ters gittiğini anlayan Mustafa düşmanın çokluğuna vakıf olduktan ve bir tuzağın içine yürüyor olabileceklerini diğer beylere beyan ettikten sonra geri dönme önerisinde bulunsa da diğer beyler kendisine korkmamasını öğütleyerek ihmallerinde ısrarcı olup ormanın derinliklerine doğru devam ederler; Mustafa da istemeye istemeye diğerleriyle birlikte ormanın iç tarafına ilerlemek zorunda kalır. İslam askerlerinin hareketlerini izleyen düşman birlikleri fırsatını bulup bir anda ordunun kalanıyla bağlantısı kopuk olan artçılara hücum ederler ve daha ordunun ön ucuna haberleri ulaşmadan bazı malları yağmalayıp kaçıverirler.²⁹⁰ Bu olayın ardından Mustafa -hallerinden ötürü- yanındaki beylerle hareket etmekten vazgeçer ve ayrılarak yalnız kendi askeriyle -Slunj istikametindeki- Çetin Kalesi'nin Lukaç adlı nahiyesine akın düzenlemeye karar verir. Nahiye başarıyla yağmalanır ve askerlerin her biri paylarına düşen servetten Karun kadar zengin olur. Bu akından sonra Bosna Sancağı'na dönülür ve küffarın zararı ve zulmü ortadan kalktığı için Mustafa adalet ve kanunu tesis görevine bıraktığı yerden devam eder, rahat ve mesut olur.

Anlatının kapsadığı zaman aralığıyla ilgili bulguları sırayla sunmak gerekirse öncelikle *Menâkıb*'ta iddia edildiği gibi Krupa fethinin ardından Mustafa'ya gönderilmiş bir “özgürce fetih ve akın” fermanı mevcut değildir; bilakis kendisi, fethin mühürlü defterine dair kayıttan birkaç gün sonra, Avusturya Elçisi'ne name-i hümayun verilip o canibe gönderildiğinden haberdar edilmekte ve ahde muhalif iş

²⁸⁸ Eserde nüshalara göre “Bakarça” ve “Bakra” olarak değişmektedir. Pakra Nehri olmalıdır.

²⁸⁹ *Menâkıb*, s. 358-359: Burası Bosna'ya nazaran Slunj'un daha doğusunda, Zaçesne sınırları içerisinde ve Pojega'nın batısında kaldığından -anlatı doğru kabul edildiğinde- ordular ortada bir yerde toplanıp hareket etmiş olmalıdır.

²⁹⁰ *Menâkıb*, s. 359-360.

yapmayıp hükm-i şerife riayet etmesi konusunda uyarılmaktaydı.²⁹¹ Bu uyarıyla hazırlığı ve serhaddi muhafazayı elden bırakmaması da istenen Mustafa, bu süreçte İstanbul'u kırk bin kadar asker ve on beş kıta topla Lüblan²⁹² civarında toplanan düşmanın Krupa veya Kostaniçe'ye hücum edebileceğinden haberdar etmiş ve bu durum Osmanlı merkezini, acil bir durumda kendisine destek olabilmeleri için Klis ve Avlonya beyleriyle sağ garip yiğitleri ağasına hükümler göndermeye sevk etmişti.²⁹³ Aynı tarihlerde bizzat Mustafa da vilayeti muhafaza işine mesai harcamakta ve tekrar merkeze başvurarak Bosna'nın barut ve kurşun ihtiyacını dile getirmekteydi.²⁹⁴ Elli kantar kurşunun toplanması görevi Bosna ve Hersek mukataatı nazırı Zaim Mehmed'e verilmiş,²⁹⁵ yirmi kantar barutun ise Belgrad'dan gönderilmesi için Semendire beyi ve Belgrad kadısına emirler gitmişti.²⁹⁶ Mustafa, hem kendisine ihtiyaç duyduğu anda yardım etmeleri üzere bazı sancakbeylerinin memur edildiğinden hem de ihtiyacı olan barut ve kurşunu ilgili kişilerden temin edebileceğinden haberdar edilir ve bununla beraber sancağında evvelce güherçile üretildiğinden bahsedilerek kendisinden, tekrar üretilebilir mi diye araştırıp sonucunu merkeze iletmesi istenir.²⁹⁷ Yukarıda zikredilen yirmi kantar barutun Bosna'ya yaklaşık beş ayın ardından dahi ulaşmamış olduğunu, İstanbul'un muhatap bey ve kadıyı uyarısı üzerinden görebilmekteyiz.²⁹⁸ Ancak güherçile mevzusu aylar sonra

²⁹¹ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 19, h. 52 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1565); **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 117, h. 270 (3 Rebiülevvel 973/28 Eylül 1565): Ahde atf yapılan hükümden yaklaşık iki ay sonra Avusturya hükümdarının askerlerini çekmek üzere olduğu ve karşı taraftan herhangi bir tahrik olmadan harekete geçilmemesi gerektiği bildirilmektedir; **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 212, h. 536 (29 Rebiülahır 973/23 Kasım 1565): Bu sefer de bir önce zikrettiğimiz hükümden iki ay sonra ahde muhalif iş olmaması ancak daima hazırlıklı olunması babında hüküm gönderilmiş.

²⁹² Burası günümüzde Slovenya'nın başkenti olan Ljubljana olabilir.

²⁹³ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 37, h. 52 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1565): Klis beyine, Bosna beyi yardım isterse gecikmeden yardım etmesine dair.; **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 41, h. 98 (17 Muharrem 973/14 Ağustos 1565): Avlonya beyine, askerlerini donatıp Öziçe'ye göndermesine dair.; **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 40, h. 97 (18? Muharrem 973/15? Ağustos 1565): Sağ garip yiğitleri ağasına, Mohaç beyine yardım edebilmesi için bulunduğu Semendire'den Öziçe'ye geçip Bosna Beyi'nden de gelebilecek yardım çağrılarına karşılık vermesine dair.

²⁹⁴ BOA, **MAD.d.2775**, s. 132 (18 M.harrem 973/15 Ağustos 1565).

²⁹⁵ BOA, **MAD.d.2775**, s. 132 (21 Muharrem 973/18 Ağustos 1565), s. 133 (22 Muharrem 973/19 Ağustos 1565).

²⁹⁶ BOA, **MAD.d.2775**, s. 132 (18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565).

²⁹⁷ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 42, h. 100 (18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565); BOA, **MAD.d.2775**, s. 791 (29 Cemaziyelahir 973/21 Ocak 1566): Güherçile meselesini araştırması için Mustafa'ya daha ileri bir tarihte tekrar gönderilmiş hüküm.

²⁹⁸ BOA, **MAD.d.2775**, s. 776 (18 Cemaziyelahir 973/10 Ocak 1566).

gayet iyi sonuç vermiş ve Osmanlı merkezi olumlu haberleri işitir işitmez Mustafa'nın güherçile üretimine ağırlık vermesini buyurmuştu.²⁹⁹

Menâkıb'da Mustafa'nın, Pojega Beyi Nasuh ve Zaçesne Beyi Ferhad ile ormanda gafil avlanması hadisesi muhtemelen Horvat, Prelog ve von Hammer'in eserlerinde bahsedilen Obreške Muharebesi olmalıdır.³⁰⁰ Horvat'a göre Krupa'yı fethinin ardından emrindeki on iki bin askeriyle Križevci³⁰¹ bölgesini yağmalamak için Lonja Nehri³⁰² civarına gelen Mustafa, Péter Erdődy kumandasındaki bin atlı ve dört bin yayadan mürekkep ordu tarafından karşılanır ve 10 Eylül 1565 (14 Safer 973) tarihinde mağlup edilir. Prelog muharebe malumatında daha cimridir ve yalnızca Mustafa'nın aynı bölgeyi yağmalamak üzere ilerlerken Erdődy tarafından bozguna uğratıldığını aktarmaktadır. Von Hammer ise diğerlerinde var olmayan detayları da anlatısına katar ve Novi'yi fetheden Mustafa'nın zaferleriyle cesaretlenip yine zikredilen bölgeyi yağmalamak kastıyla 1.700 askerlik bir kuvvet ile ilerlediğini belirtir. İddiasına göre Erdődy, 1.500 süvari ve 3.000 yayadan müteşekkil kuvvetleriyle Mustafa'ya taarruz eder ve 128 kişiyi esir ederek aralarında Mustafa'ya ait silahlar olan birçok malı yağmalar. Ancak eğer benzer tarihlerde birebir aynı kişiler aynı mahalde tekrar muharebeye girişmedilerse Osmanlı arşivi bize bu karşılaşma hakkında çok farklı bir hikâye anlatır. Bosna ve Pojega beylerinin gönderdiği, 10 Rebiülahır 973 (4 Kasım 1565) tarihinde İstanbul'a ulaşan mühürlü deftere göre beyler Pakriç Kalesi³⁰³ üzerine gelen Erdődy'e karşı yürümüş ve yenilmek bir kenara bilakis büyük bir galibiyet kazanmışlardı.³⁰⁴ Bu zaferlerinden ötürü Bosna, Pojega ve Zaçesne beylerine yirmişer bin akçe terakki tevcih edilmişti.³⁰⁵ Ve muhtemelen bu muharebe sonrası esir alınan 13 Hırvat da Bosna

²⁹⁹ BOA, MAD.d.2775, s. 1419 (8 Şevval 973/28 Nisan 1566).

³⁰⁰ Rudolf Horvat, a.g.e., s. 248; Prelog, a.g.e., s. 68-69; Von Hammer, a.g.e., s. 434.

³⁰¹ Almanca: Kreutz; Macarca: Kőrös.

³⁰² Bu nehir, *Menâkıb*'da zikredilen Pakra Nehri ile bir noktada yan yana gelen ve paralel ilerleyen bir nehir olduğundan anlatıya ters bir durum ifade etmez.

³⁰³ Defterde Zaçesne yerine bir diğer adı olan Pakriç kullanılmaktadır.

³⁰⁴ BOA, A.d.2994, s. 102-103 (10 Rebiülahır 973/4 Kasım 1565); BOA, KK.d.75, vr. 86b (11 Rebiülahır 973/ 5 Kasım 1565).

³⁰⁵ BOA, A.d.2994, s. 104 (10 Rebiülahır 973/4 Kasım 1565).

Beyi Mustafa tarafından kethüdası Süleyman marifetiyle İstanbul'a teslim edilmişti.³⁰⁶

973 Cemaziyelahirı'nın (Aralık 1565-Ocak 1566) başında merkezden Rumeli beylerinin tümüne gönderilen bir hüküm, ilkbaharda yapılacak büyük bir seferden haber veriyor ve daha önce zikrettiğimiz defansif politikanın bir nevi lağvedildiğini ilan ediyordu.³⁰⁷ Ehemmiyetinin diğer seferlerle kıyas edilmemesi belirtilen bu büyük sefer için tüm beylerin gerekli hazırlıkları yapmaları, uyanık olmaları ve haber verildiği zaman kusursuz şekilde orduya katılmaları isteniyordu. Bu süreçte Mustafa'nın en az iki defa sınır ötesindeki düşman aktivitelerini yazıp İstanbul'u bilgilendirdiğini biliyoruz.³⁰⁸ Elbette Mustafa'nın icraatı yalnızca merkeze bilgi sağlamakla kalmamış ve bu süre zarfında karşılaştığı düşmanların da hakkından gelmeyi bilmişti. Örneğin, 10 Şaban 973 (2 Mart 1566) tarihinde İstanbul'a ulaşan mühürlü defterle, Klis serhaddindeki havas-ı hümayun nahiyelerini yağma kastıyla akın eden düşman birliklerini hezimete uğrattığını bildiriyordu.³⁰⁹ Ardından şevval ayı başında, Zaçesne taraflarındaki Yasenofça Kalesi kastına gelen Péter Erdödy'i mağlup etmişti.³¹⁰ Bu zafer oldukça önemli olmalıdır zira hemen ardından Mustafa'nın kırk bin akçe terakki aldığını görüyoruz.³¹¹ Bu galibiyetten çok kısa süre sonra 13 Şevval 973 (3 Mayıs 1566) tarihinde merkeze ulaşan bir diğer defter, vilayet kastına gelen Farkašić ile Slunjski'yi de bozguna uğrattığının haberini getirecekti.³¹² Mustafa tarafından ardı ardına gönderilen bu zafer haberleri, şevval ayının sonlarına doğru Klis, Zaçesne, -muhtemelen- Pojega beyleri ve Turhanlı sol kol akıncıları beyine serdar tayin edilerek Hırvat vilayetlerine akınla

³⁰⁶ BOA, **İE.ADL.**, 1/4(kutu ve gömlek numarası), vr. 4a (26 Rebiülahır 973/20 Kasım 1565): Özellikle bahsedilen muharebede esir alındıklarına dair bir ibare bulunmamaktadır. Tarihlendirme açısından böyle bir tahmin yapılmıştır. Eğer gerçekten vuku bulduysa Mustafa'nın *Menâkıb*'da yağmaladığı öne sürülen Çetin bölgesindeki nahiyeden de alınmış olabilirler.

³⁰⁷ BOA, **A.DVNSMHM.d.5**, s.274, h. 701 (1-4 Cemaziyelahir 973/24-27 Aralık 1565): Bu sefer Kanuni'nin son seferi olan Sigetvar Seferi'dir.

³⁰⁸ BOA, **A.DVNSMHM.d.5**, S. 309, h. 803 (23 Cemaziyelahir 973/15 Ocak 1566); BOA, **MAD.d.2775**, s. 1543 (3 Zilkade 973/22 Mayıs 1566).

³⁰⁹ BOA, **A.d.2994**, s. 212-213: Defterin sayfaları bir yerde karışmıştır iki tane 212-213 sayfası vardır, ilgili kayıt birkaç sayfa sonra gelen ikincisi 212-213 sayfalarında bulunmaktadır.

³¹⁰ BOA, **A.d.2994**, s. 281-283 (3-6 Şevval 973/23-26 Nisan 1566).

³¹¹ BOA, **A.d.2994**, s. 284 (3-6 Şevval 973/23-26 Nisan 1566).

³¹² BOA, **A.d.2994**, s. 296-299; BOA, **MAD.d.1465**, s. 1465 (22 Şevval 973/12 Mayıs 1566): Bu muharebede Ivan Lenković'in kethüdasının da bulunduğu ve düşmanın toplamda beş bin askerden müteşkil olduğu gibi detayları içerir bir kayıttır.

görevlendirilmesinde etki sahibi olsa gerektir.³¹³ Ancak bu akın hareketleri çok kısa sürmüş ve belki de hiç başlamamış olmalıdır; zira buna dair ilk hükümden yirmi bir gün sonra Budin beylerbeyi, Avusturya hükümdarının, askeriyle Yanıkkale³¹⁴ yakınlarında tabur kurduğunu bildirdiğinden Mustafa'ya askeri akınlarda yıpratmaması ve memleketinin muhafazasına asker bırakıp orduya katılması iletilir.³¹⁵ Kısa süre sonra Mustafa'nın sınır ötesindeki düşman hareketlerine dair merkeze göndermiş olduğu haberler bundan da vazgeçilmesine yol açar ve kendisinin, Klis beyinin de yardımıyla, Bosna'nın muhafazasında kalmasına karar verilir.³¹⁶ Lakin nihayetinde, sefere katılamayacak durumdaki sipahilerden yüz elli tanesini aşlarında biriyle sancağında bırakarak ve sancağındaki muhtelif asker taifelerine muhkem tembihte bulunarak, zilhicce ayında Segedin'e varması planlanan orduya katılması üzere tekrar çağrılır.³¹⁷

³¹³ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 562, h. 1549 (17 Şevval 973/7 Mayıs 1566): Ordunun menzillerde olup Sofya'ya vardıklarında Mustafa'nın dahi geride kifayet miktarı asker bırakarak Bosna gazileriyle ve yukarıda zikredilen kişilerle Hırvat vilayetlerine girip akın ve yağma yapması hakkında hüküm.; **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 563, h. 1550-1551: Yukarıda adı geçen beylere Bosna beyi ile hareket etmeleri üzerine hüküm. **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 542, h. 1486 (8 Şevval 973/28 Nisan 1566): Silistre beyine, sancağındaki tatarları altı aylık erzaklarını vererek ve donatarak Bosna beyinin yanına göndermesi hakkında. **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 576, h. 1592 (22 Şevval 973/12 Mayıs 1566): Yukarıda adı geçenlerin serdari tayin edildiğine dair hüküm.

³¹⁴ Macarca: Győr Kalesi.

³¹⁵ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 617, h. 1715 (9 Zilkade 973/28 Mayıs 1566).

³¹⁶ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 631, h. 1768 (13 Zilkade 973/1 Haziran 1566): Düşmanın sınır ötesinde toplandığını bildirdiğinden Mustafa'nın orduya katılmayıp asker toplayarak Bosna'nın muhafazasında kalması; ancak zarar ihtimali kalmayınca yine orduya katılması üzerine.; BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 619, h. 1723 (10 Zilkade 973/29 Mayıs 1566), s. 632, h. 1764 (14 Zilkade 973/2 Haziran 1566): Klis beyinin ihtiyaç halinde Mustafa'ya yardım etmesi hakkında.

³¹⁷ BOA, **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 685, h. 1927 (29 Zilkade 973/17 Haziran 1566), s. 698, h. 1974 (2 Zilhicce 973/20 Haziran 1566); **A.DVNSMHHM.d.5**, s. 685, h. 1928 (29 Zilkade 973/17 Haziran 1566), s. 689, h. 1973 (2 Zilhicce 973/20 Haziran 1566): Klis, Zaçesne ve Pojega beylerinin Bosna'nın muhafazasında kalan askerlere ihtiyaç halinde yardım etmeleri hakkında.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUDİN BEYLERBEYLİĞİ DÖNEMİ (1566-1578)

3.1. Sigetvar Seferi ve Mustafa Bey'in Budin Beylerbeyliğine Geçışı

Bir önceki bölümde atıfta bulunduğumuz ve Mustafa dahil tüm Rumeli beylerine gönderilmiş hükümde bahsi geçen “diğerleriyle kıyas edilmemesi gereken sefer” Kanuni'nin kırk altı yıllık saltanatının nihayetini ifade edecek olan Sigetvar Seferi'dir. *Menâkıb* müellifi, kronolojik bir güzergâh izler ve Krupa bahsinin hemen ardından bu sefer hakkındaki anlatısına geçer. Kendisine göre bu meşhur seferin cereyanında yegâne müsebbip eserinin hâmîsi Mustafa'dan başkası değildir; zira Veziriazam Sokollu Mehmed, yaşı kemale ermiş, vücudu zayıflamış ve ahiretini beklemekte olan Sultan Süleyman'a, Krupa'nın fethini ve fethi meşrulaştıran düşman taarruzu iddialarını sunduğunda padişah düşmanın cüretini kendisine yedirememiş ve şevk ateşi harlanarak sefere çıkmaya karar vermişti.³¹⁸ Ancak Krupa'nın fethinin öncesine ait arşiv materyali incelendiğinde *Menâkıb*'ın bu iddiasında pek de gerçeği yansıtmadığı ve esasında 26 Recep 972 (27 Şubat 1565) gibi gayet erken bir tarihte bir seferin planlandığı zikredilerek Mustafa'dan hazırlık yapmasının istendiği görülür.³¹⁹

Sefer hazırlıklarını da aktaran müellif, ordu Sigetvar'a doğru yola çıktığında kıyamet gibi bir kalabalığın oluştuğundan bahisle devam eder.³²⁰ Giderek artan bu kalabalıkta bir süre sonra gerek askerlerin gerekse yük ve binek hayvanlarının birbiriyle itiş kakışından yürümek imkansızlaşmış ve kurulacak çadırlar sahralara dahi sığmaz olmuştur. Bu sebepten bazı kimseler ordudan ayrılarak istikamete tek başlarına gitmeye meyletmişler, bunlardan biri olan Tırhala Beyi Mehmed Bey de

³¹⁸ *Menâkıb*, s. 362-366; Padişahın ve serhadlerin hali üzerine içlerinde *Menâkıb*'la benzer iddialara sahip bazılarının da bulunduğu dönem kaynaklarının ustaca derlenerek Sigetvar Seferi'nin sebebinin tartışıldığı bir kitap bölümü için bkz: Ahmet Önal, *Kanuni'nin Son Seferi (Sigetvar 1566)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019, s. 127-147; Ahmet Önal'ın çalışmasından anlaşılıyor ki; Mustafa'ya Sigetvar Seferi'ne sebep olmak şeklinde çıkarılan bu pay yalnızca *Menâkıb*'da mevcuttur.

³¹⁹ **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995, s. 449, h. 801 (29 Recep 972/2 Mart 1565).

³²⁰ *Menâkıb*, s. 368-378.

yiğitliğine güvenerek padişahdan uzaklaşmış ve tek başına Drava Nehri'ni geçerek Şikloş Kalesi yakınına yerleşmişti; ancak Mehmed Bey'in bu yalnız halinden yararlanan düşman bir gece baskınıyla kendisini gafil avlamış ve askerinin çoğunu helak edip beyi dahi yaralamıştı.³²¹ Bu hadisenin üzerine, söz konusu mahale yetişmesine dair padişah emri kendisinde ulaştığında Mustafa, Drava Nehri'ndeki geçitlerden Valpova İskelesi'nde konaklamaktaydı. Emri tatbik için nehri geçmek gerekli idiyse de tam o vakitler en azgın halinde olan nehrin derinlik, genişlik ve şiddetini görenler buna imkân vermeyerek aylarca geçilemeyebileceğini düşünmekteydiler.³²² Bu esnada Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa ile Karaman Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın da mezkûr mahale vasıl olması hiç yardımcı olmamış, bilakis iyice izdihama yol açmıştır. Vaziyeti müşahade eden Mustafa bu nizamsızlığın birçok zayiata yol açabileceğini ve aynı zamanda geçişi de oldukça geciktirebileceğini düşünerek doğru olanın her beyin sırayla ve yalnız kendi askeriyle karşıya geçmesi olduğunu öne sürer; lakin bu fikir paşaların aklına yatsa da ikisi de karşı taraftaki düşman tehlikesini bahane ederek nehri ilk geçen kişi olmak istemediklerini beyan ederler. Velhasıl paşaların bu cevabının ardından icazet buyrulduğu takdirde nehri geçmeye gönüllü olduğunu ifade eden Mustafa, paşaların takdirleriyle beraber aldığı icazetle yirmi günde karşıya geçerek Şikloş taraflarına varır.³²³

Menâkıb müellifi, yukarıdaki bahisleri takiben anlatısına, devrin Budin beylerbeyi ve bu görevde Mustafa'nın selefi olan Arslan Paşa'nın idamını ve buna yol açan süreci tasvirle devam eder. Müellife göre Budin Beylerbeyi Arslan Paşa, olmayan cesaretine fazlasıyla güvenen, gururundan idraki zayıflamış ve mizacı bozuk birisidir. Adaletten uzak ve daima eğlence ile uğraşmakta olan Arslan, soya sopa mensubiyeti kişinin kendi marifetinden doğan asalete üstün görmekte ve “falan

³²¹ **Menâkıb**, s. 377-382: Bu hadise o sırada sefere iştirak eden Selaniki'nin eserine de yansımıştır. Kendisi, Mehmed Bey'in Drava Nehri'ni gemiler ile geçmekteyken baskına uğradığına ve olağanca hazinesini kaptırıp ancak iki adamıyla yaralı halde Şikloş Kalesi'ne ulaşarak kurtulabildiğine dair ordugaha gelen bir haberdan bahseder: Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, Cilt I, haz. Mehmed İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999 s. 23.

³²² *Menâkıb*'ın ifadelerinin yanı sıra Drava Nehri'nin bu sırada taşmasına dair görgü tanığı bir kaynak için bkz.: **Târîh-i Selânikî**, Cilt I, s. 23.

³²³ **Menâkıb**, s. 381-382.

oğlu falanım” diyerek sürekli mağrurlanmaktadır.³²⁴ Sanattan ve şiirden anlamadığı için topladığı işret meclisleri ehilleri yerine yeme içme dostu olan cüsseli abdallarla dolmakta ve kendisi dahi mizacına münasip kalam edip “Güzel şahım zahir u batın kulunuz.” diyerek kulluk eden ışıklara teveccüh göstermektedir.³²⁵

Menâkıb’a göre, Padişah’ın düşman üzerine yürümeye başladığını haber aldığıında Arslan Paşa dahi “bozuk inancı gibi boş olan fikirlerine” kapılıp emr-i şerif olmadan ve haddinden fazla miri hazineyi gereksiz yere harcayarak toplar çekip Palota Kalesi’ni kuşatmıştı; ancak muhasara sırasında tam fetih yüz gösterecekken düşmanın Tata Kalesi’ni kuşattığı haberi gelince sersemlemiş ve askerinin bin bir yalvarmasına rağmen korkusundan muhasarayı da askerlerini de bırakarak İstolni Belgrad’a çekilmişti.³²⁶ Burada zaten düşmanın eline geçecek diye yeniletmekte olduğu bir mescidi kendi elleriyle harap etmiş ve sonrasında Budin’e geçerek orada dahi şehrin düşman eline geçmesinin mukarrer olduğunu duyurarak halkı infiale sürüklemişti. Tüm bunlar olurken paşanın firarından haberdar olan düşman ise cesaretlenmiş ve meydanı boş bularak İslam kalelerinden Veszprém, Tata, Gesztes ve Vitány kalelerini alıp ahalisini esir etmişti.³²⁷

Anlatıya göre, o vakitlerde Ösek Kalesi’ne vasıl olan padişah Budin serhadlerinden gelecek iyi haberleri beklerken Arslan’ın müsebbibi olduğu kötülükleri işittiğinden, kahredici bir gazap ile ibret-i alem olsun diye Arslan’ı idama mahkûm eder. Arslan’dan mahlul olacak Budin Beylerbeyliği’nin ve Arslan’ın icabına bakma işinin kendisine verildiğine dair buyruk Mustafa’ya, padişahı selamlamak üzere üç yüz has adamı ve bin beş yüzden ziyade sipahisiyle ordugaha doğru ilerlemekteyken ulaşır.³²⁸ Mustafa padişah tarafından gönderilen buyruğun muhtevasını gizler ve bir an durmayıp gece vakti tüm adamlarıyla İstolni Belgrad tarafına ulaşarak civarına yerleşir. Verilen hükmü tatbik etmenin en iyi yolunun Arslan’ı kandırıp ayağına getirmek olduğunu düşünerek kendisine, harcadığı miri hazine hakkında padişah emriyle bir soruşturma varlığına ve bu soruşturma

³²⁴ *Menâkıb*, s. 383.

³²⁵ *Menâkıb*, s. 384.

³²⁶ *Menâkıb*, s. 384-388.

³²⁷ *Menâkıb*, s. 388-389: Eserde kalelerin isimleri Pespirim, Tata, Kestoş ve Vitan olarak zikredilmektedir.

³²⁸ *Menâkıb*, s. 392-393.

kapsamında Budin'den ayrılıp yanına gelmesi gerektiğine dair bir mektup yazar. Aynı zamanda bir başka mektubu da Budin yeniçerilerinin ağasına yazarak Arslan'ın kaçmasına müsaade etmemesi hususunda kendisini uyarır. Tüm tembihlerine rağmen bu mesajlarla gönderdiği çavuşlar Mustafa'nın güvenine ihanet ederler ve idam kararını Arslan'a açık ederler. Bicare kalan Arslan hayretle canını nasıl kurtaracağını peşine düşer ve birkaç ihtimali düşündükten sonra hukukuna güvendiği Mirahur Ferhad Ağa'nın şefaatiyle kurtulabileceğinde karar kılar.³²⁹ Şehirden çıkarken kendisini derdest edemesinler diye de Budin'in Martolos Mahallesi'nde bir yangın başlattırır ve zuhura gelen hengamede birkaç adamıyla şehirden ayrılmayı başarır.³³⁰ Aciz bir halde Ferhad Ağa'nın kapısına gelip derdini anlattığında ağadan, çarenin ancak Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın yüce cenaplarından hasıl olabileceği ve başka kapıda beyhude uğraşmaması gerektiği cevabını alır. Bunun üzerine veziriazamın yanına ulaşan Arslan umduğunu burada da bulamaz, bilakis veziriazam tarafından sorgu ve azarlamalara maruz bırakılır. Arslan perişan halde başına gelenleri açıklamaya çalışsa da söyledikleri kimseyi tatmin etmez ve sonunda cezası infaz edildiğinden ahirete irtihal eder.³³¹

Menâkıb'ın Arslan Paşa anlatısındaki iki önemli detay bu bölüm dahilinde etraflıca ele alınacaktır; lakin yola devam etmeden önce burada bir hususun dikkate sunulması icap eder. Osmanlı kronik yazarlarının ve sigetvarname müelliflerinin ilgisini çekmiş bir konu olduğu anlaşılan Arslan'ın trajik hikayesine birçok dönem kaynağında yer verildiği görülmektedir.³³² Aralarında nüans farkları olmakla beraber

³²⁹ O tarihlere ait arşiv kayıtlarında tespit edilebilmiş Büyük Mirahur Ferhad Ağa için bkz: BOA, A.d.2994, s. 248 (5-8 Ramazan 973/26-29 Mart 1566); Büyük Mirahur Ferhad Ağa'nın aynı zamanda kapıcılarbaşı gibi önemli bir göreve sahip olduğuna dair kayıt için bkz: **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I**, s. 276, h. 1325 (Zilhicce 972/Haziran-Temmuz 1565).

³³⁰ *Menâkıb*, s. 394-396.

³³¹ *Menâkıb*, s. 397-398.

³³² Arslan'ın idamı ile ilgili Âgehî'de bkz.: Kübra Naç, *Âgehî'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013 s. 162-163; Merâhî'de bkz.: Fatih Başpınar, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Son Seferine Dair Bir Mesnevi: Merâhî'nin "Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar" Adlı Eseri", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2/4 (2013), s. 60-61; Selanikî'de bkz.: *Târîh-i Selânikî*, Cilt I, s. 25-27; Peçevî'de bkz.: Peçevî İbrâhim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Cilt I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866, s. 416 (Peçevî, Sokollularla akrabalık bağı olmasına rağmen görece diğer anlatılara göre daha yumuşak bir dil kullanmış ve Arslan Paşa'nın hatalarının altını çizmeyi reddetmiş, hatta kişiliğine saldırmamış bilakis eğlenceli bulmuştur.); Hasanbey-zâde'de bkz.: Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi Metin (926-1003/1520-1595)*, Cilt II, haz. Şevki Nezih Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu

ekseriyeti Arslan üzerine aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyen bu eserler arasında en acımasız olanı kuşkusuz *Menâkıb* olmalıdır. *Menâkıb*'ın selef-iğneleyici dilinin örneklerini daha önce görmemize rağmen eserdeki Arslan bahsi bunun en kuvvetli olduğu kısımdır ve sürekli tekrar edilen itham ve hakaretlerle doludur. Eserin tabiatı düşünüldüğünde bu tip söylevlere azami şüphe ile yaklaşılması gerektiği zaten malumdur; ancak anlatıdaki bazı olaylar, bu olaylara bizzat görgü tanıklığı yapmış Selânikî'nin ifadeleriyle karşılaştırıldığında³³³, bizi, söz konusu şüphecî yaklaşımın bilhassa bu bahis için biraz daha genişletilmesi gerektiği sonucuna ulaştırmaktadır. Mesela *Menâkıb*'da Mustafa'ya atfedilen Arslan'ın hakkından gelme görevi Selanikî'ye göre aslında Çavuşbaşı Burunsuz ve emrindeki neferlere tevdi edilmiştir.³³⁴ Ve yine Selanikî'ye göre veziriazam tarafından idam emri verilen Arslan, *Menâkıb*'da iddia edildiği gibi yalvarıp yakarmamış, bilakis cellattan canını tez ve sağlam vurarak almasını istemişti.³³⁵ Bu örnekler ışığında *Menâkıb*'ın aktardığı “Arslan'ın Budin'deki mahalleyi ateşe vermesi” ya da “İstolni Belgrad'daki mescidi tahrip etmesi” gibi hikayelerin, eleştiri ve hakaretlerle beraber Arslan'ı okuyucu zihninde daha da kötüleyebilmek maksadıyla uydurulmuş anlatı öğeleri olabileceği ihtimali, müellifin nihai motivasyonu düşünüldüğünde, asla yabana atılmamalıdır.

Menâkıb, Budin beylerbeyliğinin kendisine tevcih edildiğini o vakte kadar gizleyebilmiş olan Mustafa'nın, Arslan Paşa'nın akıbetinden haberdar olur olmaz bu tevcihi, yanında bulunan beratı göstererek çevresindekilere duyurduğunu aktarır.³³⁶ Eserin hakkında tarih vermediği bu tayinin 13 Muharrem 974 (31 Temmuz 1566)

Yayınları, s. 144-145 (Hasan Bey-zâde'ye göre Arslan Paşa günahsızdır ve Sokollu Mehmed tarafından art niyetle katledilmiştir.); Feridun Ahmed'de bkz.: Feridun Ahmed Bey, **Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, haz. H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi, Redaksiyon: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s. 104-105 (Sokollu hizbinin bir parçası olan Feridun Ahmed de Arslan Paşa hakkında *Menâkıb* ile benzer ağır bir dil kullanmıştır.).

³³³ Esasında Sigetvar Seferi'ne iştirak etseler ve eserlerinde Arslan'a dair hikâyeyi aktarsalar da Agehî'nin detaydan yoksun, Feridun Ahmed Bey'in ise -Sokollu Mehmed ile yakın ilişkisi düşünüldüğünde- en az *Menâkıb* kadar saldırgan bir dile sahip olmasından dolayı bu kaynakları bir karşılaştırma kriteri olarak tercih etmedik.

³³⁴ **Târih-i Selânikî**, Cilt I, s. 25.

³³⁵ **Târih-i Selânikî**, Cilt I, s. 27.

³³⁶ **Menâkıb**, s. 399-401; bu atamanın Osmanlı yakın dönem kaynaklarındaki yansımaları için bkz.: **Târih-i Peçevî**, Cilt I, s. 416; **Târih-i Selânikî**, Cilt I s. 27; **Hasan Bey-zâde Târîhi**, Cilt II, s. 220; **Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, s. 156.

tarhinde 913.997 akçe has tahsisatıyla gerçekteşmiş olduğunu MAD Fonu'nda bulunan 563 Numaralı Defter vasıtasıyla açıkça tespit edebilmekteyiz.³³⁷ Olayların *Menâkıb*'daki gibi olup olmadığını teyit etmek mümkün olmasa da bu tarihlendirmeye göre Mustafa'nın tayininin, Arslan'ın idamından üç gün önce vuku bulmuş olduğunu söyleyelim.³³⁸ Anlatıya dönülecek olursa, bu hadiselerin akabinde Sultan Süleyman'ın Budin Beylerbeyi Mustafa ile Karaman Beylerbeyi Süleyman'dan Sigetvar muhasarası sırasında münasip bir mahalde toplanarak düşman akınlarına göz açtırmamalarını istediği görülür.³³⁹ Padişahın isteği üzerine hareket edilip İstolni Belgrad yakınlarında bir mevzide beklenmekte iken Karaman Beylerbeyi Süleyman Paşa aniden vefat eder ve Mustafa'nın önerileri doğrultusunda bu makam Teke-ili Beyi olan Kara Murad'a tevcih edilir.³⁴⁰ Eserin bu iddiasını da teyit etmek mümkün olmamıştır; lakin kaynaklar incelendiğinde Karaman Beylerbeyliği vazifesine gerçekten de Murad adındaki bir Teke-ili Beyi'nin getirildiği ve bunun da *Menâkıb* anlatısıyla gayet uyumlu bir tarih olan 27 Muharrem 974 (14 Ağustos 1566) tarihinde gerçekteştiği anlaşılır.³⁴¹

Ardından, nereyi tutarlarsa düşmanın önünü daha muhkem kesebileceklerine dair tartışırken ordugâhtaki ümeranın çoğunluğu, Avusturya hükümdarının seksen bin asker ile Yanık Kalesi³⁴² civarında tabur kurduđu³⁴³ ve vezirinin dahi altmış bin asker ile Komárom Kalesi yakınlarında bulunduğu haberlerine binaen en mantıklı tercihin Budin'de beklemek olduğunu ifade eder. Fakat bu öneri Mustafa'nın kati itirazına maruz kalır; zira kendisine göre bu, hem düşmanın akınlarına karşı meydanı

³³⁷ Pervin Sevinç, **955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyileri Tevcih Defteri (563 nr.)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994, s. 9 (Bu atıf Pazan'dan alıntıdır, bkz.: *Menâkıb*, s. 94); Belgenin arşivdeki yeri için bkz.: BOA, **MAD.d.563**, s. 46

³³⁸ Claudia Römer ve Nicolas Vatin, "The Lion That Was Only A Cat: Some Notes on the Last Years and the Death of Arslan Pasha, Bey of Semendire and Beylerbeyi of Buda", **Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday**, haz. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019, s. 159.

³³⁹ *Menâkıb*, s. 402-403: Bu görevlendirme Peçevî ve Edirneli Mehmed b. Mehmed'in eserlerinde de görülebilmektedir, bkz: *Târîh-i Peçevî*, Cilt I, s. 416-417; Abdurrahman Sağırılı, **Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 250.

³⁴⁰ *Menâkıb*, s. 403-404.

³⁴¹ Pervin Sevinç, **a.g.t.**, s. 36; Belgenin arşivdeki yeri için bkz.: BOA, **MAD.d.563**, s. 128.

³⁴² Győr Kalesi.

³⁴³ Bu hususun aslında Arslan Paşa tarafından İstanbul'a, İstanbul'dan da Bosna Beyi Mustafa'ya aktarıldığını evvelce zikretmiştik.

boş bırakmak hem de karşı tarafı cesaretlendirmek anlamına gelmektedir. Sonuçta Mustafa'nın dediği olur ve Budin, Bosna ve Karaman askerleriyle İstolni Belgrad yakınlarındaki Gölbaşı adlı sahraya yerleşilir. Mustafa burada geçirdiği süre zarfında Avusturya hükümdarını ne kadar tahrik etse de taburunu bozup üzerine gelmesini sağlayamaz; ancak ihsanları ve vaatleri ile askerleri şevklendirir ve her gün yüzlerce esir ve başın Sigetvar'daki padişahın önüne serilmesini sağlayarak görevini başarıyla yerine getirir.³⁴⁴ Seferi bizzat iştirak etmiş Feridun Ahmed Bey, Mustafa'nın bu vazifesiyle ilgili, emrindeki Budin, Bosna ve Karaman sancakları askerlerinden müteşekkil kırk binlik kuvvetle düşmana çok yakın bir yerde konakladığını, üç ay boyunca Avusturya hükümdarının taburuna göz açtırmadığını ve onu Komárom'daki taburunu bozup -seferi bırakarak ordusunu dağıtmak zorunda kalacağı- Győr'e çekilmeye mecbur bıraktığını aktarır.³⁴⁵ Yanı sıra Mustafa'nın, daima düşmanla mücadele halinde olduğunu ve muhtelif istihbarat ile tıpkı *Menâkıb*'in iddia ettiği gibi birçok esiri ordu-yı hümayuna ulaştırdığını eklemekten geçmez.³⁴⁶ Feridun'a göre, bu süre zarfında fethedilen Sigetvar'ın muhafızı meşhur Miklós Zrínyi'nin kesik başı dahi Mustafa'ya iletilmiş ve düşmanın tahrik edilmesi için karşı tarafa göndermesi istenmişti.³⁴⁷

Menâkıb son olarak, Sultan Süleyman'ın vefatıyla devlet erkanı ve ordunun payitahta döndüğünden; ancak Mustafa'nın emrindeki askerleriyle Arslan Paşa'nın gafleti üzeri kaybedilen Gesztes ve Vitány kalelerinin üzerine yürüdüğünden bahseder.³⁴⁸ Müellifin iddiasına göre, başarıyla alınan iki kaleden sadece daha munasip bir yerde olan Gesztes³⁴⁹ nefer tedarik edilerek tamir edilmiş, Vitány ise

³⁴⁴ *Menâkıb*, s. 409-410.

³⁴⁵ Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, s. 256-257: Feriduna göre hükümdar daha sonra Viyana'da toplayacağı mecliste buna değinerek Mustafa'nın icraatlarının kendilerine çok müşkül duruma düşürdüğünü kabul eder.

³⁴⁶ Esir gönderimi için bkz.: Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, s. 171-172, 177, 258; İstihbarat gönderimi için bkz.: Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, s. 157-158, 204; mücadele hali ve en sonunda düşman beylerinin kendisini yenemeyeceklerini anladıklarından Mustafa'ya muhtelif hediyeler göndermeleri bahsi için bkz.: Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, s. 256-257.

³⁴⁷ Feridun Ahmed Bey, *a.g.e.*, s. 156-157.

³⁴⁸ *Menâkıb*, s. 413-414.

³⁴⁹ **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I**, s. 45, h. 81 (13 Rebiülevvel 973/8 Ekim 1565): *Menâkıb*'in aktardığı olaylardan yaklaşık bir sene sonrasına ait ve o vakitlerde kaleye müceddeden er kaydolunduğuna dair bu hükümdeki ifadelerle bakılırsa mezkûr kale o kadar da munasip bir yerde değildir. "...Kistoş Kal'ası sa'b yirde olup zindegânide küllî usret çekilmeğin...".

konumu itibariyle elde tutması güç olacağından tahrip edilmiştir. Bu iki kalenin Arslan tarafından kaybedildiği iddiasının yalnızca *Menâkıb*'da bulunduğunu ve diğer kaynak eserlerde kaybedilen kaleler olarak yalnızca Veszprém ve Tata'nın zikredildiğini belirtmek icap eder. Bununla beraber Mustafa, Budin Beylerbeyi olduktan sonra Avusturya hükümdarına gönderdiği 1 Kasım 1566 tarihli ilk mektubunda, Gesztes ve Vitány kalelerini gözüne kestirdiğini ve bu kalelerin üzerine yürüyeceğini beyan etmişti.³⁵⁰ Bu kalelerin adları, kısa süre sonra Yanıkkale Komutanı Kont Eck Salm'a gönderdiği mektubunda da geçmektedir.³⁵¹ Gesztes ve Vitány'nin evvelce Osmanlı toprağı olduğu ve Arslan tarafından kaybedildiğine dair *Menâkıb* iddiasını teyit edemesek de mektupları vasıtasıyla bu kalelerin o devirde çatışma konusu olduğunu görebilmemiz, *Menâkıb*'ın tutarlılığı açısından önemli bir bulgudur.

Sigetvar Seferi'nin sonunda nihayet yeni görev yeri Budin'e ulaşan Mustafa, *Menâkıb*'ın klasik anlatısı uyarınca henüz rahata ermeden işe koyulup memleket ahvalini yokladığında, reayanın mizacının kötü itikatların elinde bozulmuş, diyarın ışıklar tekkesi gibi bidat ve dalalet erbabı insanlarla dolmuş ve şariat hükmünün kalmamış olduğunu görür.³⁵² Kaşık düşmanı ışıklar ile dalalet ehli esrarkeş abdalların her taraftan hücumuyla büyük küçük herkes yoldan çıkmış ve yanlış yollara meyletmiştir. Mustafa bu garip ahvali temaşa edip -yine klasik anlatı uyarınca- vilayetin ayanına sebebini sorduğunda kendisine selefi Arslan Paşa'nın yanlış ve hataya düşkün, bidatı adet edinmiş fena yaradılışlı biri olduğunu ifade ederler. Kendilerine göre Arslan Paşa her daim işretle meşgul olur³⁵³, meclisleri bidat amelli postlular ile dalalet huylu fakirlerden Seyyid Gazi Tekkesi'ne döner ve divanları ise gece gündüz “*Güzel şâhım zâhir bâtın Pîr Mu'ni ve Şâh Kalender'sin*” diyerek

³⁵⁰ Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004, s. 73-74; A. Takáts bu mektubu, mezkûr kalelerin Mustafa tarafından, yazdığı dostluk mektuplarının Komárom Kumandanı János Pethö'nün eline geçmesi ve saygısızlığa uğraması sebebiyle fethedildiği şeklinde okumuştur, bkz.: Alexander von Takáts, “Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der große Musztafa)”, **Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften**, 4/1, München: Duncker & Humblot, 1915, s. 794.

³⁵¹ Yasemin Metin, **a.g.t.**, s. 75.

³⁵² **Menâkıb**, s. 414-419.

³⁵³ Her gün esrar ve şaraptan sarhoş olduğuna dair bu tarz bir ithamı Macar kronik yazarı Istvanffy de dile getirmiştir bkz.: Römer ve Vatin, “The Lion That Was Only A Cat”, s. 165.

kulluk çeken iri abdallar, baba ışıklar ve acemi kûçeklerle dolardı.³⁵⁴ Ayana göre bu durum sonunda “insanlar idarecilerinin dini üzeredir” sözünü zuhura getirmiş ve reayanın tabiatına sirayet etmişti. İşin aslını malum edinen Mustafa -ki müellife göre temiz imanlı meşrebi batıldan arınmıştır- gayret ve hamiyetini had safhaya taşıyıp hemen müdahaleye başlamış ve çârdarb³⁵⁵ çeken taifenin bazısını taşla, bazısını da kılıçla idam ettirerek vilayetten bidatı temizlemişti.³⁵⁶ Sonunda hak dinin, imam-ı azam mezhebinin ve şer-i şerifin hakimiyeti tesis edilmiş, ardından gelen Ömer adaleti ile de halk bereket ve bolluk içinde zenginleşmişti.

3.1.1. Mustafa Paşa’nın Budin Beylerbeyliği’ne Farklı Bir Bakış

Menâkıb’ın Arslan Paşa hakkındaki ithamlarının ve hatta sunduğu bazı hadiselerin, müellifin -ve dolayısıyla hamisinin- subjektif görüşleri ve hatta uydurması olabileceklerini belirterek bunlara azami şüphe ile yaklaşmak gerekliliğini evvelce beyan etmiştik. Bu gereklilik saklı kalmakla beraber, *Menâkıb*’ın Arslan Paşa’ya dair eleştirilerinden ikisi, uygun perspektiften bakıldığı takdirde, gayet dikkat çekici görünmekte ve müstakil bir bahisle incelenmeyi hak etmektedir. Bunlardan ilki eserde Arslan Paşa’nın “falan oğlu falan olmakla övündüğü ve soyu soppu şahsi başarıya üstün gördüğü” şeklinde dile getirilen iddia, diğeri ise gerek Arslan gerekse de Budin’de himaye ettiği unsurlar üzerinden yapılan ağır heterodoksi eleştirisidir.

İlkiyle neyin ifade edildiği, köken itibarıyla Mustafa’nın bir devşirme, Arslan’ın ise meşhur Yahyapaşazadeler Ailesi’nin bir mensubu olduğu düşünülürse gayet açık olmalıdır. Osmanlı Balkanları’ndaki muhtelif beylik ve beylerbeylik pozisyonlarını önemli süreler uhdesinde bulunduran bu ailenin mensuplarına dair halihazırda birçok etraflı çalışma yapılmıştır.³⁵⁷ Bu yüzden tekrara düşmemek adına

³⁵⁴ *Menâkıb*, s. 415-416.

³⁵⁵ Kalenderiler ile diğer bazı tasavvufi zümrelerin saç, sakal, bıyık ve kaşlarını tamamen kesme geleneği: Tahsin Yazıcı, “Çârdarb”, *DİA*, c. 8, İstanbul, 1993, s. 226-227.

³⁵⁶ *Menâkıb*, s. 416-419.

³⁵⁷ Yahyapaşazeler ile ilgili etraflı çalışmalar için bkz.: Pál Fodor, “Wolf on The Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?-1527). Expansion and Provincial Élite in the European Confines of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century”, *Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on*

burada yalnızca bu tarz akıncı ailelerin hem şan ve şöhretleriyle hem de servet biriktirebilip ciddi otonomi sahibi olmalarıyla “defacto Osmanlı soyluları” gibi değerlendirilebileceklerini zikretmekle yetinebiliriz. Esasında Sokollu soyundan gelenlerin de “defacto Osmanlı soyluları” gibi görülecekleri ve hatta Osmanlı tahtına alternatif olarak gösterilecekleri³⁵⁸ zamanlar gelecekse de, bunu görmeye ömrü vefa etmeyen Mustafa’nın, zihin dünyasında kendisini nereye konumlandığı, *Menâkıb*’ın Arslan Paşa’ya dair yukarıdaki ifadeleri üzerinden anlaşılabilir olsa gerek.

İkinci eleştiriye gelirsek, Heterodoks unsurların Balkanlar’daki erken Osmanlı genişlemesinde bir enstrüman olarak kullanıldığı ve kendilerine tanınan yarı özerk alan içinde serpilip yayıldıkları malumdur.³⁵⁹ Bu unsurlar, aynı vakitte ve aynı görevde mobilize edilmiş bir başka enstrüman olan akıncı ümera aileleri ile doğal bağlar kurmuşlar ve bu yolla elde ettikleri himayeler ile hem pozisyonlarını güçlendirmişler hem de bu ailelerin inanç dünyalarında etki sahibi olmuşlardır.³⁶⁰ Arslan Paşa’nın babası olan Budin Beylerbeyi Yahyapaşazade Mehmed’in Budin’de inşa ettirdiği Gül Baba Tekkesi ve Türbesi üzerinden, Yahyapaşazadeler’in de söz konusu heterodoks zümreler ile benzer ilişkilere sahip olduğu iddia edilebilir.³⁶¹ Bu iddia yeterli gelmese bile, doğup büyüdüğü serhadlerdeki -İnalcık’ın ifadelerine göre- “karışık ve mistik” ortamın Arslan Paşa’ya tesir etmiş ve kendisini

His Seventieth Birthday, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019, s. 57-87; Römer ve Vatin, “The Lion That Was Only A Cat”, s. 159-182; Géza Dávid, “Macaristan’da Yönetici Osmanlı Aileleri”, **OTAM** 38 (2015), s. 15-21; Géza Dávid, “A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 54/4 (2001), s. 411-426; Yasemin Altaylı, “Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)”, **OTAM** 19/19 (2006), s. 33-51.

³⁵⁸ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 56-58.

³⁵⁹ Bu unsurların söz edilen rolleri için bkz.: Ömer Lütfü Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul: Hamle Yayınları, 1993; bu unsurların yayılma alanlarının genişliğini tahayyül edebilmek adına bir çalışma için bkz.: Tuba Hatipler Çibik ve Filiz Umaroğulları, “Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşî Tekkeleri”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** 6/1 (2017), s. 458-481.

³⁶⁰ Halil İnalcık, “Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi”, **Manifestations of Sainthood in Islam**, haz. Grace Martin ve Carl W. Ernst, New Jersey: Gorgias Press, 2011, s. 209-224; Mariya Kıprovska, “The Mihaloğlu Family: Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices”, **Osmanlı Araştırmaları** 32 (2008), s. 193-222: Kıprovska’ya göre heterodoks unsurlar ile akıncı ümera beyleri, Osmanlı merkezileşmesinin hedef aldığı ortak gruplar olarak tabii bir şekilde yakınlaşmışlardır.

³⁶¹ Gábor Ágoston, “Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 45 2/3 (1991), s. 197.

heterodoksiye müsamahalı hatta belki de meyilli bir kişi haline getirmiş olması mümkündür.³⁶² Bunun yanında Mustafa'nın, Osmanlı merkezindeki ortodoks tedrisattan geçmiş ve iki Acem seferine katılmış bir şahsiyet olarak, serhadlerdeki bu ortama ve heterodoks unsurlara karşı alacağı muhtemel pozisyon *Menâkıb* anlatısında açıkça görülebileceği gibi vakfiyesine de yansımıştır. Zira Mustafa vakfiyesinde, Gül Baba Zaviyesi yakınında “zındık ve şer ehline” ait olan bir mahalle mescidini satın alarak Hz. Osman'ın ruhu için vakfettiğini ifade etmişti.³⁶³

Menâkıb müellifi, bu iki eleştiri noktasını hâmişinin rakibini tanımlamak için kullanırken, aynı zamanda hâmişini de tanımlamakta ve Mustafa'nın ortodoks itikada sahip bir devşirme olduğu temasını işlemektedir. Yani Arslan'ın ölümüyle Budin'de yalnızca bir görev değişimi yaşanmamış, aynı zamanda vilayeteki idareci profili ve zihniyeti de sert bir biçimde değişmişti. Bu bağlamda Işıksel'in, -Sokolluların olaydaki dahlini de dikkate alarak- Arslan'ın idamını bölgedeki iktidarın akıncı ümera ailelerinden devşirme elitlere kayışının bir dönüm noktası olarak görmesi şaşırtıcı değildir.³⁶⁴ Bu dönüm noktasının var olan müesses unsurlardan bazılarını lağvedip yerine yenilerini tesis edici kudrette olduğu, Mustafa'nın olağanüstü uzunluktaki on iki yıllık kesintisiz görev süresi, Budin'de görev yapmış tüm paşaların iki seneyi bulmayan görev süresi ortalaması ile karşılaştırıldığında gayet açık olmalıdır.³⁶⁵

³⁶² “Etnik bakımdan uc toplumu çok karışıktır. Buraya hareket kabiliyeti olan göçebelerle merkezden kaçan siyasî muhalifler, râfızîler, maceracılar kaçıp sığınmışlardır. Hinterland'daki yerleşik yüksek medeniyet şekilleri (teoloji, saray edebiyatı, şer'î hukuk) karşısında uc'da mistik, eklektik, henüz kalıplaşmamış bir halk kültürü (râfızî tarikatler, mistik ve epik bir edebiyat, örfî hukuk) hâkimdir. Hayat görüşü şovaleresk ve romantiktir.” Halil İnalcık, “Osmanlı Devleti'nde Uc(Serhad)lar”, **Doğu Batı Makaleler II**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 49.

³⁶³ BOA, **TS.MA.d.7000**, vr. 5b-6a; Mustafa tarafından yaptırılan birçok medresenin de bu bağlamda ele alınabilmesi mümkündür. Bu medreseler üzerine etraflı bir çalışma için bkz.: Gábor Ágoston, **a.g.m.**

³⁶⁴ Güneş Işıksel, “Ottoman Power Holders in the Balkans (1353-1580): A Case of Upward and Downward Elite Mobility”, **Medieval Bosnia and South-East European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads**, haz. Dzenan Dautovic, Emir O. Filipovic ve Neven Isailovic, Yorkshire: ARC Humanities Press, 2019 s. 94; Taşrada söz konusu hususların da dahil olduğu değişim sürecini tasvir eden etraflı bir çalışma için bkz.: İ. Metin Kunt, **The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650**, New York: Columbia University Press, 1983.

³⁶⁵ Orhan Kılıç, “Budın ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **OTAM** 46 (2019), s. 195; Ágoston'un hesabına göre Budin'i toplamda 76 beylerbeyi yönetmişti, bkz.: Gábor Ágoston, “Defending and Administering the Frontier. The Case of Ottoman Hungary”, **The Ottoman World**, haz. Christine Woodhead, London: Routledge, 2011, s. 225.

Peki Mustafa, eşine o tarihe kadar rastlanmamış ve o tarihten sonra da rastlanmayacak uzunluktaki görev süresini neye borçluydu?³⁶⁶ Önünüzde bulunan tezi başından buraya kadar okuma zahmetine katlandıysanız bu soruya muhtemelen “velinimeti Sokollu Mehmed” şeklinde cevap vererek, Ágoston ile mutabık kalacak ve önemli ölçüde haklı da olacaksınız; zira Mustafa Budin’deki vazifesinde iken velinimeti Mehmed de İstanbul’da veziriazamlık makamını uhdesinde bulundurmuş ve ikilinin bu görevleri -bir yıl aralıklı vefatlarıyla son bulana kadar- eş zamanlı olarak sürmüştü.³⁶⁷ Bu açıdan tüm görev süresi boyunca merkezin en kudretli icra makamını tutan bu hâmî, Mustafa’yı payitahtta kollamış ve hakkında soru işaretlerinin ortaya çıkmasını engellemiş olabilir. Ya da daha dolaylı yoldan bir yardım türü olarak tecrübesini Mustafa’yla paylaşmış ve kendisine nasihatlerde bulunmuş olabilir.³⁶⁸ *Menâkıb*’da mütemadiyen zikredilen bu hususun aslında bir gerçekliğe dayandığı, bizzat Mustafa’nın ağzından yazılmış mektuplar vasıtasıyla açıkça görülebilmektedir.³⁶⁹

Ancak merkezde bulunan bir veziriazam hâmîden daha makbul bir şey varsa o da muhtemelen bu hâmînin etkisiz bir padişahın veziriazamı olması olmalıdır. II. Selim’in devlet işlerinden el etek çekerek devlet işlerini veziriazamı Sokollu Mehmed’e havale etmesi ve Edirne Sarayı’nda inzivaya çekilmesi hususu, ilgili tarihler üzerine okuma yapmış herkesin malumudur.³⁷⁰ Hatta Selim’in bu işi sanıldığı üzere gönüllü bir şekilde yapmayıp Sokollu Mehmed tarafından mecbur bırakıldığına dair bir görüş dahi vardır.³⁷¹ Her ne şekilde vuku bulmuş olursa olsun II. Selim’in “etkisiz(leştirilmiş?)” konumu, Sokollu hizbinin iktidarına muhalif olanların çalabilecekleri tek kapı olan padişahinkini denklemden çıkardığı için Sokolluların

³⁶⁶ Fekete’ye göre paşaların bir hükümdara denk büyük nüfuzları Osmanlı merkezini dağılmanın eşiğine getirmediyse bu, paşaların görev sürelerinin kısa olmasından kaynaklanıyor olmalıydı.: Lajos Fekete, “Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699”, **Belleten** 13/52 (1949), s. 690-691.

³⁶⁷ Ágoston’un ilgili görüşü için bkz.: Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 225.

³⁶⁸ *Menâkıb*’ın Mustafa’nın vezaretine ayrılan son bölümü Mehmed’in uzunca nasihatleriyle bitmektedir.

³⁶⁹ Yasemin Altaylı, “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”, **Ankara DTCF Dergisi** 49/2 (2009), s. 167-168.

³⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, Kısım 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 41; Şefik Peksevgen, **Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill University, 2004, s. 179-182.

³⁷¹ Yücel Öztürk, “Sokullu İktidarının İnşa ve İkinci Selim’in Pasifize Edilme Aracı Olarak Sigetvar Seferi”, **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Editör: Fırat Yaşa, Bursa: Gaye Kitabevi, 2020, s. 43-67.

uzun iktidarlarını yaratan önemli amillerden biri olsa gerek. Sokollu Mehmed'in veziriazamlığı sırasında Mustafa'nın, hasta yatağındaki Sultan Süleyman'ın son günlerinde Budin Beylerbeyliği'ni, "etkisiz(leştirilmiş?)" bir hükümdar olan II. Selim'in vakt-i saltanatında ise ilk beylerbeyi hariç seleflerinden kimseye verilmemiş³⁷² vezirlik payesini 16. yüzyılın Budin paşaları arasında bilinen en yüksek hassı tasarruf ederek³⁷³ elde etmesi bu bağlamda düşünüldüğünde gayet makul gelir.³⁷⁴ Ve en nihayetinde -daha sonra müstakil bir bölümde bahsedeceğimiz- III. Murad'ın cülusuyla değişen dengelerin, Sokollu iktidarının solarak ölmesine sebep olması da bu iktidarın sağlığı açısından "etkisiz" padişah unsurunun ne kadar mühim olduğunu gözler önüne seriyor olmalıdır.³⁷⁵

Mustafa'nın -ve bir açıdan Sokolluların- olağandışı uzunluktaki iktidarı için son amel olarak Avusturya – Osmanlı arasında, tam da kendisinin beylerbeyi olduğu dönemde başlayıp ölümüne kadar da süren, uzun barış dönemini zikretmek icap eder.³⁷⁶ Aradaki sulhun muhafazasındaki gayretlerini bir sonraki bölümde etraflıca inceleyeceğimiz Mustafa'nın Budin'den ve Sokollu Mehmed'in payitahttan bu sulhun korunması için çabaladıkları vakidir. Bu açıdan, Işıksel'in de işaret ettiği üzere merkezin fiili olarak en güçlü makamını tutan Sokollu Mehmed'in, Bosna, Klis, Kefe ve özellikle Budin ile Erzurum gibi diplomatik ağırlıkları olan -ve genelde merkezden belli oranda bağımsız olan- sancaklara, devlette tam kontrolü sağlayabilmek adına kendi akrabalarını veya adamlarını tayin ettirmesi şaşırtıcı değildir.³⁷⁷ Bu durum, Mehmed ve Mustafa'nın Sigetvar Seferi sürecindeki şahin

³⁷² Orhan Kılıç, *a.g.m.*, s. 198.

³⁷³ Gábor Ágoston, *a.g.m.*, s. 226.

³⁷⁴ Mustafa'ya, II. Selim saltanatının sonlarında, 1.200.000 akçeyle vezirlik payesi verilmesine dair mühimme kaydı için bkz.: BOA, *A.DVNSMHM.d.26*, s. 97, h. 249 (30 Rebiülevvel 982/20 Temmuz 1574) Bu kayıt Pazan'dan alınmıştır, kendisi de Gyula Káldy-Nagy'den almıştır ve yanlış okunan tarihini düzelterek vezaretin tevcih tarihini bir ay geriye çekmiştir, bkz.: *Menâkıb*, s. 98-99; Araştırmamız sırasında rastladığımız ve tevcih tarihini sekiz gün daha geriye çeken ruus kaydı için ise bkz.: BOA, *A.DVNSMHM.d.25*, s. 205, h. 1970 (22 Rebiülevvel 982/12 Temmuz 1574).

³⁷⁵ Bu konu hakkında bizim de ileriki bölümlerde defaatle yararlanacağımız muazzam iki çalışma için bkz.: Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio State University, 2010, s. 159-172; Şefik Peksevgen, *a.g.t.*, s. 183-215.

³⁷⁶ Bu aralık, kabaca 1566 Sigetvar Seferi'nden 1593 Uzun Savaşı'na kadar olan süre şeklinde ifade edilebilir, bkz.: Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 69-70.

³⁷⁷ Güneş Işıksel, *La politique étrangère ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle: le cas du règne de Selîm II (1566-1574)*, Doktora Tezi, École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2012, s. 112-113; bu zikredilen idari yapılardan Budin'in Habsburglar, Erzurum'un Safeviler ile

tavırları düşünüldüğünde biraz garip gelebilse de bilmekte yarar vardır ki; savaşın olmadığı yerde Arslan Paşa'nın yaptığı türden hatalar yapmak daha güç ve muhaliflerin bir beylerbeyini -tıpkı Arslan vakasında olduğu gibi- yerinden etmek için bahane ve yolları daha az olacaktır. Yani savaşın, çoğu zaman, halihazırda yüksek mertebelerde olanlar tarafından kaçınılan³⁷⁸, mevkilerini yükseltmek isteyenler tarafından ise -üst mevkileri işgal edenleri tasfiye etmek amacıyla- bilakis arzulan³⁷⁹ bir olgu olduğu söylersek muhtemelen yanılmış olmayız. Bu bağlamda Sokolluların, iktidar emellerine çıkan bir merdiven olarak kullandıkları savaş olgusunu başkaları da kullanmasın diye tavan arasına kaldırıp şahinlikten güvercinliğe evrilmeleri gayet makul görünür.

3.2. Bir Diplomat ve Arabulucu Olarak Sokollu Mustafa Paşa

Sokollu Mustafa, 31 Temmuz 1566 tarihinde Budin beylerbeyi oldu ve 30 Eylül 1578'deki idamına kadar yaklaşık 12 yıl boyunca bu görevde kaldı. Mustafa, Budin'e beylerbeyi olmadan önce de -evvelki bölümlerde aktardığımız üzere- birçok savaş görmüş bir asker ve muharebe meydanlarında pişmiş bir komutandı. Normalde, Sigetvar Seferi sırasında getirildiği yeni görevinde bu yeteneklerini bolca kullanacağı ve selefleri gibi savaş meydanlarında ya da kale önlerinde ikbalini parlatacağı beklenebilirdi; ancak bu olmadı. Sigetvar Seferi'nden ve ertesinde gerçekleşen ufak çaplı çatışmalardan sonra sınırdaki bir istikrar oluştu ve Mustafa kucağında, ömrü kendisinininkini de aşacak bir barış dönemi buluverdi. Oluşan bu yeni konjonktürde ordu komuta etmenin ve kale düşürmenin yerini elçi ağırlamak, mektup göndermek ve sulhun muhafazası görevleri aldı. 1568 Ahidnamesi -diğer adıyla Edirne Antlaşması- ile sağlanan barış, devrin padişahı II. Selim'in tüm saltanatı boyunca devam etti ve Avusturya ile ilişkiler daha önce hiç olmadığı kadar normalleşti. Mustafa bu normalleşmenin yarattığı istikrar ortamında, kendisinden önce ve sonra

Gürcü Krallıkları ve Bosna'nın ise Venedik ve Dubrovnik ile ilişkilerde belli oranda yetki sahibi olmalarına dair bkz.: **a.e.**, s. 268.

³⁷⁸ Menâkıb'ın Semiz Ali Paşa anlatısını hatırlayınız. Arslan Paşa'nın barışı korumak için çabaları için bkz.: Yasemin Altaylı, "Arslan Paşa", s. 45.

³⁷⁹ Mustafa'nın Krupa'yı -Menâkıb'da ciddi şekilde işlenmiş- barış zamanı top çekerek almasını hatırlayınız.; Mehmed'in Sigetvar süreci dahilindeki harp taraftarı tavrı için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s. 409; Menâkıb'da bkz.: **Menâkıb**, s. 366-367.

hiçbir beylerbeyinin geçemeyeceği bir rekor kırdı ve 12 yıl boyunca beylerbeyliğini korumayı başardı. Peki hadise gerçekten de böyle mi vuku buldu? Yani, talihin rüzgârı ve iki hükümet arasında anlaşılan kaidelerin görünmez eli miydi Mustafa'nın beylerbeyliğini bu kadar uzun süre muhafaza etmesini mümkün kılan amiller? Yoksa istikrar ve barış sürecinde Mustafa'nın şahsi payı var mıydı ve varsa bu pay ne kadardı?

Yukarıdaki sorulara cevap verebilmek için önce Radway'ın 2017'de tamamlamış olduğu doktora çalışmasına başvurmak icap ediyor.³⁸⁰ Osmanlı-Avusturya ilişkilerini, 1543-1593 aralığında inceleyen çalışmasında Radway, Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki diplomasinin iki ayrı kanaldan yürütüldüğünü iddia eder. Buna göre, iki devletin başkentleri arasında cereyan eden ve elçilere, hükümdar danışmanlarına, onay süreçlerine, sıkıcı protokollere, fermanlara ve genelde Türkçe ve Latince üretilen uzun antlaşma metinlerine ev sahipliği yapan bir “resmî diplomasi” vardır. Bunun yanında bir de iki devlet arasındaki sınırda cereyan eden ve paşalar, beyler, ulaklar, mektuplar, hudut komutanları ve serhad askerlerini kapsayan ve daha bölgesel ve pratik diller olan Macarca ve Almanca metinler üreten “yerel diplomasi” bulunmaktadır.³⁸¹

Radway, Osmanlı-Avusturya arasındaki “yerel diplomasi” olgusunu üç periyoda ayırır ve bunlardan en uzun süreli olanını “olgun yerel diplomasi” olarak adlandırarak Mustafa'nın Budin'e gelişiyle başlatır.³⁸² Kendisine göre bu süreçte Macarca'nın bir diplomatik dil olarak yeri sağlamlaştırmış ve Viyana ile Budin arasında, resmî diplomasinin asla erişemeyeceği -mesela gündelik sorunlar, tavizler vs. gibi konularda- çok sağlıklı bir ilişki tesis edilmişti.³⁸³ Şüphesiz, Mustafa'nın, veziriazam ile olan akrabalık ilişkisi, bu sürecin ağırlığına katkı sağlamış ve ifade ettiği anlamı kuvvetlendirmiş olmalıydı. Viyana ve Budin arasında, dostluğun ve barışın önemini vurgulayan mektupların yanı sıra sık sık elçiler de gidip gelmiş ve

³⁸⁰ Robyn Dora Radway, **Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers Between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2017.

³⁸¹ Robyn Dora Radway, **a.g.t.**, s. 33-36.

³⁸² Robyn Dora Radway, **a.g.t.**, s. 152-153.

³⁸³ Robyn Dora Radway, **a.g.t.**, s. 166-169.

yanlarında bazen hediyeler bazen de çözülmeyi bekleyen sorunlar götürmüşlerdi.³⁸⁴ Örneğin, Viyana'dan İstanbul'a gönderilen her elçi Budin'e uğramalı ve paşanın huzuruna çıkmalıydı. Budin de Viyana'ya elçiler göndermek konusunda geri durmadı; zira Osmanlı topraklarından Habsburg vilayetlerine, 1566-1578 tarihleri arasında giden on bir elçiden yalnızca üçü İstanbul'dan yola çıkmış, kalan sekizi ise Budin'den gönderilmişti.³⁸⁵ Mustafa'nın Budin'deki mesaisi sırasında, Avusturya tarafına elçilerden haricen anlaşmazlıklar, dostluk beyanları ve elçi karşılamaları hakkında onlarca mektup gönderilmişti.³⁸⁶ Radway'e göre, Osmanlı-Avusturya ilişkileri yalnızca, amil olan tüm bileşenler hesaba katılırsa tümüyle anlaşılabilir hale gelmektedir ve iki başkent arasında gelip giden elçiler ve bu elçilerin girişimleri sonucu üretilen uzun antlaşmalar, yalnızca "kağıttadırlar" ve bu "kâğıt gerçekliği", sınırdaki yerel unsurlar tarafından korunma, desteklenme veya değiştirilme süreçlerine tabidir.³⁸⁷

Bu bağlamda şu an okumakta olduğunuz bölüm, Mustafa'nın, söz konusu barış sürecindeki katkısını Osmanlı Arşivleri'nde bulunan mühimme kayıtlarının yanı sıra muhtelif bazı kaynaklardan yararlanarak okumaya, tartışmaya ve bir arabulucunun portresini çizmeye çalışacaktır. Burada, bölüm içerisinde atıfta bulunacağımız mühimme kayıtlarından bir kısmının, Yusuf Alperen Aydın tarafından 2001 senesinde tamamlanan yüksek lisans tezinde kullanılmış olduğunu hatırlatmak icap eder.³⁸⁸ Aydın, Osmanlı-Habsburg antlaşmalarını ele aldığı tezinde mühimme kayıtlarını, bu antlaşmaların tatbik ediliş süreçlerine ışık tutmak üzere kullanmıştır. Tezinde, Mustafa'nın görev süresi dışındaki dönem için de birçok mühimme kaydı sunan Aydın, Mustafa'nın beylerbeyi olduğu döneme dair yaklaşık 65 hükümlük bir mühimme örnekleminden istifade etmiştir. Bunun yanı sıra, antlaşmaların tatbik edilme hususunu tematik olarak ele almış ve örneklem dahilindeki mühimme kayıtlarını ilgili başlıklar altına dağıtmıştır. Bu bölümde,

³⁸⁴ Robyn Dora Radway, *a.g.t.*, s. 181-184.

³⁸⁵ Robyn Dora Radway, *a.g.t.*, s. 268.

³⁸⁶ Budin'den Avusturya tarafına gönderilen 113 mektubun muhataplarının kimler olduğuna dair bkz.: Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49/2 (2009), s. 160.

³⁸⁷ Robyn Dora Radway, *a.g.t.*, s. 253-254.

³⁸⁸ Yusuf Alperen Aydın, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.

Aydın tarafından sunulan örneklem iki katına çıkarılmış ve konu hakkında Mustafa'nın beylerbeyi olduğu sürece ait tüm mühimme kayıtları kullanılmaya çalışılmıştır. Bununla beraber, Aydın tarafından sunulan tematik yaklaşım benimsenmiş ve mühimme kayıtları ile diğer kaynaklardan çıkarılan veri, oluşturulan başlıkların altına dağıtılmıştır.

3.2.1. Yeni Statükonun Teşkili ve Sınırların Tahkimi

Radway, tıpkı “yerel diplomasiyi” periyodlara ayırdığı gibi Osmanlı-Avusturya arasındaki barış sürecini de ayrıca bir taksimata tabi tutar ve bu taksimata göre, 1562-1567 senelerinin yeni bir statükoyu teşkil, 1567-1593 senelerinin ise sürekli barış dönemini ifade ettiği iddiasında bulunur.³⁸⁹ Söz konusu statüko teşkil döneminde -Sigetvar Seferi ile doruğa ulaşan- savaş ortamından iddia edilen sürekli barış dönemine geçiş süreci, muhtemelen sınırın istikrara kavuşması ve tarafların müdafî bir tavır takınmalarıyla mümkün olmuş olmalı. İlgili tarihler için Osmanlı Arşivi'nde yapılan incelemelerde istikrara geçiş sürecine işaret edebilecek kale tahkim ve tamirlerine dair, Mustafa ile alakalı birkaç hüküm tespit edilmiştir. Aşağıda bu hükümler sıralanacak ve süreç dikkate sunulacaktır.

Bu tarihlerde İstanbul'un, Mustafa'yı kale tahkim ve tamiri konularında bilirkişi ve mübaşir olarak görevlendirmiş olduğu mühimme kayıtlarına yansımıştır. Mesela 25 Rebiülevvel 975 (29 Eylül 1567) tarihli bir hükümde Mustafa, yıkılması planlanan; ancak Pojega Beyi'nin haydut akınına önlediğini iddia ettiği bir kalenin, iddia edildiği gibi olup olmadığını araştırmakla görevlendirilmişti.³⁹⁰ Mustafa'nın daha sonra, 17 Şaban 975 (16 Şubat 1568) tarihinde İstolni Belgrad Kalesi'nin, 17 Ramazan 975 (16 Mart 1568) tarihinde Babofça³⁹¹ Kalesi bakanının, 28 Safer 976 (22 Ağustos 1568) tarihinde ise Sigetvar Kalesi'nin tamir ve tahkimlerine mübaşir olduğunu görüyoruz.³⁹² Mübaşeretî sırasında kendisinden, bu kalelerdeki işlerde

³⁸⁹ Robyn Dora Radway, *a.g.t.*, s. 77-78.

³⁹⁰ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 141, h. 266 (25 Rebiülevvel 975/29 Eylül 1567).

³⁹¹ Babócsa, Macaristan.

³⁹² **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999,

sorumluluk sahibi olan muhtelif sancakbeyi, züema ve tımar erbaplarının, sorumluluklarını yerine getirip getirmediğini teftiş etmesi ve beklenen yardımı göstermeyenleri kaydedip İstanbul'a bildirmesi istenmişti. Bazen de mübaşirlik yerine Mustafa'dan, kale tamir süreçlerine bizzat dahil olması talep ediliyordu. Mesela 20 Safer 976 (14 Ağustos 1568) tarihli bir mühimme kaydında Mustafa'ya, Kopan Sancağı'nda bulunan üç palankanın tamiri için Şimentorna ve Mohaç sancakları cerehorlarını göndermesi ve bu tamir sürecine bizzat yardımda bulunması emredilmişti.³⁹³ Elbette bu tamir ve tahkim işlemlerinin, Sigetvar Seferi sonrasında oluşmuş hasarların giderilmesi sebebiyle vuku buldukları iddia edilebilir. Bu iddianın sahibi muhtemelen haklı da olacaktır. Ancak o tarihlere ait elimizde mevcut olan diğer üç kayıt, mezkûr süreçte kalelerle ilgili yapılan icraatın yalnızca hasarların tamiriyle sınırlı kalmadığını gösteriyor. Mesela bu hükümlerden ikisi, Mustafa'nın, Tata, Palota, Veszprém ve Eğri düşman kalelerinden kaynaklanan akınları İstanbul'a beyanına ve bu akınları kesebilecek yerlere palanka inşası, var olanların tamiri ve buralara nefer atanması önerilerine dairdi.³⁹⁴ Bir diğer kayıt ise, önceden kıyısında bulunduğu nehrin öte tarafında olan Baboçça Kalesi'nin nehrin beri tarafına inşa edilmesinin emredilmesi ve bu bağlamda, nehrin karşı tarafında kalan köylerin de beri tarafa taşınması hakkındaydı.³⁹⁵ Yani Osmanlı tarafı, sınırlarını tahkim ederken, bu sınırların çizgilerini kalınlaştıracak işleri karşı tarafta değil, kendi tarafında gerçekleştirmişti ve statükonun sağlıklı şekilde oluşmasını sağlayacak istikrara katkıda bulunmuştu. Bu hususta aldığı görevlerden anladığımız kadarıyla sürecin en önemli aktörlerinden biri de Mustafa idi.

s. 444-445 h. 884 (17 Şaban 975/16 Şubat 1568); a.e., s. 546-547, h. 1098 (17 Ramazan 975/16 Mart 1568); **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 322-323, h. 1824 (7 Safer 976/1 Ağustos 976); a.e., s. 382-383, h. 1943 (28 Safer 976/22 Ağustos 1568).

³⁹³ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 341-342, h. 1863 (20 Safer 976/14 Ağustos 1568).

³⁹⁴ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 59, h. 108 (19 Safer 975/25 Ağustos 1567); a.e., s. 118, h. 223 (12 Rebiülevvel 975/16 Eylül 1567): Mustafa'nın bu önerileri kabul görmüştür.

³⁹⁵ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 167 h. 313 (3 Rebiülahir 975/7 Ekim 1567): Köyleri karşı tarafa geçirme görevi de Mustafa'ya verilmişti.

3.2.2. Sınırların Tayini

Osmanlı-Avusturya barış sürecinin kaidelerini belirleyen ahidnamelerde, iki devlet arasında olup kime vergi vereceği kesinleşmemiş -ve genelde tam sınır bölgesinde olan- köyler hususuna değiniliyor ve Osmanlı tarafı, kendi defterlerinde olmayan köylerden vergi almayacağını bildiriyordu.³⁹⁶ Bu bağlamda, karşı taraftan da Osmanlı defterlerinde kayıtlı olan köylerden vergi talep etmemesi beklenmişti. Söz konusu köylerin aidiyetleri hakkında herhangi bir dava veya anlaşmazlık zuhura gelirse, iki tarafın serhadlerde bulunan serdarlarından birer kişinin vekil tayin edilerek sorunun çözülmesi ve sınırların münasip bir şekilde belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Osmanlı tarafının bu iş için vekil tayin ettiği kişi, Budin Beylerbeyi olan Mustafa Paşa'ydı. Buna göre Budin Beylerbeyi, İstanbul'dan gönderilecek defter ile husumeti gidermek için ilgili mahallere gidecekti ve eğer gidemezse, itimat edilebilecek vekiller tayin ederek husumetleri defter mucibince çözdürecekti.³⁹⁷

Arşivdeki kayıtlar bu işin her zaman planlandığı gibi gitmediğini gösteriyor. Mesela, 7 Cemaziyelevvel 976 (28 Ekim 1568) tarihli bir mühimme kaydına göre Avusturya hükümdarı, İstanbul'un gönderdiği defteri okuyacak kimsenin olmadığından yakınmış, sınırdaki anlaşmazlığın giderilemediğini söylemişti ve bu hususta İstanbul, Mustafa'dan, dil bilir ve defter okur yarar bir kimse tayin etmesini ve sınır hususunu defter mucibince çözüme kavuşturarak ahdi bozacak davranışların önüne geçmesini istemişti.³⁹⁸ Bu hadiseden yaklaşık üç yıl sonra, Avusturya elçisinin arzıyla, bazı köylerin -evvelce emredilmesine rağmen- sınır belirleme işleminin yapılmadığı, hatta iki tarafın vekillerinin dahi bir araya gelemediği öğrenildiğinden, Mustafa uyarılmış ve iki tarafın vekillerinin, ilgili köylere giderek aidiyetleri hususunu karara bağlaması beklenmişti.³⁹⁹ Tamamen benzer içeriğe sahip bir başka

³⁹⁶ Yusuf Alperen Aydın, **a.g.t.**, s. 29.

³⁹⁷ Yusuf Alperen Aydın, **a.g.t.**, s. 30, 85-86.

³⁹⁸ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> III**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999, s. 208 h. 2372 (7 Cemaziyelevvel 976/28 Ekim 1568).

³⁹⁹ Zülfiye Kaygusuz, **10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006, s. 108-109, h. 110 (10 Safer 979/4 Temmuz 1571); bu husus hakkında işin çözülmesi için Mustafa'nın görevlendirildiğine dair Avusturya hükümdarına hitaben yazılan namenin sureti için bkz.: **a.e.** s. 92-93, h. 75; yine aynı hadise hakkında başka bir defterde bulunan hükümler için bkz.: **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I**, Ankara: T.C.

hükümden, 982 senesi (1574) gibi geç bir tarihte dahi sınırlardaki aidiyet anlaşmazlıklarının hala çözülmemiş olduğu görülebilmektedir.⁴⁰⁰

3.2.3. Elçilerin Ağırlanması ve Avusturya'dan Yıllık Haracın Tahsili

Elçilere ve maiyetlerindeki kişilere seyahat güvencesi sağlanması için İstanbul'dan çıkan hükümler, genelde, elçinin güzergahı üzerindeki tüm bey ve kadırlara gönderildiğinden ve birçoğu tamamen aynı içeriğe sahip olduğundan, burada örnek teşkil etmesi babında yalnız bir örneğe atıf yapılmıştır.⁴⁰¹ Budin beylerbeylerinin, elçilerin güvenli seyahatinden sorumlu oldukları gibi bu elçilerin payitahtta iken bazı mesajları iletme için Viyana'ya gönderdikleri adamları için de benzer sorumluluklara sahip olduklarına dair bulgular mevcuttur. Böyle durumlarda Budin Beylerbeyi'nin bilgilendirildiğini ve kendisinden, adamın gidişine ve cevabı getirirken dönüşüne mübaşeret etmesinin beklendiğini görebilmekteyiz.⁴⁰²

Elçilerin gelip gitmesinin tek önemli yanı, yalnız müzakere kanallarının açık tutulması değildi. Elbette bu elçiler her zaman belli konuları müzakere etmek üzere gelirlerdi; ancak çoğu zaman yanlarında “hediye” olarak adlandırdıkları -ve esasında Osmanlı tarafına vermeyi antlaşma ile taahhüt ettikleri- haraçlarıyla gelirlerdi.⁴⁰³ Haracın vaktinde gelmesi çok mühim bir mevzuydu; zira vaktinde gelmeyen haraç, düşmanın barıştan uzaklaştığı ve savaşa heves ettiği anlamına gelebilirdi. Kaldı ki Osmanlılar da doğal olarak bunu böyle gördüler.⁴⁰⁴ Bu açıdan, Budin'deki paşaların

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996, s. 437-438, h. 678; **a.e.**, s. 446-447, h. 696 (10 Safer 979/4 Temmuz 1571); BOA, **A.DVNSMHH.d.14/1**, h. 46.

⁴⁰⁰ BOA, **A.DVNSMHH.d.24**, h. 458 (3-10 Muharrem 982/25 Nisan-2 Mayıs 1574); Avusturya hükümdarının bu hususa dair iletmiş şikayetleri de içeren ve İstanbul'un Viyana'ya cevap olarak yazdığı namenin sureti için bkz.: Hatice Çağlıkeçecigil, **24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 s.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014, s. 177-179, h.214 (14-20 Zilhicce 981/6-12 Nisan 1574); muhtemelen aynı şikayetin çözümüne dair Mustafa'ya gönderilmiş daha ileri tarihli bir hüküm için bkz.: BOA, **A.DVNSMHH.d.26**, h. 854 (15-25 Recep 982/31 Ekim 1574-10 Kasım 1574).

⁴⁰¹ BOA, **A.DVNSMHH.d.23**, h. 191 (6-7 Recep 981/1-2 Kasım 1573).

⁴⁰² **7 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 167, h. 313 (3 Rebiülahır 975/7 Ekim 1567).

⁴⁰³ Ernst Dieter Petritsch, “Haraç mı Onursal Hediye mi? XVI. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı-Habsburg İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme”, çev. Ergün Özsoy, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 33 (2015), s. 263-276.

⁴⁰⁴ Zülfiye Kaygusuz, **10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, s. 116-117, h. 128 (23 Şaban 979/10 Ocak 1572); **12 Numaralı Mühimme Defteri**

en önemli diplomatik görevlerinden birisinin, bu haracın vakitlice İstanbul'a ulaştırılmasını sağlamak olduğunu söylemek mümkün olmalıdır.

3.2.4. Esirler Hususu

Mustafa'nın diplomasi mesaisinin bir bölümü de, karşı tarafın Osmanlı görevlileri ve tebaasından esir ettiği kişilerin kurtarılmasına ayrılmıştı. Mustafa'ya, söz konusu esirlerin kurtarılmasına dair hükümler gittiği gibi,⁴⁰⁵ kendisinin de henüz kurtarılması mümkün olmamış esirlerin ahvallerini İstanbul'a bildirdiğini görüyoruz.⁴⁰⁶ 1578 senesine ait iki mühimme kaydı, bu esirlerin kurtarılması sürecinde nasıl bir usul takip edildiğini gözlemlemek için iyi bir örnek oluşturur. Bu kayıtlara göre, İstolni Belgrad Beyi'nin düşmana esir düşen kardeşinin kurtarılmasında mübadele usulü takip edilmiş ve evvelce Osmanlılar tarafından esir edilen Veszprém atlı ağasıyla mübadelesine mübaşeret etmesi için Mustafa görevlendirilmişti.⁴⁰⁷

Erdel'in sınırını tayin için gönderilen dergâh-ı mualla çavuşu Ferhad Çavuş ve Budin'de has gelirlerinin tahsiline memur edilen Silahdar Hasan örneklerinden görülebildiği üzere bazı Osmanlılar görevleri başında esir edilirlerdi ve bunların kurtarılması işi de Mustafa'ya havale edilir, karşı tarafla mektuplaşarak tutulan görevlileri bıraktırması istenirdi.⁴⁰⁸ Bu hususta Mustafa, Ferhad Çavuş'un esir edildiği tarihlerde (9 Eylül 1567) Viyana Harp Şurası Başkanı János Trautson'a

I, s. 33, sefer cüzü no: 2 (12 Zilkade 977/18 Nisan 1570); BOA, A.DVNSMHH.d.31, h. 373 (17 Cemaziyellevvel-2 Cemaziyelahir 985/2-17 Ağustos 1577).

⁴⁰⁵ BOA, A.DVNSMHH.d.14/2, h. 1556; BOA, A.DVNSMHH.d.33, h. 491 (17 Zilkade 985/26 Ocak 1578); Gülay Kahveci, **29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998, s. 142-143, h. 257 (7 Zilkade 984/26 Ocak 1577).

⁴⁰⁶ BOA, A.DVNSMHH.d.26, h. 320 (10-14 Rebiülahır 982/30 Temmuz-3 Ağustos 1574); Özge Teneş, **33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s.1-190)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019, s.170, h. 98 (26 Şaban 985/8 Kasım 1577).

⁴⁰⁷ BOA, A.DVNSMHH.d.33, h. 714 (26 Zilhicce 985/6 Mart 1578); Süleyman Nacak, **34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 95, H. 512 (21 Rebiülevvel 986/28 Mayıs 1578).

⁴⁰⁸ **7 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 143, h. 269 (25 Rebiülevvel 975/29 Eylül 1567); Orhan Paşazade, **9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) <Özet ve Transkripsiyon>**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s.1, h. 1 (15 Ramazan 977/21 Şubat 1570); **12 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 442, h. 686 (Safer 989/Mart-Nisan 1581).

yazdığı mektubunda, Erdel’de sınır tayini yapmakla görevlendirilen kişilerin saldırıya uğramasını kınamış, resmi görev başında olan insanlara iki tarafın da müdahale etmemesi gerektiğini belirtmiş ve çavuşun serbest bırakılmasını istemişti.⁴⁰⁹ Bu görevlilerin ne yaparlarken esir edildiği konusunun gayet önemli olduğunu görüyoruz; zira şüphe duyulan durumlarda bazen Mustafa’dan, esir düşen kimselerin, düşman tarafına akın ederlerken mi tutulduklarını araştırması istenmiştir.⁴¹⁰ Çünkü akın etmek ahde mugayir bir hareketti ve Osmanlılar da karşı tarafın tebaasından bu şekilde tuttuklarının haklarından ibret olunacak şekilde gelirlerdi.⁴¹¹

Düşmana esir düşen Müslüman esirlerin kötü muameleye tabi tutulmasının da Mustafa’nın diplomasi mesaisinin bir parçası olduğunu görülüyor. 23 Şaban 983 (27 Kasım 1575) tarihinde gönderilen bir hükümle Mustafa bu konuda bilgilendirilmiş ve kendisinden bu hususun defî için karşı tarafla iletişime geçmesi istenmişti.⁴¹² Söz konusu hüküm, esirlere yapılan işkencelerin tarifi açısından gayet detaylıdır ve iddia edildiğine göre Müslüman esirlerin kiminin yüzü, kulağı ve parmağı kesilmekte kiminin ise dişleri sökülmetedir. İstanbul bu işlerin asla münasip olmadığını söylerken Osmanlıların elinde olan küffar esirlerini hatırlatmakta ve bunlara işkence edilmesine kudret olsa da böylesinin İslam’a muhalif olacağı için tercih edilmediğini belirtmekteydi. Mustafa ise hem 6 Haziran’da İmparator Maximilian’a hem de 3 Temmuz 1576’da János Trautson’a yazdığı mektuplarında, bu işkence vakalarının kesilmemesi halinde, kendi elindeki esirlerin de benzer bir akıbetle yüzleşeceğini belirterek onları uyarmıştı.⁴¹³

3.2.5. Ahde Mugayir Müdahaleler

⁴⁰⁹ Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004, s. 91-94.

⁴¹⁰ BOA, **A.DVNSMHH.d.14/2**, h. 1203; BOA, **A.DVNSMHH.d.26**, h. 522 (15-16 Cemaziyellevvel 982/2-3 Eylül 1574): Mesela bu hükümde Mustafa’dan, eğer esir edilen kişiler herhangi bir yağma hareketinde tutulmadılarsa harekete geçmesi istenmişti.

⁴¹¹ **7 Numaralı Mühimme Defteri III**, s. 191, h. 2339 (6 Cemaziyelahir 976/26 Kasım 1568)

⁴¹² Ömer Döşemetaş, **27 Numaralı Mühimme Defteri’nin Özet, Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-140)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014, s. 200-201, h. 264 (23 Şaban 983/27 Kasım 1575).

⁴¹³ Yasemin Metin, **a.g.t.**, s. 204, 208.

Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin ahidnameler ile sulh temelinde istikrara kavuştuğu dönemde, iki tarafın da birbirlerinin unsurlarını barışa aykırı icraatla suçladığı örnekler oldukça fazladır. Mühimme defterlerine yansıdığı üzere, Avusturya tarafı bu suçlamalarını bazen hükümdarlarının gönderdiği mektuplarla, bazen de payitahtta bulunan elçilerinin verdiği arzlarla doğrudan İstanbul'a yapmaktaydı.⁴¹⁴ Osmanlı serhad beylerinin veya askerlerinin, muhtelif taarruz, yağma, esir alma vs. gibi ahde mugayir uygulamalarına dair İstanbul'a ulaşan şikayetlerin muhatabı doğrudan Mustafa olmakta ve kendisinden mütecaviz beyleri tembihlemesi, bu tembihlere uymayanları da yazıp merkeze bildirmesi istenmekteydi.⁴¹⁵ 26 Şaban 979 (13 Ocak 1572) tarihli bir kayıttan görebildiğimiz üzere yazıp bildirme ve İstanbul'dan karar bekleme usulü sancakbeyleri için uygulanmıştı ve şahıslar sipahi zümresinden ise hapsedilmesi ve levent vs. ise idam ederek haklarından gelinmesi uygun görülmüştü.⁴¹⁶ Bu meselelere dair atıfta bulunduğumuz mühimme kayıtlarının çoğunda, bizzat Mustafa'nın da tembihlendiğini ve uygunsuz akıbetler zuhura gelirse özürlerinin daha sonra kabul

⁴¹⁴ Hatta bu husus Mustafa'nın hoşuna gitmemiş olacak ki bir keresinde Avusturya tarafına yazdığı bir mektubunda sınır ahvaliyle alakalı şikayetlerin İstanbul'a değil, doğrudan kendisine iletilmesini istemişti: Yasemin Metin, *a.g.t.*, s. 80-81.

⁴¹⁵ **7 Numaralı Mühimme Defteri III**, s. 208, h. 2372 (7 Cemaziyelevvel 976/28 Ekim 1568); *a.e.*, s. 423-424, h. 2766 (16 Rebiülahır 976?/8 Ekim 1568?); **12 Numaralı Mühimme Defteri II**, s. 198-199, h. 1067 (4 Zilkade 979/19 Mart 1572); BOA, *A.DVNSMHHM.d.14/2*, h. 1012, 1013, 1091; H. Muharrem Bostancı, **19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002, s. 312, h. 434 (9 Rebiülevvel 980/20 Temmuz 1572); *a.e.*, s. 347, h. 486 (28 Rebiülevvel 980/8 Ağustos 1572); Sıtkı Çelik, **21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997, s. 242, h. 573 (Zilhicce? 980/Nisan?-Mayıs? 1573); Ömer Döşemetaş, **27 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özet, Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-140)**, s. 155-156, h. 180 (983); Gülay Kahveci, **29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)**, s. 247, h. 471 (Zilkade-Zilhicce 984/Mart-Mayıs 1572), s. 250-251, h. 480 (Zilkade-Zilhicce 984/Mart-Mayıs 1572); BOA, *A.DVNSMHHM.d.30*, h. 159(3-9 Safer 985/22-28 Nisan 1577), h. 304 (18 Safer – 3 Rebiülevvel 985/7-21 Mayıs 1577); Telhan Aslan, **30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016, s. 155-156, h. 803 (11 Rebiülahır 985/28 Haziran 1577); *a.e.*, s. 160-161, h. 812 (18 Rebiülahır 985/5 Temmuz 1577); BOA, *A.DVNSMHHM.d.31*, h. 373 (17 Cemaziyelevvel-2 Cemaziyelahir 985/2-17 Ağustos 1577), h. 659 (10-11 Recep 985/23-24 Eylül 1577); BOA, *A.DVNSMHHM.d.33*, h. 572 (6 Zilkade-6 Zilhicce 985/15 Ocak-14 Şubat 1578); Yunus Eren, **34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164]**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011, s. 32, h. 53 (14 Muharrem 986/23 Mart 1578); BOA, *A.DVNSMHHM.d.35*, h. 5 (15-16 Rebiülahır 986/ 22 Haziran 1578); Sıtkı Çelik, **21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, s. 321-322, h. 750 (11 Muharrem 981/13 Mayıs 1573); BOA, *A.DVNSMHHM.d.26*, h. 886 (25-30 Recep 982/10-15 Kasım 1574).

⁴¹⁶ Zülfiye Kaygusuz, **10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, s. 123-124, h. 143 (26 Şaban 979/13 Ocak 1572).

görmeyeceğine dair ifadeler bulunduğunu görmek mümkündür. Zira bu ahde mugayir işleri bahane ederek Viyana göndereceği senelik haracı geciktirebilir ve bu yüzden barışın durumu tartışmaya açılabilirdi.⁴¹⁷ Son olarak, mühimme defterlerine yansıyan ahde mugayir hadiselerin yalnızca Osmanlı tarafından kaynaklanmadığını belirtmek ve Mustafa'nın da düşman akınları hakkında İstanbul'a çeşitli arzlar gönderdiğini de eklemek icap eder.⁴¹⁸

3.2.6. Ahde Mugayir Palanka/Kale İnşaatı

Mustafa'nın diplomasi mesaisindeki önemli bir konu başlığı da Viyana'nın, iki devlet arasındaki sınırlarda ahde mugayir kale ve palanka inşasını engellemek ve harap bırakılması üzerine anlaşılan kaleleri tamir etmesini önlemektir. İstanbul, bazen kendisinden bu hususları Viyana ile yazışarak çözmesini beklemekte,⁴¹⁹ bazen de - özellikle kale hala inşa halindeyse- doğrudan harekete geçmesini emretmekteydi. Mesela, Nisan 1578'de gönderilen bir hükümle Mustafa'dan, Avusturya tarafında bulunan Tata Kalesi'nin tahkimini engellemesi ve ansızın bir baskın yaparak tahkimat için toplanan taş ve kireci suya döküp keresteleri de yakması istenmişti.⁴²⁰ Mustafa'nın beylerbeyliği sırasında Viyana'nın, ahde mugayir inşa faaliyetleri arasında en çok dikkat çekenlerinden biri Kallo Palankası olmalıdır. Avusturya elçilik heyetinin bir mensubu olan Gerlach'ın anlatımına göre, Eğri'ye yakın olan bu palankanın yıktırılması, iki ülke arasındaki önemli müzakere konularından biriydi.⁴²¹ Hatta muhtemelen bu sebepten, 22 Kasım 1575'te, Sokollu Mehmed'in kendilerine

⁴¹⁷ Yunus Eren, **34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164]**, s. 69-70, h. 121 (17 Safer 986/25 Nisan 1578); BOA, **A.DVNSMHHM.d.35**, h. 372 (8-12 Cemaziyelahir 986/12-16 Ağustos 1578).

⁴¹⁸ **12 Numaralı Mühimme Defteri II**, s. 233-234, h. 1138 (28 Zilkade 979/12 Nisan 1572); BOA, **A.DVNSMHHM.d.14/2**, h. 1098; Serpil Bayrak, **16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016, s. 77, h. 524 (Safer-Rebiülevvel 979/Haziran-Ağustos 1571); Gülay Kahveci, **29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)**, s. 247, h. 471 (Zilkade-Zilhicce 984/Mart-Mayıs 1572).

⁴¹⁹ Şeyda Karvar, **23 Numaralı ve 1573-1574 Tarihli Mühimme Defteri/s. 282-352 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018, s. 99, h. 734 (15 Zilkade 981/8 Mart 1574); BOA, **A.DVNSMHHM.d.14/1**, h. 423.

⁴²⁰ BOA, **A.DVNSMHHM.d.30**, h. 246 (18 Muharrem 985/7 Nisan 1577): İstanbul bu hadiseden Mustafa'nın evvelki bir arzı vasıtasıyla haberdar olmuş görünüyor.

⁴²¹ Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576**, c. 1, Kitap Yayınevi, çev. Türkiş Noyan, İstanbul 2007, s. 132, 217.

vermiş olduğu barış şartlarını ihtiva eden metinde, sıkça konuşulan bu mevzunun bulunmamasına şaşırılmış olmalıydı.⁴²²

Kallo Palankası'nın inşa süreci mühimme defterlerine de yansımış ve Mustafa'ya bu hususa dair birçok hüküm gönderilmişti. 23 Cemaziyelevvel 981 (20 Eylül 1573) tarihli kayıttan anladığımız kadarıyla Solnok Beyi'nin hasları üzerinde altı günde inşa ettirilen bu palanka, düşman için önemli bir toplanma yeri olmuştu ve Semendire, Sirem ve İzvornik gibi Osmanlı sancakları buraya çok uzak kaldığından kısa zamanda kâfi miktarda asker toplanamamış ve düşmanın üzerine gidilememişti.⁴²³ İstanbul'a bu malumatı ileten Mustafa, adı geçen palankanın, yıktırılmazsa veya karşısına bir palanka inşa edilmezse büyük zararlara yol açabileceğini de beyan etmişti. Bu sebepten gerek Mustafa'ya gerek Tımişvar Beylerbeyi ve gerekse de Semendire, Alacahisar, Sirem, İzvornik ve Vulçitrın beylerine hükümler gitmiş ve söz konusu palankanın zapt edilmesi için askerlerini hazırlamaları istenmişti.⁴²⁴ Osmanlı topraklarındaki bir hassın üzerine inşa edilmesi ve düşman askerlerin mevzilenmesini sağlayan stratejik bir nokta yaratmasının yanı sıra bu palankanın aynı zamanda bölgedeki Osmanlı hakimiyetini zayıflatmış olması da düşünüldüğünde neden bu şekilde sert bir tepki verildiği anlaşılabilir. Zira Mustafa'nın 4 Recep 981 (30 Ekim 1573) tarihinde İstanbul'a ulaşan arzından anladığımız üzere, inşasının ardından henüz bir buçuk ay geçmemişken bahsi geçen palanka sayesinde, muhtelif Osmanlı haslarına ve sair köylerine taarruz edilmeye başlanmış, bunun haricinde bölgedeki köylerin halkı da -Osmanlılara tabi olmalarına rağmen- vergilerini karşı tarafa verir olmuştu.⁴²⁵ Bu durumu arz ettiğinde Mustafa'ya İstanbul'un cevabı, bu köylere adam göndererek tembihte bulunulması; ancak itaat etmezlerse de yağmalayarak yola getirmesi şeklinde olmuştu.

⁴²² Stephan Gerlach, **a.g.e.**, s. 253.

⁴²³ Ahmet Kılıç, **23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018, s. 47-48, h. 8 (23 Cemaziyelevvel 981/20 Eylül 1573).

⁴²⁴ Ahmet Kılıç, **23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, s. 48, h. 9 (23 Cemaziyelevvel 981/20 Eylül 1573); **a.e.** s. 49-50, h. 11 (23 Cemaziyelevvel 981/20 Eylül 1573); **a.e.**, s. 51-52, h. 14 (23 Cemaziyelevvel 981/20 Eylül 1573); **a.e.**, s. 53-54, h. 18 (Cemaziyelevvel 981/Ağustos-Eylül 1573).

⁴²⁵ Hülya Özer, **23 Numaralı ve 1573-1574 Tarihli Mühimme Defteri/s. 156-220 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018, s. 68, h. 400 (4 Recep 981/30 Ekim 1573).

Kallo'nun ele geçirilmesine dair Osmanlı serhad beylerine gönderilen hükümler bir sonuca ulaşmamış olacak, 30 Recep 982 (15 Kasım 1574) tarihli kayıta, İstanbul-Viyana arasında, hususun çözülmesi için diplomatik bir yazışma sürecinin yürütülmekte olduğunu görüyoruz.⁴²⁶ Mustafa da Budin Beylerbeyi olarak bu yazışma sürecinin önemli bir parçasıydı ve 7 Eylül 1574'te bilinmeyen -ancak muhtemelen Avusturya bünyesinde idari bir görevi olan- birine, 5 Şubat 1575'te ise doğrudan Maximilian'a yazdığı mektuplarında Kallo Palankası'nın tahrip edilmesi isteklerinin baki olduğunu yinelemişti.⁴²⁷ Ancak Gerlach'ın anlatısından açıkça görebildiğimiz üzere bu girişimler de pek sonuç vermemiş ve Kallo Palankası'nın yıktırılması meselesi Mart 1577'deki müzakere masasında barış şartı olarak Avusturya elçi heyetinin önüne getirilmişti.⁴²⁸ Gerlach'a göre, müzakereler sürerken 5 Mart 1577'de Budin'den bir çavuş gelmiş ve Avusturya tarafının Eğri ile Osmanlı toprakları arasına yaptırdıkları bir başka palankanın haberini getirmişti.⁴²⁹ Bu haberle beraber çavuş, Sokollu Mustafa'nın mesajını da iletiyor ve paşanın, kaleyi yıktırmak üzere çalıştığını ve inşaatın tamamlanmasını görmektense askerleriyle ölmeyi yeğleyeceğini söylediğini aktarıyordu. Bu husus hakkında Gerlach vasıtasıyla öğrenebildiğimiz son bilgi, padişahın Mustafa'dan, misilleme olması için Kallo karşısına bir palanka inşa etmesini istemesidir.⁴³⁰ Kale ve palankalar faslını kapatmadan önce zikretmek gerekir ki, Mustafa aynı zamanda, Osmanlı sancakbeylerince ahde mugayir şekilde tamir veya inşa ettirilen kaleler hususunda da sorumluluk sahibiydi ve bunları önleyip Viyana'nın şikayetlerini görevlendirmekle de mükellef tutulmuştu.⁴³¹

3.2.7. Erdel'e Dair Meseleler

Mühimme kayıtlarına bakılırsa, Mustafa'ya, Erdel'e dair verilen görevlerin başında bu bölgenin korunması ve buradan yardım talep edildiğinde gecikmeden

⁴²⁶ BOA, A.DVNSMHH.d.26, h. 854 (30 Recep 982/15 Kasım 1574).

⁴²⁷ Yasemin Metin, **a.g.t.**, s. 145-147, 151-152.

⁴²⁸ Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, c. 2, Kitap Yayınevi, çev. Türkiş Noyan, İstanbul 2007, s. 539.

⁴²⁹ Gerlach, **a.g.e.**, s. 536.

⁴³⁰ Gerlach, **a.g.e.**, s. 537.

⁴³¹ **7 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 205-206, h. 393 (20 Rebiülahır 975/24 Ekim 1567); Sıtkı Çelik, **21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, s. 278, h. 651 (5 Zilhicce 980/8 Nisan 1573).

cevap vermesi gelmektedir.⁴³² Bu tarz görevlerin kendisine tevdi edildiği hükümlerin bir sureti genelde Tımişvar Beylerbeyi'ne de gönderilmekte ve ikisinin birlikte çalışması istenmektedir. Mustafa, muhtelif tarihlerde Erdel tarafına gönderdiği dört mektubuyla, bu sorumluluğu ifa etmeye hazır olduğunu ve kendisinden yardım istendiği vakitte gerekli yardımı yapacağını taahhüt etmiştir.⁴³³

Erdel, hukuki olarak Osmanlı topraklarından sayılsa da idari biçimi bakımından kendi sınırları içerisinde özerk bir yerdi. Devletin kalan topraklarından bu bakımdan ayrılan Erdel, çoğu zaman, aynı idari şemsiye altında bulunduğu Osmanlı sancaklarının beyleri veya muhtelif neferlerince taciz edilirdi ve bu tacizlere dair şikayetler sık sık İstanbul'a ulaşırdı. İstanbul, bu şikayetleri, çözülebilmesi için Budin Beylerbeyi'ne -tacizi yapanın görev bölgesine bağlı olarak bazen de Tımişvar Beylerbeyi'ne- havale eder ve kendisinden, mütecavizleri tembihleyip usulsüz alınan mal ve esirleri bıraktırmasını beklerdi.⁴³⁴ Erdel Voyvodası, bu tarz şikayetlerini ve isteklerini doğrudan serhaddeki beylere de gönderebilmekteydi; ancak voyvodanın bir keresinde İstanbul tarafından, "olur olmaz her husus için" serhad beylerini meşgul etmemesi konusunda uyarılmış olduğunu söyleyelim.⁴³⁵ Elimizdeki önemli miktarda kayda bakılırsa bu mütecavizlerden en dışlıları Solnok Sancağı beyleriydi. Bazen sancakbeyinin uhdesi altında bulunan görevli ve askerlerin, bazen de bizzat sancakbeyinin yaptığı taarruzlar İstanbul'a arz edilir ve yine bu şikayetler de

⁴³² **7 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 326-327, h. 639 (1 Recep 975/1 Ocak 1568); **a.e.**, s. 339, h. 666 (7 Recep 975/7 Ocak 1568); **7 Numaralı Mühimme Defteri II**, s. 179, h. 1531 (8 Zilhicce 975/4 Haziran 1568); **7 Numaralı Mühimme Defteri III**, s. 225-226, h. 2409 (11 Cemaziyelevvel 976/1 Kasım 1568); **a.e.**, s. 405, h. 2743 (20 Zilhicce 975/16 Haziran 1568); **12 Numaralı Mühimme Defteri I**, s. 240-241, h. 324 (2 Zilkade 978/28 Mart 1571); BOA, **A.DVNSMHM.d.26**, h. 182 (17-18 Rebiülevvel 982/7-8 Temmuz 1574), h. 183 (17-18 Rebiülevvel 982/7-8 Temmuz 1574).

⁴³³ Yasemin Metin, **a.g.t.**, s. 131, 133, 160, 161: mektuplar sıralı olarak 10 Ekim 1573, 22 Kasım 1573, 27 Haziran 1575 ve 30 Haziran 1575 tarihlerini taşımaktadır.

⁴³⁴ Mesela bir şikayet, bu tecavüzlere sebep olarak bazı köylerin, Osmanlı defterlerinde gözükmüyor oluşunu öne sürüyor ve bu köylerin bir listesini barındırarak bunun beylere ulaştırılmasını istiyordu: **7 Numaralı Mühimme Defteri III**, s. 328, h. 2609 (21 Cemaziyelahir 976/11 Aralık 1568), bu konu hakkında Budin Beylerbeyi'nin bilgilendirilmesine dair Erdel Voyvodası'na gönderilen hüküm için bkz.: **a.e.**, s. 422-423, h. 2765 (18 Cemaziyelahir 976/8 Aralık 1568); Orhan Paşazade, **9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) <Özet ve Transkripsiyon>**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006, s.46, h. 105 (3 Şevval 977/11 Mart 1570); BOA, **A.DVNSMHM.d.18**, h. 42 (27 Ramazan 979/12 Şubat 1572); BOA, **A.DVNSMHM.d.28**, h. 830 (13-15 Şaban 984/5-7 Kasım 1576); BOA, **A.DVNSMHM.d.26**, h. 327 (15 Rebiülahir 982/4 Ağustos 1574).

⁴³⁵ Zülfıye Kaygusuz, **a.g.t.**, s. 159, h. 212 (17 Ramazan 979/2 Şubat 1572).

sorunların çözülmesi, sancakbeyinin tembihlenmesi ve alınan mal ve şahısların salıverilmesi amacıyla Mustafa'ya iletilirdi.⁴³⁶

3.2.8. Lehistan'a Müdahaleler

Mustafa'dan, yalnız Erdel ve Avusturya'ya değil, Leh sınırlarına yapılan taarruzları da dizginlemesi istenmiş ve kendisine, Osmanlı ümerasını bu hususta hizada tutmasına dair birkaç kere emir gönderilmişti. Muhtelif tarihlere ait üç mühimme kaydı, bu taarruzların genelde ya Fülele Beyi ya da Fülele'te bulunan askerler tarafından yapıldığını ve Leh Kralı'nın bizzat şikayetleri doğrultusunda konunun, Fülele Beyi'nin üstü olan Mustafa'ya sevk edildiğini gösteriyor.⁴³⁷

3.2.9. İstihbarat Edinme

Merkezden kendisine gönderilen hükümlerin çoğunda Mustafa'dan, gözünü kulağını açık tutması ve düşmanın ahvalıyla ilgili bir malumat edinirse beklemeden İstanbul'a iletmesi istenmiştir; hatta önceden bildirmediği bir bilgi, başka kanallardan İstanbul'a ulaştığında azarlanmış, neden aynı bilginin kendisinden daha evvel gelmediği sorgulanmıştır.⁴³⁸ Mustafa'nın, Avusturya tarafının genel ahvali, askerlerinin Osmanlı topraklarında yaptıkları zararları, sefere hazırlık olarak görülebilecek tedarikleri ve sair meselelere dair yazıp İstanbul'a gönderdiği birçok arzının mevcut olduğunu mühimme kayıtları vasıtasıyla görebilmekteyiz.⁴³⁹ Söz

⁴³⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri I, s. 146-147, h. 275 (25 Rebiülevvel 975/29 Eylül 1567); Sıtkı Çelik, 21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), s. 332, h. 776 (14 Muharrem 981/16 Mayıs 1573); Ahmet Kılıç, 23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin), s. 107, H. 124 (15 Cemaziyelahir 981/12 Ekim 1573); BOA, A.DVNSMHHM.d.23, h. 183 (6 Recep 981/1 Kasım 1573); BOA, A.DVNSMHHM.d.27, h. 446 (12 Şevval 983/14 Ocak 1576), h. 447 (12 Şevval 983/14 Ocak 1576); BOA, A.DVNSMHHM.d.31, h. 419 (5-7 Cemaziyelahir 985/20-22 Ağustos 1577).

⁴³⁷ 12 Numaralı Mühimme Defteri I, s. 206, h. 262 (27 Zilkade 978/22 Nisan 1571); H. Muharrem Bostancı, 19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin), s. 504, h. 721 (29 Rebiülahir 980/8 Eylül 1572); BOA, A.DVNSMHHM.d.31, h. 167 (9-11 Cemaziyellevvel 985/25-27 Temmuz 1577).

⁴³⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri I, s. 326-327, h. 639 (1 Recep 975/1 Ocak 1568); aynı konu hakkında Tımsıvar Beylerbeyi'nin de azarlandığı görülür: 7 Numaralı Mühimme Defteri I, s. 325-326, h. 637 (1 Recep 975/1 Ocak 1568).

⁴³⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri III, s. 301-302 h. 2554 (8 Cemaziyelahir 976/28 Kasım 1568); Orhan Paşazade, 9 Numaralı Mühimme Defteri, s. 122, h. 267 (9 Muharrem 978/13 Haziran 1570); a.e., s. 123-124, h. 269 (1 Muharrem 978/5 Haziran 1570); Zülfiye Kaygusuz, 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, s. 116-117, h. 128 (23 Şaban 979/10 Ocak 1572); İbrahim Etem Çakır, 10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356)

konusu kayıtlarda Mustafa'nın, İstanbul'a sağladığı istihbaratın kaynaklarına dair de bilgiler bulunmaktadır. Buna göre karşı tarafa gönderilen casusların yanı sıra tüccar ve esirler de Budin Beylerbeyi'nin istihbarat kaynakları arasındaydı.⁴⁴⁰ Mustafa'dan yalnızca bilgi talep edilmediği ve diğer beylerden gelen bilgilerin aslını araştırarak teyit sürecine tabi tutmasının da istendiğine dair bir örneğimiz mevcuttur.⁴⁴¹ Son olarak belirtmek gerekirse; Mustafa'nın, Avusturya hakimiyeti altında olup gizliden Osmanlı ile ilişki geliştiren bazı Macar beylerinin İstanbul ile iletişimde de bir kanal görevi gördüğünü ve bunların talepleri ile kaygılarını İstanbul'a iletmış olduğunu görebiliyoruz.⁴⁴²

Mustafa 12 yıl boyunca Budin Beylerbeyliği görevini sürdürdü ve bölümün başında ifade ettiğimiz gibi, neredeyse tüm görev süresi, Viyana ile ilişkilerin savaş meydanlarından mektuplara ve elçi raporlarına sığdırıldığı bir dönemde geçti. Bu süreçte kendisinin, belki uzun görev süresine de katkı sağlamış olan bu barış sürecinde nasıl rol aldığını ve Budin'in iki devlet arasındaki diplomaside nasıl bir yerde bulunduğunu mühimme kayıtları vasıtasıyla göstermeye çalıştık. Elimizden geldiğince başvurmaya çalıştığımız; ancak teknik zorluklar nedeniyle tam manasıyla kullanamadığımız bir kaynak türü olan Mustafa'nın Avusturya tarafına gönderdiği mektupları da en nihayetinde yukarıdaki tabloda farklı bir şey sunmamaktadır.

Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006, s. 130-131, h. 449 (7 Şaban 979/25 Aralık 1571); İbrahim Etem Çakır, **10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, s. 182-183, h. 550 (Muharrem 979/Mayıs-Haziran 1571); **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996, s. 86, h. 851 (2 Rebiülahır 979/24 Ağustos 1571); BOA, **A.DVNSMHM.d.14/2**, h. 1418; Serpil Bayrak, **16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, s. 76-77, h. 523 (Safer-Rebiülevvel 979/Haziran-Ağustos 1571); H. Muharrem Bostancı, **19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, s. 410, h. 581 (6 Rebiülevvel 980/17 Temmuz 1572); Teslime Yüksel, **22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 108-214)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014, s. 66 h. 279 (10 Safer 981/11 Haziran 1573).

⁴⁴⁰ H. Muharrem Bostancı, **19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, s. 336-337, h. 472 (16 Rebiülahır 980/26 Ağustos 1572); Telhan Aslan, **30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016, s. 102, h. 700 (8 Rebiülahır 985/25 Haziran 1577); Telhan Aslan, **30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)**, s. 179, h. 845 (21 Rebiülahır 985/8 Temmuz 1577); Yunus Eren, **34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164]**, s. 170, h. 296 (13 Safer 986/21 Nisan 1578).

⁴⁴¹ Sıtkı Çelik, **21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, s. 16-17, h. 40 (10 Ramazan 980/14 Ocak 1573).

⁴⁴² **7 Numaralı Mühimme Defteri III**, s. 300-301, h. 2553 (9 Cemaziyelahir 976/29 Kasım 1568).

Yasemin Metin'in, bu mektuplara dair yaptığı yüksek lisans çalışması üzerinden çıkarılan aşağıdaki tabloda; Sokollu Mustafa tarafından bazıları sınırdaki kalelerin komutanlarına, bazıları Viyana'daki yüksek bürokratlara ve bazıları da bizzat imparatorun kendisine gönderilmiş -çok cüzi bir miktarı da bu sayılan şahıslardan Mustafa'ya gönderilenler- olan 115 adet⁴⁴³ mektubunun yukarıda mühimmeler vasıtasıyla zikredilen hususları ne derece içerdiğini görmek mümkündür.⁴⁴⁴

Tablo 1: Sokollu Mustafa Paşa'nın Avusturya Tarafıyla Yazışmalarının İçeriği

Hususlar	Söz Konusu Hususa Değinen Mektup Adedi	Söz Konusu Hususa Değinen Mektupların Avusturya Tarafıyla Yapılan Yazışmaların Tümüne Oranı
Ahde Mugayir Müdahaleler (Adam ve Hayvan Kaçırımlar Dahil)	80 ⁴⁴⁵	%69,56
Ahde Mugayir Palanka ve Kaleler	6 ⁴⁴⁶	%5,21
Esirler (Takaslar ve Kötü Muameleye Dair Şikayetler Dahil)	35 ⁴⁴⁷	%30,43
Sınır Tayin ve Anlaşmazlıkları	30 ⁴⁴⁸	%26,08

⁴⁴³ Bazı mektuplar isimsiz gönderildiği için sayı tahminidir, bu düşünülerek ele alınmalıdır.

⁴⁴⁴ Bu hususların, diplomasinin bir başka kaynak türünde kendilerine yer bulmaları, bunların iki devlet arasındaki diplomasinin ana konuları olduğuna dair varsayımlarımızı kuvvetlendirmektedir.

⁴⁴⁵ Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004, mektup no: 28 (s. 80-81), 29 (s. 82-83), 30 (s. 84-85), 31 (s. 86-90), 32 (s. 91-94), 34 (s. 97-98), 36 (s. 100-101), 38 (s. 103), 39 (s. 104-106), 44 (s. 112-113), 45 (s. 114-115), 48 (s. 120-121), 49 (s. 122-124), 52 (s. 127-128), 54 (s. 130), 60 (s. 137), 62 (s. 141), 63 (s. 142-143), 64 (s. 144), 65 (s. 145-147), 67 (s. 149-150), 68 (s. 151-152), 69 (s. 153-154), 70 (s. 155-156), 71 (s. 157), 72 (s. 158-159), 76 (s. 163-164), 80 (s. 168), 83 (s. 171), 84 (s. 172-173), 85 (s. 174-175), 86 (s. 176), 87 (s. 177), 88 (s. 178-179), 90 (s. 182-183), 91 (s. 184-185), 93 (s. 187), 94 (s. 188-189), 96 (s. 191-193), 97 (s. 194-196), 98 (s. 197-198), 99 (s. 199-200), 100 (s. 201-203), 102 (s. 205), 105 (s. 209-210), 106 (s. 211-212), 107 (s. 213-214), 108 (s. 215-218), 110 (s. 220-221), 111 (s. 222-223), 112 (s. 224), 115 (s. 228), 116 (s. 229-230), 117 (s. 231-233), 118 (s. 234-235), 119 (s. 236-237), 120 (s. 238), 121 (s. 239), 123 (s. 241-243), 124 (s. 244-245), 126 (s. 247-248), 127 (s. 249-250), 128 (s. 251-252), 129 (s. 253-254), 130 (s. 255-256), 132 (s. 258), 133 (s. 259), 134 (s. 260), 136 (s. 262-263), 137 (s. 264-265), 139 (s. 267), 142 (s. 271-273), 143 (s. 274-276), 145 (s. 278), 146 (s. 279-280), 149 (s. 283-284), 150 (s. 285-286), 151 (s. 287), 152 (s. 288-290).

⁴⁴⁶ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 32 (s. 91-94), 39 (s. 104-106), 56 (s. 132), 65 (s. 145-147), 68 (s. 151-152), 80 (s. 168).

⁴⁴⁷ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 24 (s. 73-74), 27 (s. 79), 31 (s. 86-90), 32 (s. 91-94), 34 (s. 97-98), 38 (s. 103), 39 (s. 104-106), 48 (s. 120-121), 49 (s. 122-124), 52 (s. 127-128), 59 (s. 135-136), 63 (s. 142-143), 65 (s. 145-147), 68 (s. 151-152), 70 (s. 155-156), 72 (s. 158-159), 86 (s. 176), 95 (s. 190), 96 (s. 191-193), 99 (s. 199-200), 100 (s. 201-203), 101 (s. 204), 103 (s. 206-207), 104 (s. 208), 115 (s. 228), 119 (s. 236-237), 127 (s. 249-250), 130 (s. 255-256), 132 (s. 258), 140 (s. 268-269), 141 (s. 270), 142 (s. 271-273), 143 (s. 274-276), 150 (s. 285-286), 152 (s. 288-290).

⁴⁴⁸ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 25 (s. 75), 31 (s. 86-90), 32 (s. 91-94), 33 (s. 95-96), 41 (s. 108), 44 (s. 112-113), 63 (s. 142-143), 65 (s. 145-147), 72 (s. 158-159), 76 (s. 153-164), 88 (s. 178-179), 90

(Vergilendirmeye Dair Anlaşmazlıklar Dahil)		
Elçilere Dair Hususat	43 ⁴⁴⁹	%37,39
Avusturya Yıllık Haracı	31 ⁴⁵⁰	%26,95
Sulhun Korunmasına ya da Tesisine Dair Temenniler	70 ⁴⁵¹	%60,86

Kaynak: Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.⁴⁵²

3.3. Sonun Başlangıcı: Sokollu Mustafa Paşa'nın İdamına Giden Süreç

Mustafa, Sigetvar Seferi sırasında elde ettiği beylerbeylik vazifesinin sekizinci yıl dönümü diyebileceğimiz 12 Temmuz 1574'te vezirlik payesi almış ve eyaleti tesis eden paşanın ardından, otuz iki yıl sonra bu payeye namzet görülen ilk beylerbeyi olmuştu. Kendisi hakkında yazdırdığı biyografisi olan *Menâkıb*'daki hikayesi de bu görevin tevcihiyle son bulmakta ve eser Mehmed Paşa'nın vezaret hakkında

(s. 182-183), 91 (s. 184-185), 92 (s. 186), 96 (s. 191-193), 97 (s. 194-196), 98 (s.), 100 (s. 201-203), 105 (s. 209-210), 111 (s. 222-223), 112 (s. 224), 116 (s. 229-230), 121 (s. 239), 122 (s. 240), 127 (s. 249-250), 133 (s. 259), 142 (s. 271-273), 143 (s. 274-276), 152 (s. 288-290).

⁴⁴⁹ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 24 (s. 73-74), 28 (s. 80-81), 29 (s. 82-83), 30 (s. 84-85), 32 (s. 91-94), 34 (s. 97-98), 35 (s. 99), 36 (s. 100-101), 39 (s. 104-106), 40 (s. 107), 43 (s. 111), 45 (s. 114-115), 47 (s. 119), 48 (s. 120-121), 49 (s. 122-124), 50 (s. 125), 51 (s. 126), 52 (s. 127-128), 53 (s. 129), 56 (s. 132), 58 (s. 134), 59 (s. 135-136), 60 (s. 137), 61 (s. 138-140), 63 (s. 142-143), 68 (s. 151-152), 69 (s. 153-154), 70 (s. 155-156), 76 (s. 163-164), 80 (s. 168), 81 (s. 169), 83 (s. 171), 84 (s. 172-173), 94 (s. 188-189), 96 (s. 191-193), 107 (s. 213-214), 126 (s. 247-248), 131 (s. 257), 137 (s. 264-265), 140 (s. 268-269), 145 (s. 278), 146 (s. 279-280), 150 (s. 285-286).

⁴⁵⁰ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 26 (s. 76-78), 29 (s. 82-83), 30 (s. 84-85), 31 (s. 86-90), 40 (s. 107), 44 (s. 112-113), 87 (s. 177), 96 (s. 191-193), 97 (s. 194-196), 98 (s. 197-198), 102 (s. 205), 104 (s. 208), 105 (s. 209-210), 106 (s. 211-212), 107 (s. 213-214), 108 (s. 215-218), 109 (s. 219), 110 (s. 220-221), 111 (s. 222-223), 116 (s. 229-230), 117 (s. 231-233), 118 (s. 234-235), 119 (s. 236-237), 120 (s. 238), 132 (s. 258), 137 (s. 264-265), 138 (s. 266), 145 (s. 278), 149 (s. 283-284), 150 (s. 285-286), 152 (s. 288-290).

⁴⁵¹ Yasemin Metin, **a.g.t.**, mektup no: 26 (s. 76-78), 28 (s. 80-81), 29 (s. 82-83), 30 (s. 84-85), 31 (s. 86-90), 32 (s. 91-94), 33 (s. 95-96), 34 (s. 97-98), 38 (s.), 39 (s. 103), 44 (s. 112-113), 48 (s. 120-121), 49 (s. 122-124), 52 (s. 127-128), 60 (s. 137), 63 (s. 142-143), 64 (s. 144), 67 (s. 149-150), 68 (s. 151-152), 69 (s. 153-154), 70 (s. 155-156), 71 (s. 157), 76 (s. 163-164), 80 (s. 168), 83 (s. 171), 84 (s. 172-173), 86 (s. 176), 87 (s. 177), 88 (s. 178-179), 90 (s. 182-183), 91 (s. 184-185), 97 (s. 194-196), 98 (s. 197-198), 99 (s. 199-200), 100 (s. 201-203), 102 (s. 205), 104 (s. 208), 105 (s. 209-210), 106 (s. 211-212), 107 (s. 213-214), 108 (s. 215-218), 110 (s. 201-203), 111 (s. 222-223), 112 (s. 224), 115 (s. 228), 116 (s. 229-230), 117 (s. 231-233), 118 (s. 234-235), 119 (s. 236-237), 120 (s. 238), 121 (s. 239), 123 (s. 241-243), 126 (s. 247-248), 127 (s. 249-250), 128 (s. 251-252), 129 (s. 253-254), 130 (s. 255-256), 132 (s. 258), 133 (s. 259), 136 (s. 262-263), 137 (s. 264-265), 142 (s. 271-273), 143 (s. 274-276), 145 (s. 278), 146 (s. 279-280), 149 (s. 283-284), 150 (s. 285-286), 152 (s. . 288-290).

⁴⁵² Mektupların detaylı bir tasnifi, hatırı sayılır bir örneklem kullanılarak Güneş Işıksel'in doktora tezi dahilinde yapılmış ve bu mektuplardan önemli bir kısım ilgili hususlara dağıtılarak ele alınmıştır, bkz.: Güneş Işıksel, **a.g.t.**, s. 81-82.

Mustafa'ya gönderdiği uzun nasihatleriyle son sayfasına ulaşmaktadır.⁴⁵³ Vezaretiyle birlikte 1574 senesi Mustafa'nın ikbalinin zirveye çıktığı tarih olmalı; ancak zirveler acımasızdır ve yerlerini koruyamayanlara istikamet olarak hep aşağı yönü müstahak görürler. Bu nazardan bakıldığında, kariyerinin taçlandığı 1574 senesinin hem Mustafa hem de genel olarak Sokollu iktidarı için sonun başlangıcını ifade etmesi oldukça ironiktir. Sokollu iktidarının II. Selim'in cülusuyla beraber önemli şekilde güçlendiğinden evvelce bahsetmiştik. Sultan Selim'in sekiz yıl süren münzevi saltanatının oluşturduğu boşluğu oldukça iyi değerlendiren Sokollu Mehmed, devletin kritik mevkilerine akraba ve adamlarını yerleştirmiş ve Cornell Fleischer'in *intisab imparatörlüğü* olarak adlandırdığı yapının baş mimarı olmuştu.⁴⁵⁴ Ancak bu kudretli yapı, üzerine inşa edildiği zeminin bir anda altından çekilmesiyle fena halde sarsılacak ve beş yıl içinde yerle yeksan olacaktı.

Bahsettiğimiz zemin kayması, 15 Aralık 1574 tarihinde Osmanlı tahtında yaşanan değişiklikle gerçekleşti. Sokollulara iktidarlarını inşa alanı açan II. Selim bu tarihte vefat etti ve yerine oğlu III. Murad, Osmanlı tahtına oturdu. III. Murad, 1565 senesinden beri Manisa Sancağı'nı yönetmiş ve burada kendi kapı halkını oluşturmuştu ve aynı zamanda sancağı, Sokollu rejimi muhalifleri için bir çatı görevi görmüştü. Yani şehzade, daha tahtı elde etmeden, Sokollu iktidarının "kötülükleri" hakkında bilgilendirilmiş ve kendisine bu iktidarı kırması için bazı öneriler sunulmuştu.⁴⁵⁵ Anladığımız kadarıyla, sunulan önerilerden en çok itibar göreni, Sokollu hizbine karşı padişahın iltimas ve teveccühlerine mazhar olacak karşıt bir hizbin oluşturulması olmuş ve bu hizbin en önemli bileşeni olacak musahiplik görevi için, Sokollu Mehmed'in daha önce kendisini merkezden uzaklaştırdığı eski bir düşmanı olan Şemsi Ahmed Paşa tavsiye edilmişti.⁴⁵⁶ Bir musahip olarak Ahmed Paşa'ya, daha önce Sokollu Mehmed'in kontrolü altında bulunan ve iktidarını inşa

⁴⁵³ Menâkıb, s. 425-432.

⁴⁵⁴ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 47.

⁴⁵⁵ Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and His Immediate Predecessors*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Ohio State University, 2010, s. 163.

⁴⁵⁶ Günhan Börekçi, *a.g.t.*, s. 163; Şemsi Ahmed Paşa ile Sokollu Mehmed arasındaki geçmiş rekabet için bkz.: *a.e.*, s. 164-166.

sürecinin önemli bir amili olan “padişahla görüşebilme” gücü bahşedilmiş ve böylece Sokollulara paralel başka bir güç odağı oluşturulmuştu.⁴⁵⁷

Birçok ismin dahliyle genişlemiş bu hizbin karşı tarafa verdirdiği ilk zayıat Feridun Ahmed Bey oldu.⁴⁵⁸ Evvelden beri Sokollu Mehmed’in yanı başında bulunan ve Gelibolulu Mustafa Âli’ye göre onun gözü kulağı olan Feridun Ahmed, nişancılık gibi çok önemli bir görevden, Şemsi Ahmed Paşa’nın isteği üzerine, azledilmiş ve sürgün edilerek yerine paşanın akrabalarından Muallimzade Mahmud Efendi getirilmişti.⁴⁵⁹ 1576 Nisanı’nda gerçekleşen bu azil Sokollu hizbine karşı yürütülen mücadelenin sonu olmadı ve Mehmed Paşa’nın baş ağaları ve çavuşları da ellerindeki önemli gelirleri kaybederek bu mücadeleden nasiplerini aldılar.⁴⁶⁰ Mustafa’nın bu mücadelelerin yaşandığı merkezden uzak oluşu, mücadelenin kendisinden uzak olduğu anlamına gelmiyor; zira 1577 senesinde İstanbul’da bulunan Gerlach’a göre, Mohaç Beyi Mahmud Bey, Mustafa’ya göz kulak olması için padişah tarafından sancağına atanmıştır ve bu sebepten Sokollu Mehmed, istese de kendisini vazifesinden azledememektedir.⁴⁶¹ Bunun yanı sıra Budin Defterdarı Hasan Bey’in de aynı amaçla görevine atanmış olduğunu söyleyen Gerlach, defterdarın, beylerbeyinin tüm işlerini sıkı sıkı denetleyerek padişahın çıkarlarını koruduğunu iddia etmektedir.⁴⁶² Yani merkezdeki mücadele serhadlere de sıçramış ve Sokollu hizbinin en güçlü şahsiyetlerinden olan Mustafa çoktan hedefe konmuştur.

Bu bağlamda, mezkûr mücadeleden kendisine büyük bir pay düşen Mustafa, Budin’in barut depolanan mahzenine isabet eden yıldırımla oluşan yıkım bahane edilerek 1578 senesinde idam edilmişti. En azından bu hadiseyi aktaran Osmanlı kronik yazarlarının iddiası bu yöneydi.⁴⁶³ İdamının tam da, Sokollu – III. Murad

⁴⁵⁷ Şefik Peksevgen, **Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill University, 2004, s. 183-184; Günhan Börekçi, **a.g.t.**, s. 166.

⁴⁵⁸ Bu hizbin diğer üyeleri için bkz.: Günhan Börekçi, **a.g.t.**, s. 167.

⁴⁵⁹ Günhan Börekçi, **a.g.t.**, s. 169.

⁴⁶⁰ Şefik Peksevgen, **a.g.t.**, s. 191.

⁴⁶¹ Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1577-1578, 2. Cilt**, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 649.

⁴⁶² Stephan Gerlach, **a.g.e.**, s. 690.

⁴⁶³ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi Metin (926-1003/1520-1595)**, Cilt II, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 256-257; Solakzâde Mehmed

mücadelesinin ateşlendiği bir zamanda vuku bulması ve Mustafa'nın yerine Sokollu karşıtı hizbin en önemli isimlerinden Defterdar Üveys Çelebi'nin Budin Beylerbeyliği'ne tayin edilmesi, bu idam sebebinin, asıl amacı örten bir bahane olarak kullanılmış olabileceği ihtimalini akıllara getirebilir.⁴⁶⁴ Bu bölümdeki amacımız, Budin'deki patlamanın, kronik yazarlarınca iddia edildiği gibi bir bahane mi, yoksa bağlamı içerisinde düşünüldüğünde kendi başına meşru ağırlığı olan bir olay mı olduğunu tartışmak ve ilgili mevzuya dair bulgularımızı sunmak olacak.

Esasında Budin'deki barutun patlama riski Mustafa'ya yabancı bir olgu değildi ve daha beylerbeyliğinin üçüncü yılına girmişken, bu risk hatırlatılarak, Budin Baruthanesi'nden hasıl olan barutun tümünü Budin'de tutmaması ve Estergon, Peşte, Solnok ve Belgrad gibi yerlere dağıtması hususunda güçlü şekilde uyarılmıştı.⁴⁶⁵ Mustafa bu konuda kendisinden bekleneni yapmış ve Belgrad'a bin kantar barut gönderdiğini, hava müsait olunca iki bin kantar daha göndereceğini belirtmişti; ancak İstanbul bu miktarın arttırılmasını ve gönderilecek barutun üç bin kantara çıkarılmasını istemişti.⁴⁶⁶ Mustafa'ya barutun üretimi ve muhafazası konusunda gönderilen tüm hükümlerde, bu hususun mühim olduğunun altı sürekli çizilmekte ve önemi defaatle vurgulanmaktadır. Bu açıdan Mustafa'nın da hususun önemini kavradığını ve barutun daha güvenli muhafazası için birtakım girişimlerde bulunduğunu görüyoruz. 8 Muharrem 982 (30 Nisan 1574) tarihli mühimme kaydı bize Mustafa'nın bu hususta merkeze gönderdiği bir mektuptan bahseder.⁴⁶⁷ Mustafa mektubunda, Budin'deki barut mahzeninin hazineye oldukça yakın olduğunu belirtiyor, buraya fazlaca barut koymaktan imtina ettiğini ve barutun bir başka yerde depolanmasına ihtiyaç olduğunu söylüyordu. Bu hususta, Budin Kalesi'nin Tuna Nehri tarafında bulunan kuleyi münasip gördüğünü ileten Mustafa, burada bir barut mahzeni tedarik edilebilmesi için, kale dizdarı olan Hüseyin'e kulenin tamirine dair bir emr-i şerif verilmesini rica ediyordu. Bu rica İstanbul'dan olumlu karşılık

Hemdemî Çelebi, **Solakzâde Târîhi**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1880, s. 598; Peçevî İbrâhim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866, s. 26-28.

⁴⁶⁴ Üveys Çelebi'nin Sokollu hizbine karşı yürütülen mücadeledeki dahli için bkz.: Şefik Peksevgen, **a.g.t.**, s. 191; Günhan Börekçi, **a.g.t.**, s. 166.

⁴⁶⁵ BOA, **A.DVNSMHM.d.7**, h. 2029 (24 Rebiülevvel 976/16 Eylül 1568).

⁴⁶⁶ Budin'de üretilen barutun Belgrad ve sair kalelere dağıtımı için Mustafa'ya yapılan ısrarlara dair bkz.: Gábor Ágoston, "XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi", çev. Zafer Gölen, **Belleten** 67/249 (2003), s. 548-549.

⁴⁶⁷ BOA, **A.DVNSMHM.d.24**, h. 455 (8 Muharrem 982/30 Nisan 1574).

bulmuş, muhtemelen de söz konusu kulede bir barut mahzeni ihdas edilmişti. Bu kulenin, 1578'deki patlamayı tarif eden Macar Tarihçi István Szamosközy tarafından zikredilmiş, yıldırımın düştüğü kule olması muhtemeldir.⁴⁶⁸ Zira kendisi, yıldırım düştükten ve saray ile kule yıkıldıktan sonra orada bulunan top ve silahların Tuna Nehri'ne uçtuğundan bahsetmektedir. Yani Mustafa aslında, dört sene evvel ihdas ettiği mahzenle bilmeden hem Budin'deki patlamayı hem de kendi trajik sonunu hazırlamış olmalıydı. Belki de bu yüzden, patlamanın ardından İstanbul'a gönderdiği arzında Szamosközy'nin zikrettiği kuleden hiç bahsetmemiş ve yıldırımın "Budin'de olan saraylara" düştüğünü söylemişti. István Szamosközy'nin tasvirine göre olay şu şekilde cereyan etmişti:

*"O ay hava çok kuraktı. Bir gün gökyüzü karardı ve öğleden sonra korkunç bir fırtına şehre ulaştı. Şimşek ve yıldırım vardı. Gece yarısı Sigismund'un sarayının önündeki barutla dolu olan kuleye yıldırım düştü.... Kule de saray da yıkıldı.... Patlama o kadar kuvvetliydi ki toplar ve silahlar Tuna'ya uçtu,... ve nehir üzerindeki köprü birkaç yerden hasar aldı. Kralın hazineleri, yeraltında saklı olmalarına rağmen zarar gördüler.... Sonraki sabah sis o kadar yoğundu ki insanlar birbirlerini göremediler. İnsanlar ümitsizlik içindeydi. Söylenene göre o gece 1.200 kişi öldü."*⁴⁶⁹

Bu tarifi haricinde Venedik elçisi iki bin⁴⁷⁰, Eğri psikoposu beş bin, Lestár Gyulafi ise altı bin insanın öldüğünü kaydetse de Ágoston'a göre, 1686 senesindeki büyük patlamada daha büyük miktarda barut infilak etmesine rağmen zayıf bin beş yüz kişi olduğundan, son iki tahmin muhtemelen abartılıdır.⁴⁷¹ Patlamadan yaklaşık on yıl sonra Budin'de bulunan Reinhold Lubenau eserinde, 19 Mayıs 1578 tarihinde şatonun barut deposu olarak kullanılan kulesine yıldırım düştüğünden ve binlerce kantar barutun alev aldığından bahsetmiştir.⁴⁷² O tarihte hala hatırlandığını anladığımız patlamada, kendisine göre, kulenin dolaylarındaki tüm sur ve binalar yıkılmış ve büyük toplar Tuna Nehri'ne gömülmüştür. Aynı zamanda Budin ve Peşte

⁴⁶⁸ Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 551: 1570'te doğmuş olan Szamosközy'nin bu patlamanın görgü tanığı olup yazması pek mümkün görünmediğinden bu hikâyeyi sonradan, belki de patlamaya tanıklık etmiş birinden duymuş olmalıdır.

⁴⁶⁹ Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 551.

⁴⁷⁰ Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 551: Venedik elçisi de olayın 19 Mayıs'ta yaşandığını söylemektedir.

⁴⁷¹ Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 552.

⁴⁷² Reinhold Lubenau, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589, 1. Cilt**, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012 s. 114.

kentlerinde sekiz yüz evin yerle bir olduğunu aktaran Lubenau, iki bin Yahudi, Hristiyan ve Türk, üç bin çocuk ve hizmetkar ile beş bin hayvanın da telef olduğunu iddia etmişti.

Mustafa bu akıbeti önceden tahmin etmiş olmalı; zira oldukça yakın bir tarihte İstanbul'a bu hususta bir arz göndermiş ve Budin'de muhafaza edilen barutun büyük risk ifade ettiğini belirtmişti.⁴⁷³ Mektubunda, Budin Kalesi'ndeki krallardan kalma sarayların içinde bulunan barut mahzeninin ağzına kadar dolmuş olduğunu ve Belgrad'da evvelce yaşanan türden bir “*âfet-i semâvî*”nin vuku bulması halinde çok büyük zararlara yol açabileceğini beyan etmişti. Zira kendisine göre, evvelce yaşanan afete kıyasla Budin'de çok daha fazla barut mevcuttu ve bu barut evler ve binaların içinde olduğundan patlaması durumunda, kalenin helak olmasının yanı sıra birçok ev de yıkılabilir ve mirîye büyük zarar gelebilirdi. Bu konuda bir çözüm önerisi sunan Mustafa, Budin Kalesi dışındaki varoшта bulunan ve “krallar ahır” olarak adlandırılan uzun ahırın yarısının, halihazırda mirî zahire ambarı olarak kullanıldığını söylemekte ve boşta kalan yarısının ise dördüncü bir duvar örülerek barut için güvenli bir mahzen olabileceğini iddia etmekteydi. Mektubuna cevap olarak yazılan hükümde bu tedbir kabul görmüş ve barutu muhkem yerde muhafaza etmesi emredilmişti.

Bu hükmün tarihi için “oldukça yakın bir tarihte” ifadesinden başka bir ifade kullanmadığımız dikkati çekmiş olmalı. Hükmün herhangi bir yerinde tarihi ile alakalı kayıt bulunmamaktadır; ancak hükmün kendisi 21 Rebiülevvel 986 (28 Mayıs 1578) tarihli bir hüküm ile 17 Rebiülevvel 986 (24 Mayıs 1578) tarihli bir hükmün arasında bulunmaktadır ve eğer ciltleme sırasında herhangi bir karışıklık olmadıysa, 21 Rebiülevvel'de (28 Mayıs) Budin beylerbeyine yazılmış olan hükme “*bu dahî*” diye eklenerek kaydedilmiştir. Yani söz konusu hüküm büyük ihtimalle rebiülevvel ayının yirmi birinci günü veya sonrasına aittir. Hükmün hadise ile oldukça yakın bir tarihe sahip olduğunu söylemiştik, bu tarih muhtemelen patlamaya haddinden fazla yakındır; zira hükmün muhtemel tarihi, patlama tarihinden dokuz gün sonrasına aittir. Elbette ulakların mektubu Budin'den İstanbul'a iletme süreleri hesaba katıldığında mektubun patlamadan önce yazılmış olduğu iddia edilebilirse de bu,

⁴⁷³ BOA, A.DVNSMHHM.d.34, h. 514 (21 Rebiülevvel 986/28 Mayıs 1578).

İstanbul'dan pek de böyle görülmemiş olabilir; zira Mustafa'nın idam edildiği tarihlerde payitahtta bulunan elçi Joachim Sinzendorf, sultanın Mustafa hususunda şeyhülislama danıştığını ve *“Budin'i mahveden, hükümdarına yalan söyleyen ve sultanın kız kardeşinin elini reddeden sefil bir kul neyi hak eder?”* sorusuna *“Ölüm.”* cevabını aldığını aktarmaktadır.⁴⁷⁴ Yukarıdaki mektuptan en geç bir hafta sonra, Mustafa'nın barut meselesiyle ilgili başka bir mektubu daha İstanbul'a ulaşır; ancak bu mektupta artık muhtemel riskler yerine, patlamanın ardından oluşan hasarın giderilebilmesine dair isteklerin sıralandığı görülür.⁴⁷⁵

1578'de Budin'de vuku bulan patlama, Osmanlılara birkaç kalemde büyük mali külfetler yüklemiş olmalıdır. Öncelikle akla patlamanın tesiriyle yıkılan binalar gelse de barutun kendisinin de değerli bir meta ve Budin'in bir üretim merkezi olmanın yanı sıra Osmanlı Batı cenahındaki en büyük iki barut deposundan biri olduğu unutulmamalıdır.⁴⁷⁶ Mustafa'nın, barutun patlama tehlikesi hakkında İstanbul'u uyaran mektubunda mahzenlerin dolu olduğuna dair ifadesi bu açıdan değerlendirilebilir ve barut cinsinden ortaya çıkan maliyet tahayyül edilebilir. Daha ağır bir maliyet elbette patlamanın etkisiyle yıkılan yapıların tamiri sırasında oluşmuş olsa gerek. Bu bağlamda Mustafa'nın gayet uzun bir talep listesini İstanbul'a ilettiğini görüyoruz.⁴⁷⁷ Mustafa Paşa mektubunda, Solnok, Estergon, İstolni Belgrad, Hatvan, Füleke, Seçen, Novigrad, Sigetvar, Segedin, Peçuy ve Mohaç sancaklarında her haneden nakit kırkar akçe alınır⁴⁷⁸; Semendire, İzvornik, Sirem, Pojega, Kopan, Şimentorna ve Seksar sancaklarında her dört haneden birer nefer

⁴⁷⁴ Alexander von Takáts, “Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der große Musztafa)”, **Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften**, 4/1, München: Duncker & Humblot, 1915, s. 881; Dakić'e göre Mustafa'nın idamının baş müsebbibi III. Murad'ın kız kardeşi ile evlenmeyi reddetmesi, yani Sokollu hizbinden ayrılıp karşı tarafa geçmeyi kabul etmemesiydi: Uroš Dakić, **The Sokollu Family Clan and the Politics of Vizierial Households in the Second Half of the Sixteenth Century**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University, 2012, s. 57; Schweigger Mustafa'nın, Sokollu Mehmed'in kendisine zevce olarak önerdiği saray hanedanından bir sultanı reddettiğini aktarır ve bazı söylentilere göre ölümüne sebebin bu olduğunu söyler: Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, s. 106, s. 107.

⁴⁷⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.34, h. 585 (28 Rebiülevvel 986/4 Haziran 1578); Mustafa'nın muhtemelen o tarihlerde gönderdiği bir diğer mektup Estergon'daki barut hakkında da benzer bir riskten haber veriyordu, bkz.: A.DVNSMHM.d.34, h. 589 (Rebiülevvel? 986/Mayıs?-Haziran? 1578).

⁴⁷⁶ Gábor Ágoston, “Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Turcica** 25 (1993), s. 91.

⁴⁷⁷ BOA, A.DVNSMHM.d.34, h. 585 (28 Rebiülevvel 986/4 Haziran 1578).

⁴⁷⁸ Zikredilenler serhad sancakları olduğundan cerehor yerine nakdi bedelleri talep edilmişti.

cerehor, Alacahisar Sancağı'ndan ise beş yüz inşaatçı ve kiremitçi ihraç olunursa ve son olarak elli yük akçe de inayet olunursa Budin Kalesi'nin tamirinin mümkün olabileceğini ifade etmekteydi. İstanbul, Mustafa'nın bu isteklerini karşılıksız bırakmadı ve ilgili beylerin tümüne ve haricen Vidin, Hersek ve Vulçitrın beylerine Mustafa'nın taleplerini karşılamaları üzerine emirler gönderdi.⁴⁷⁹ Agoston, Osmanlı arşivlerinden yararlanarak, Budin vilayetinde toplanan kırkar akçe değerindeki bedellerin toplamda 2.850.000 akçeye ulaştığını aktarmaktadır.⁴⁸⁰ Bu maddi külfetin yanında çok önemli görünmese de bir diğer zayıat Budin Kalesi'nde bulunan toplar tarafında gerçekleşmiş olmalı. Salim Aydüz'e göre Budin, büyük muhasara toplarının muhafaza edildiği bir yer olmasının yanı sıra önemli bir top döküm merkezi ve düşmandan ganimet olarak alınan topların ambarıdır.⁴⁸¹ Top hususunda, István Szamosközy'nin vermiş olduğu "topların nehre uçtuğu" bilgisi haricinde önemli bir kaynağımız daha vardır. Bu kaynak, patlamadan beş sene önce Budin'de bulunmuş olan ve Avusturya elçilik heyetinin bir mensubu olan Gerlach'tan başkası değildir. Gerlach'ın Budin'i gezerken aktardığı gözlemlerinden biri bu konu hakkında çok önemli bir malumatı gün yüzüne çıkarır. Kendisine göre, Osmanlı Macaristanı'nda gezip gördüğü kalelerin hiçbirisi teçhizat açısından Komárom'da gördüklerine erişemese de Budin ve Belgrad'da çok sayıda silah ve büyük toplar bulunduğunu kabul eder; ancak bunların da kaderine terk edildiğini ve yığın halinde üst üste durmakta olduklarını aktarır.⁴⁸² Yani eğer beş yılda değişen hiçbir şey olmadıysa ve kaleden nehre uçan toplar bunlar idiyse, büyük miktarda topun heba olduğu söylenebilir. Haricen son bir maddi külfet olarak patlamanın muhtemelen bölge ekonomisinin istikrarına büyük zarar vermiş ve genel olarak Budin'deki üretimi akamete uğratmış olabileceğini söylemeden geçmeyelim.

⁴⁷⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.34, h. 586 (28 Rebiülevvel – 5 Rebiülahir 986/4-11 Haziran 1578); BOA, A.DVNSMHM.d.34, h. 587 (26 Rebiülevvel 986/2 Haziran 1578); BOA, A.DVNSMHM.d.34, h. 588 (3 Rebiülahir 986/9 Haziran 1578); bu hükümler dahilinde Mustafa'nın isteklerinden ziyade bazı sancakların avarız toplaması da istenmiştir.

⁴⁸⁰ Gábor Ágoston, "XVI. Yüzyılda Macaristan'da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi", s. 552.

⁴⁸¹ Salim Aydüz, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 61-63.

⁴⁸² Stephan Gerlach, **Türkiye Günlüğü 1573-1576, 1. Cilt**, İstanbul: Kitap Yayınevi, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, 2007, s. 70.

Yukarıda bahsedilen mali külfet elbette oldukça fazladır; lakin Budin'deki patlama, zikredilen tüm maddiyatın ötesinde bir maliyete yol açma potansiyeline sahipti. Bu potansiyelin bağlamını anlamak için dört sene öncesine, Sultan Murad'ın cülusuna dönmek icap eder. Sigetvar Seferi sonrasında tesis edilmiş olan barış, 1574 tarihine kadar, büyük bir savaşa meydan vermeden korunmuş ve öngörülen bitiş tarihinden iki yıl önce II. Selim'in imzasıyla yenilenmişti. Yenilenen ahidname 2 Aralık 1574'te İstanbul'dan çıkmış ve Viyana'ya doğru yol almıştı; ancak 22 Aralık 1574'te Viyana'ya ulaştığında, üzerinde imzası olan padişah vefat ettiğinden, çoktan geçersiz hale gelmişti.⁴⁸³ Bu durumda ahidname üzerine görüşmeler tekrar başlamış ve İstanbul'dan çıkan III. Murad imzalı ahidnamenin Viyana'dan da onay alarak yürürlüğe girmesi Kasım 1575 tarihini bulmuştu.⁴⁸⁴ Ancak yaklaşık bir yıl sonra, 12 Ekim 1576'da, ahidnamenin tarafı olan hükümdarlardan bir diğeri olan II. Maximilian vefat etmiş ve bu antlaşma da geçerliliğini yitirmişti. Kasım 1576'da - tüm bu sürecin kısa zamanı içinde- İstanbul'dan çıkan üçüncü bir ahidname yeni Avusturya hükümdarı II. Rudolf'a ulaştığında çoktan 1577'nin ilk ayına gelinmişti.⁴⁸⁵ Görüldüğü üzere üç yılda üç defa barış için müzakere edilmiş ve bu, barışın geleceği için istikrarsız bir süreci meydana getirmişti. Hukuki durumun yanı sıra, geline son durumda iki devlet de yeni hükümdarlara sahip olmuşlardı ve bundan kaynaklı olarak karşı tarafın ne yapacağını kestirememek iki taraf için de tedirgin edici bir husus olmalıydı.

Tam da bu tedirginliğin olduğu vakitlerde iki devlet arasında önemli bir sorun peyda oluverdi ve Lehistan Kralı, tacından feragat ederek memleketine döndü.⁴⁸⁶ Osmanlılar bu hususu çok yakından takip etmekteydiler, öyle ki; İstanbul, kralsız kalan Lehistan üzerine hem Viyana hem de Moskof tarafından hücum edilebileceği haberini aldığını bildiriyor ve Moskof tarafına Kırım Hanı Devlet Giray'ı

⁴⁸³ Robyn Dora Radway, **Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers Between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2017, s. 93-94.

⁴⁸⁴ Robyn Dora Radway, **a.g.t.**, s. 94.

⁴⁸⁵ Robyn Dora Radway, **a.g.t.**, s. 94.

⁴⁸⁶ Sahipsiz kalan bu tacın altını Osmanlılara tâbi olan Erdel Voyvodası dolduracak ve bu konuda Mustafa, bizzat III. Murad tarafından (1 Nisan 1576'da) bilgilendirilerek kendisinden yeni Leh Kralı'na gerektiğinde yardım etmesi istenecekti: Yasemin Metin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004, s. 180-181

görevlendirdiğini belirterek Mustafa'dan da Viyana tarafına göz kulak olmasını istiyordu.⁴⁸⁷ Bu husus İstanbul açısından kesinlikle çok önemli olmalı; zira aynı hükümde Viyana tarafından, Lehistan veya Erdel'e karşı bir teşebbüsün, ahdin kesin ihlali olacağı söylenmekte ve böyle bir durumda Budin ile Tımişvar paşalarının, kendi sancakbeyleri ve tüm askerleriyle, ve hatta gerekirse Rumeli beylerbeyini de yanlarına alarak müdahil olmaları istenmekteydi.⁴⁸⁸ Ve Mustafa'dan, düşmanın tedarikine ve Erdel'e karşı bir hareket içerisinde olduğuna dair mektup gelir gelmez Osmanlı merkezi tereddüt etmemiş, Rumeli beylerbeyine de bir hüküm göndererek üç paşayı da bu işe mübaşir kılmıştı ve paşalardan, vakti gelince gecikmeden hizmete varacak şekilde, tüm askerlerinin teçhizatlarını kusursuz hale getirmelerini istemişti.⁴⁸⁹ Bu minvalde Rumeli beylerbeyine yazılan hüküm, ilkbaharda Budin ve Tımişvar taraflarına bir sefere niyetlenildiğini bildiriyordu ve hükmün birer sureti de tüm Rumeli beylerine gönderilmişti.⁴⁹⁰ Fakat bu olaylardan sonra aradaki husumetin büyük bir savaşa evrilmediği, bilakis durulduğu görülür. İlkbaharda yapılacak bir sefer öngören hükümden kısa süre sonra, artık sefer zikredilmemekte ve Mustafa'dan Avusturya hükümdarının gönderdiği mektuba binaen, Budin'deki ümerayı zapt etmesi ve karşı tarafa ahde mugayir müdahale ettirmemesi istenmekteydi.⁴⁹¹ Velakin kendisine, eğer ahit karşı taraftan bozulursa gerekli askeri cevabı vermekten ve düşman topraklarını ateşe vermekten geri durmaması da tembih edilmişti.⁴⁹² Bu süreçte II. Rudolf'a verilen ahidnamenin haberi Budin'e ulaştı ve Avusturya ile sekiz yıllık bir barış dönemine girildiği ilan edildi.⁴⁹³ Birer sureti serhad beylerine de gönderilen bu hükümde artık karşı taraftan ahit bozulmadıkça asla müdahale edilmemesi isteniyor, bunun altı çok güçlü şekilde çiziliyordu. Hatta bu hükümden üç ay sonra Mustafa'nın, Avusturya tarafından kaynaklanmış birçok yağma, esir alma ve usulsüz vergi toplama hususunu bildirdiği mektubuna da aynı tonda cevap

⁴⁸⁷ A.DVNSMHHM.d.27, h. 490 (20 Şevval 983/22 Ocak 1576).

⁴⁸⁸ Rumeli beylerbeyine ihtiyaç olursa İstanbul'a bildirilecek, böylelikle Rumeli beylerbeyine ayrı bir hüküm gönderilecekti.

⁴⁸⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d.27, h. 540 (28 Şevval 983/30 Ocak 1576).

⁴⁹⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d.27, h. 542 ve h. 543 (29 Şevval 983/31 Ocak 1576).

⁴⁹¹ BOA, A.DVNSMHHM.d.27, h. 609 (16 Zilkade 983/16 Şubat 1576).

⁴⁹² BOA, A.DVNSMHHM.d.28, h. 261 (16 Cemaziyelahir 984/10 Eylül 1576); bu süreçte Erdel'in yardım talebi halinde yardımcı olmasına dair hükümler de vardır, bkz.: BOA, A.DVNSMHHM.d.28, h. 375 (19 Cemaziyelahir 984/13 Eylül 1576) ve h. 525 (10 Şaban 984/2 Kasım 1576).

⁴⁹³ BOA, A.DVNSMHHM.d.28, h. 901 (11 Ramazan 984/2 Aralık 1576).

verilmiş ve ahdi bozmayıp, sorunlarını karşı tarafla mektuplaşarak çözmesi istenmişti.⁴⁹⁴ Sonuçta her şey tatlıya bağlanmış gibi görünse de bu sürecin iki devlet arasında önemli bir güven sorunu yarattığını iddia etmek mümkün görünüyor; zira o tarihlerde İstanbul'daki Avusturya elçi heyetinin bir mensubu olan Gerlach'a göre, barışı tesis etmek için orada bulunan elçinin kendisi bile Lehistan'a saldırılması taraftarıydı ve bu hususta hükümdarına yazdığı mektup Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş, bu sebepten hayati bir tehlike atlatmıştı.⁴⁹⁵

Yukarıdaki olaylardan tam bir yıl sonra ve Budin'deki patlamadan iki ay önce Mustafa'ya İstanbul'dan çok kuvvetli bir uyarı ulaştı.⁴⁹⁶ Bu uyarıda Avusturya hükümdarının bir mektubuna ve İstanbul'da bulunan elçisinin bir arzına atıfta bulunularak sınırlarda ahdin bozulduğuna dair şikayetlerin geldiği dile getirilmekte ve Mustafa'dan bu gibi işleri engellemesi istenmekteydi. Ancak bu hüküm aynı zamanda çok önemli bir detay içeriyordu. Hükme göre, Osmanlı merkezi, Doğu tarafına (İran) sefer düzenlemeyi kati surette niyet edinmiş ve bu husus için Vezir (Lala) Mustafa Paşa'yı bazı askerlerle tayin etmişti. "Beç Kralı cânibine gereği gibi 'ahd u emân ri'âyet olunacak zamân iken sulh u salâha muhâlif vaz' olunmasın aslı yoktur." denmiş ve bir daha o taraflara emre muhalif müdahale edildiği duyulursa - Mustafa için- görevden azil ile yetinilmeyeceğinin altı çizilmişti. Kısa süre sonra yine Avusturya hükümdarından gelen ve ahit ihlallerini içeren bir mektuba atfen aynı uyarılar tekrarlanmış, şimdiki zamanı sair zamanlara kıyas etmemesi istenmişti.⁴⁹⁷ 13 Safer 986 (21 Nisan 1578) tarihli mühimme kaydına göre, Mustafa daha sonra bir mektup göndererek Habsburgların sefere dair bazı tedariklerinin olduğuna ve köprüler kurdurup serhaddeki beylerle bir mahalde toplandıklarına dair edindiği istihbaratı paylaşmıştır.⁴⁹⁸ Bu istihbaratın Budin'deki patlamadan bir ay öncesine tarihlendiğini hatırlatmak isterim. Bir de patlamadan sonrasına tarihlenen mühimme hükümleri vardır ki, bunlar, Mustafa'nın Batı sınırını sessiz tutmayı başaramadığı ve

⁴⁹⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d.29, h. 480 (Zilhicce 984/Şubat-Mart 1577).

⁴⁹⁵ Stephan Gerlach, **a.g.e.**, s. 490; Gerlach'a göre İran'daki olayları takip etmekte olan Osmanlılar'ın Lehistan'a yardım etmesi mümkün olmadığından esasında Avusturya'nın Lehistan'a girmesi gayet kolay olacaktı.

⁴⁹⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d.34, h. 53 (14 Muharrem 986/23 Mart 1578).

⁴⁹⁷ BOA, A.DVNSMHHM.d.34, h. 121 (17 Safer 986/25 Nisan 1578).

⁴⁹⁸ BOA, A.DVNSMHHM.d.34, h. 296 (13 Safer 986/21 Nisan 1578).

bu konuda İstanbul'a sürekli şikayetlerin geldiğinden bahsederler.⁴⁹⁹ Bu şikayetlerin Sokollu Mehmed'i de fena halde rahatsız ettiğini, 1576 senesi için verdiği bir örnek üzerinden, Gerlach vasıtasıyla öğrenebiliyoruz. Gerlach Mehmed'in, Mustafa'ya gönderdiği bir mektupla, sınırlardaki yakıp yıkma işlerinin kesilmesini istediğini; zira yeni padişahın adalete çok meraklı olmasından, böyle olayların hesabını veremeyeceğini belirttiğini iddia eder.⁵⁰⁰

Budin'deki patlama işte böyle bir diplomatik konjonktürde gelişmişti. Avusturya tarafıyla, II. Selim'in saltanatında, sorunsuz şekilde sürdürülen barış sarsılmış, uçurumun kenarına gelmişti ve bir barış tesis edilse de taraflar arasındaki güven muhtemelen zedelenmişti. Haricen, İran tarafına, on iki yıl sürecek muazzam bir sefere girişilmiş ve İstanbul'un ilgisi de kaynakları da büyük oranda Doğu tarafına kaymıştı. Bu bağlamda İstanbul'a, tam da Budin'deki beylerbeyinin caydırıcı gücüne en ihtiyaç olan zamanda ulaşan patlama haberi, Osmanlı serhad savunmasının kalbinde büyük bir yara açıldığını bildirmekte ve sınırları -ve Osmanlı müttefiklerini- bir nevi Avusturyalıların insafına bırakmaktaydı. İşte daha önce zikredilenlerle beraber tüm bu hususlar, Budin'deki patlamayı, aynı vakitlerde muhtelif yerlerde yaşanan patlamalardan farklı bir yere konumlandırıyor olmalı.⁵⁰¹

Patlamadan yaklaşık iki ay sonra Mustafa, merkeze yazdığı mektubunda, yardıma gelen ümeranın da desteğiyle yıkılan binaların bazısının çoktan tamir edilmiş olduğunu bazısının ise hala tamir sürecinde olduğunu bildiriyor, hatta Budin'in tamiri için toplanan vergilerin bazılarına gerek bile kalmadığını ve bunların İstanbul'a gönderilmesinin daha munasip olduğunu beyan ediyordu.⁵⁰² Bu bağlamda Osmanlı merkezi, Vidin, Alacahisar, Vulçitrın, İzvornik, Hersek ve Semendire sancakbeylerine, topladıkları avarız akçesine Budin'de ihtiyaç kalmadığını bildirmiş

⁴⁹⁹ BOA, **A.DVNSMHM.d.35**, h. 5 (15 Rebiülahır 986/21 Haziran 1578); **A.DVNSMHM.d.35**, h. 372 (8 Cemaziyelahr 986/12 Ağustos 1578).

⁵⁰⁰ Stephan Gerlach, **a.g.e.**, s. 489.

⁵⁰¹ Gábor Ágoston, **a.g.m.**, s. 551: 21 Mart 1577'de Kanije'de, 31 Mayıs 1578'de Bihke'de, Haziran 1578 ortalarında Zagreb'de de benzer yıldırım düşmesi vakalarından barut depoları infilak etmişti.

⁵⁰² BOA, **A.DVNSMHM.d.35**, h. 186 (11 Cemaziyelahr? 986/27 Temmuz? 1577) ve h. 350 (6 Cemaziyelahr? 986/10 Ağustos? 1578); Söz konusu hükümlerde Mustafa, Budin'deki tamirâtı Pojega ve Sirem avarız ile vilayetin cerehorları ve cerehor bedel akçeleri halledebileceğini söylemişti.

ve akçeleri İstanbul'a göndermelerini istemişti.⁵⁰³ Mustafa söz konusu vergilerden muhtemelen İstanbul'a iyi görünmek için feragat etmiş olmalıydı zira Budin'deki halefi Üveys Paşa beylerbeyi olduğunda İstanbul'a başvurmuş ve Budin Kalesi'nin tamiri için maddi kaynağa ihtiyaç olduğunu bildirmişti.⁵⁰⁴

28 Temmuz'da, Venedik'in Prag'da İmparator nezdindeki elçisi Sigismondo Cavalli, hükümetine, hasarın bin beş yüz işçi ve iki yüz zanaatkarın marifetiyle tamir edildiğini yazdı.⁵⁰⁵ Sorun çözülmüş, sular durulmuş gibi görülmekteydi. Peki ama o zaman neden, Sinzendorf'a göre III. Murad, 18 Eylül'de bir gece yarısı Mirahur Ferhad'ı çağırıp Budin'deki Mustafa'yı idam emrini vermişti?⁵⁰⁶ Sonuçta patlamanın üzerinden dört ay geçmiş ve bu süreçte maddi hasarın dışında büyük bir kriz yaşanmamıştı, ta ki Mustafa'nın idam emrinin verildiği haftaya kadar. Zira ilki 11 Recep 986 (13 Eylül 1578) tarihli olan ve hepsi aynı hafta içerisinde ilgililere gönderilen on dokuz adet hükümden, Viyana hükümdarına tabi Kara Hersek ve Ceneral isimdeki iki beyin, çoğunluğu tüfekli kırk bin kadar askerle, Osmanlı sınırlarını ihlal ettiğini ve Bosna'daki Saznik⁵⁰⁷ ile Klis'teki Dreznik⁵⁰⁸ kalelerini alarak bir kaleyi daha kuşattıklarını öğreniyoruz.⁵⁰⁹ Korkulan başa gelmiş, Osmanlılar Doğu'da savaştayken Batı cephesi kaynamaya başlamıştı. Bu hususta Rumeli, Budin ve Tımişvar sancaklarındaki muhtelif beylere ve Rumeli ile Tımişvar beylerbeylerine ayrı ayrı düşmana nasıl karşı konulacağına dair hükümler gitmesine rağmen Budin beylerbeyine bir hükmün gitmemesi gariptir.

Mustafa'nın "*Budun'da vezîrim iken fevt olan*" veya "*Sâbika Budun'da vezîr olan*" sıfatlarıyla anılmadığı son mühimme kaydı tarihsiz olan; ancak defter içerisinde 16 Recep 986 (18 Eylül 1578) tarihinden sonra gelen 601 numaralı kayıt

⁵⁰³ BOA, A.DVNSMHHM.d.35, h. 121 (8 Cemaziyelevvel 986/13 Temmuz 1578) ve h. 351 (6 Cemaziyelahir? 986/10 Ağustos? 1578); BOA, A.DVNSMHHM.d.35, h. 122 (8 Cemaziyelevvel 986/13 Temmuz 1578): Bu hükümle Semendire'den avarızın gönderilmesi değil, cerehor ihracının kesilmesi istenmiştir ancak 350 numaralı hükümde Semendire'nin avarızının da İstanbul'a gönderilmesinin istendiğini görüyoruz.

⁵⁰⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d.35, h. 923 (17 Ramazan 986/17 Kasım 1578).

⁵⁰⁵ Gábor Ágoston, a.g.m., s. 552.

⁵⁰⁶ A. Takáts, a.g.m., s. 811.

⁵⁰⁷ Bosna-Hersek'te bulunan Cazin olmalı.

⁵⁰⁸ Bosna-Hersek'te bulunan Dreznik olmalı.

⁵⁰⁹ BOA, A.DVNSMHHM.d.35, h. 547, h. 548, h. 553, h. 555, h. 556, h. 557, h. 559, h. 561, h. 562, h. 563, h. 564, h. 565, h. 566, h. 568, h. 569, h. 570, h. 571, h. 572, h. 573 (11 – 15 Recep 986/13-17 Eylül 1578).

olmalıdır.⁵¹⁰ Solnok beyine gönderilen bu hükümde, Mustafa'nın, Solnok züemasından olan Sinan Çavuş'un tımarı olduğu iddia edilen "Tomaşı" adındaki bir köyün, cizye ve sair vergilerini vermemesine binaen köyden birkaç kişiyi esir etmek için İstanbul'dan izin aldığı görülür. Akabinde Mustafa, sancağının askerlerini bu köye göndermiş ve esirler başarıyla toplanmıştır; ancak gönderilen askerler geri dönerlerken bunlara Varad kaptanı hücum etmiş ve meydana gelen muharebe bir zaim, iki beşli odabaşısı ve sekiz neferin ölümüne yol açmıştır. Solnok beyi işte bu hususta merkeze başvurmakta ve Varad kaptanının ahde mugayir olarak İslam ahalisine taarruz ettiğini bildirmektedir. Solnok beyi muhtemelen beklemediği bir cevap almıştı; zira İstanbul, Varad yakınlarındaki "Tomaş" Köyü'nün Osmanlı defterlerinde tabi bir köy olarak görünmediğini, taarruz edilmemesi gerektiğini belirtmiş ve kendisinden, sözü edilen diğer "Tomaş(i)" Köyü'nün nerede olduğunu ve Erdel'e mi tabi olduğunu araştırmasını istemişti.

Tüm bunlar hesaba katılırsa idam kararının verildiği gün İstanbul'un gözünde Mustafa ihmalıyla, yarattığı mali külfetin yanı sıra Batı'daki düşmanın cüret kazanmasına yol açmış; Doğu'da sefer tüm ağırlığıyla sürerken Batı'da büyük bir boşluğa sebep olmuş ve bu boşluğun ortasında, emri altındaki ümeraya sahip çıkamayıp düşmanı en olmayacak zamanda barışı bozmaya tahrik eden biri olarak görülüyor olmalıydı. Ve yine, bu boşluktan faydalanan düşman sınırı aşp kaleler almaya başladığında dahi İstanbul'a kendisi hakkında ulaşan tek haber muhtemelen merkezi nasıl kandırdığına dairdi ya da en azından böyle yorumlanmış olmalıydı. Bu bulgularımızla Mustafa'nın bir hizip çatışmasının kurbanı olmadığını iddia etmediğimizi tekrar hatırlatmak isteriz. Elbette bu çatışmanın en ateşli olduğu günlerde, bir hizbin en güçlü şahsiyetlerinden birinin idam edilmesi, ortada hiçbir şüphe olmasa bile doğrudan dikkatleri o yöne çekecektir. Biz yalnızca Budin'deki patlama sürecinin arka planını ortaya koymak ve olayın başlı başına ağırlık sahibi olabileceğini dikkatlere sunmak istedik.

Sinzendorf'a göre, 16 Recep 986 (18 Eylül 1578) tarihinde, bir gece yarısı Mirahur Ferhad'a Mustafa'yı idam etmesi emredildi. Valide sultan, gizliden verilen

⁵¹⁰ BOA, A.DVNSMHHM.d.35, h. 601: Defterin ciltlemesinde bir hata yoksa bu hüküm 16 Recep 986 (18 Eylül 1578) yahut sonrası bir tarihe ait olmalı.

bu emre vakıf olduğunda Sokollu Mehmed'i uyarmış ve Mehmed de bir ulağı alelacele Budin'e göndermişti.⁵¹¹ Ulağın amacı mirahuru durdurmak ve Mustafa'yı İstanbul'a çağırması. A. Takats, Mustafa'nın idamını, Avusturya hükümdarına Budin'den gönderilen bir rapora binaen şöyle tasvir etmektedir:

“Mirahur ve yirmi üç adamı, sabahın saat dokuzunda Budin'e vardılar ve doğrudan Mustafa'nın Tuna Nehri kenarındaki sarayına ilerlediler. Paşanın kapı ağası,⁵¹² bazı Türklerin kapıya geldiklerini Mustafa'ya iletti; ancak bu kişileri içeriye almak istemedi. Kapıdakiler ağanın yüzüne kırbaç ile vurdular ve zorla içeriye daldılar. Mustafa Paşa misafirlerini nezaketle karşıladı ve onlara oturmalarını söyledi. Bu esnada mirahur Mustafa'ya sultanın mektubunu verdi. Mektubu open Mustafa daha üç satır okumamıştı ki; “Sultan, Budin'in yıkımı için beni mi suçlar?” diyerek tepki gösterdi. Tam o sırada cellatlar boynuna bir ip geçirdiler. Mustafa ipi kopardı ve cellatlarla boğuşmaya başladı. Fakat cellatlar bir ipi daha boynuna geçirmeyi başardılar ve kendisini yere çaldılar. Mustafa, son anlarında, Mehmed adındaki en küçük evladına elveda demek için izin istedi. Cellatlar buna izin vermediler ve Mustafa'yı boğarak katlettiler.”⁵¹³

Schweigger de Mustafa'nın idamı hakkında benzer bir anlatı sunar ve paşanın, Mirahur Ferhad ulaştığında yemek sofrasında oturmakta olduğunu, Ferhad'ın kendisine küçük bir kâğıt parçası uzattığını ve Mustafa kağıdı almak üzere hamle yaparken “Emr-i padişah üzere senin canını almaya geldim.” diyen Ferhad'ın Mustafa'nın üstüne atladığını aktarır.⁵¹⁴ Schweigger'in anlatısına göre de Mustafa, boynuna geçirilen ilk ipten kurtulmayı başarmıştı ve adamlarını yardıma çağırmıştı; ancak mirahurun yanında gelen kişiler paşanın adamlarını uzaklaştırdığından kimse yardıma gelmemiş ve Mustafa, ikinci ipten kurtulamayarak can vermişti. Mustafa Paşa'nın ölüm tarihine dair Takáts'ın, Viyana'ya gönderilen bir rapora atıf yaparak sunduğu 30 Eylül 1578 tarihi literatürde genel olarak kabul görmüş ve tekrarlanarak gelmiştir. Bu tarihi doğrulamak ya da yanlışlamak adına yürüttüğümüz arşiv araştırmalarından kesin bir sonuç elde edememekle beraber ilgili döneme ait arşiv

⁵¹¹ A. Takáts, **a.g.m.**, s. 811; Bey-zâde'ye göre Sokollu Mehmed'in idam kararı alındığından haberi yoktur: **Hasan Bey-zâde Târîhi Metin (926-1003/1520-1595)**, Cilt II, s. 256-257.

⁵¹² Kethüdası da olabilir.

⁵¹³ A. Takáts, **a.g.m.**, s. 812: Makalede ilgili raporun ne olduğuna dair bir dipnot verilmemiştir.

⁵¹⁴ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, s. 106.

kayıtları incelendiğinde gerçekten de öncesinin aksine mezkûr senenin eylül ayı sonrasında Mustafa Paşa'dan Budin Beylerbeyi olarak bahsedilmediğine dair örnekler görebilmekteyiz.

3.4. Sokollu Mustafa Paşa'nın Mirası

3.4.1. Mustafa Paşa'nın Vakfiyesine Dair

Sokollu Mustafa Paşa'nın, Budin beylerbeyi olarak geçirdiği on iki yılın ardından geride önemli bir servet bırakmış olabileceğini tahmin etmek güç değildir. Bu bağlamda ele alınabilecek muhtemelen en önemli kaynak paşanın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin TS.MA.d. Fonu'nda bulunan vakfiyesidir.⁵¹⁵ Káldy-Nagy, içerdiği iki köyün Mustafa'ya verilmesine dair mülknamenin 10 – 19 Mart 1578 tarihli olmasından yola çıkarak vakfiyenin yazılma tarihini bu tarih ile Mustafa'nın vefat tarihi olan 30 Eylül 1578 tarihi arasına konumlandırmaktadır.⁵¹⁶ Vakfiyenin zikredildiği ilk çalışma Káldy-Nagy tarafından kaleme alınmış 1972 senesine ait Almanca neşirdir.⁵¹⁷ Vakfiyede bulunan hayır eserleri ve vakıf görevlileri hakkında birkaç sayfalık bilgi verilen bu çalışmanın en önemli yönü, vakfiyede kayıtlı dört köyün izinin tahrir defterlerinden ve sair kaynaklardan sürülerek bunlar hakkında önemli bilgiler sunulması olmalıdır. Káldy-Nagy vakfiyeyi, on sekiz sene sonra Sokollu Mustafa üzerine yayınladığı Türkçe makalesinde de kullanmıştır.⁵¹⁸ Buradaki kullanım büyük ölçüde Almanca makaledeki malumatın Türkçe'ye tercümesi şeklinde olmuştur. Bu çalışmadan bir yıl sonra vakfiyeye, Budin'deki Müslüman yapılarına dair vücuda getirdiği makalesinde Gábor Ágoston tarafından da başvurulmuş, bilhassa içerdiği medrese ve

⁵¹⁵ BOA, TS.MA.d.7000.

⁵¹⁶ Gyula Káldy-Nagy, "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", *Belleten* 54/210 (1990), s. 660-662; İlgili mülkname için bkz.: Gyula Káldy-Nagy, *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*, Békéscsaba: Békés Megyei Levéltár, 1982, s. 395.

⁵¹⁷ Gyula Káldy-Nagy, "Macht und Immobilienvermögen eines türkischen Beglerbegs im 16. Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 25 (1972) s. 446-450.

⁵¹⁸ Gyula Káldy-Nagy, "Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)", s. 660-663.

ibadethaneler kısmında yararlanılmıştır.⁵¹⁹ Géza Dávid, Macaristan'daki muhtelif Osmanlı vakıfları üzerine 2012'de neşrettiği makalesinde mezkûr vakfiyeye tekrar işaret etmiş ve bölüm dahilinde bizim de zikredeceğimiz bazı önemli çıkarımlarda bulunmuştur.⁵²⁰ Bir diğer çalışma Balázs Sudár tarafından yapılmış ve vakfiyeden, Fehérvár, Földvár, Fülek, Budin ve Peşte bölgelerindeki eserlere ile vakıf görevlilerine dair verdiği bilgiler kısmında istifade edilmiştir.⁵²¹ Sadece vakfiye üzerine yoğunlaşarak yürütülmüş ilk detaylı çalışma 2015 senesinde Mehmed Emin Yılmaz ve Gökçe Günel tarafından neşredilen makale olmalıdır.⁵²² Bu makale kapsamında vakfiyenin yapılarına dair kısımlar transkribe edilerek tablolaştırılmıştır; lakin vakfiyenin görevlileri hususu dışarıda kalmıştır. Vakfiyenin tablolaştırıldığı bir başka çalışma olan Meryem Kaçan Erdoğan'a ait makale ise vakfiye eserlerinin yanında vakıf görevlilerini de tablolaştırmıştır.⁵²³ Vakfiye son olarak, Başkanlık Devlet Arşivleri tarafından Osmanlı – Macar ilişkileri üzerine muhtelif arşiv kaynaklarının derlendiği bir proje kapsamında 2016'da çalışılmış ve muhtevası büyük oranda günümüz Türkçesi'ne çevrilerek yayınlanmıştır.⁵²⁴

Görüldüğü gibi vakfiye üzerine birçok müstakil çalışma mevcut olduğundan, tekrara düşmemek adına vakfiyenin yeniden bir transkripsiyonunun bu araştırmaya dahil edilmemesi ve vakfın tasvirinin, yapılmış çalışmalar vasıtasıyla oluşturulması tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra bölüm içerisinde vakfiye eserlerinin, *Menâkıb*'da Mustafa'ya isnat edilen eserlerle evvelce yapılmamış bir karşılaştırması yapılmış ve bu bağlamda vakıf hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Söz konusu karşılaştırmının yapılabilmesi için vakfiyedeki eserlere dair Mehmet Emin Yılmaz

⁵¹⁹ Gábor Ágoston, "Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 45 2/3 (1991), s. 181-204.

⁵²⁰ Géza Dávid, "Osmanlı Macaristanı'nda Bazı Vakıflar", *Balkanlarda Osmanlı Vakıflar ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 2012, s. 145-146.

⁵²¹ Balázs Sudár, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014 s. 97, 178, 192, 208-209, 220, 223-225, 307, 318-319, 321, 446.

⁵²² Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, "Sâhib'ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa", *OTAM* 38 (2015), s. 219-252.

⁵²³ Meryem Kaçan Erdoğan, "Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa'nın Macaristan'daki Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 35 (2016), s. 67-116.

⁵²⁴ Kollektif, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, İstanbul: T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:146, 2016, s. 129-140.

ve Gökçe Günel'in araştırmalarının ürünü olan tablo küçük değişikliklere tabi tutularak aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Sokollu Mustafa Paşa'nın Vakfiyesi Dahilindeki Eserleri

Bulunduğu Yer	Cami	Mescid	Medrese	Mualimhane	Hamam	Kaplıca	Kervansaray ⁵²⁵	Debbaghane	Değirmen	Dükkan	Ev ⁵²⁶	Arsa ⁵²⁷
Budin	2	3	1	2		4	5	1	1	57+	47+	4
Canfeda ⁵²⁸									5			
Cankurtaran ⁵²⁹							1			8		
Doka ⁵³⁰							1					
Estergon					1							
Fülek		1							1		2+	1
Födvar ⁵³¹		1					1			6		
Göle									6			1
Hatvan					1				1	4		
İstolni Belgrad	1	1			1				2	8		
Kopan					1				4	8		
Kovin ⁵³²					1					3		
Mohaç					1		1		1	8	1+	
Nemçe ⁵³³		1			1				2			1
Novigrad					1							
Ösek	1						1					
Pakşa ⁵³⁴							1					
Peçuy								1	1	1+	1+	

⁵²⁵ Budin'de bulunan bir han da bunların arasına dahil edilmiştir.

⁵²⁶ Ev, cehudhâne, mahzen, ahır ve otlu khânelerdir, bkz.: Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, **a.g.m.**, s. 234.

⁵²⁷ Arsa, çayır, bağ, dalyan ve köylerdir., bkz.: Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, **a.g.m.**, s. 234.

⁵²⁸ Jászberény, Macaristan.

⁵²⁹ Adony, Macaristan.

⁵³⁰ Duka, Macaristan.

⁵³¹ Dunaföldvár, Macaristan.

⁵³² Ráckeve, Macaristan.

⁵³³ Nijemci, Hırvatistan.

⁵³⁴ Paks, Macaristan.

Peşte	1		1		1 ⁵³⁵		1			13+	2+	
Seçen					1				3			1
Segedin					1							
Sigetvar					1		1			14		
Solnok									2			3+
Şimentorna					1				2			
Tolna					1		1		4	34	27	
Tuvarnik							1					
Vaç							1			5		
Valkovar ⁵³⁶		1					1			9		
Varat ⁵³⁷												2
TOPLAM	5	8	2	2	14	4	17	2	35	178+	80+	13+

Kaynak: Mehmed Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, **a.g.m.**, s. 221-234.⁵³⁸

Yukarıdaki tablo üzerinden görülebildiği üzere Mustafa'nın vakfı, cami ve mescit gibi birçok hayır eseri içerirken akar olarak önemli miktarda ev, dükkân ve değirmene sahiptir. Géza Dávid, vakfiyede zikredilen dört köyün çok büyük bir serveti ifade etmediğini belirtse de on iki sancağın ve yedi nahiyenin merkezine dağılmış bu eserlerin stratejik olarak önem arz eden yerlerde bulunduklarına dikkat çeker.⁵³⁹ Vakfiyede kayıtlı dört köyden Solnok Sancağı'ndaki ikisi Mustafa'ya II. Selim, Göle Sancağı'ndaki diğer ikisi ise 1576 – 1581 seneleri arasında Erdel Voyvodası olan Kristóf Báthory tarafından hediye edilmişti ve bu köylerin gelirleri Budin ve Peşte'deki medreselere ayrılmıştı.⁵⁴⁰ Géza Dávid'e göre, o tarihte Erdel prensinin vekili olan Báthory, bahis konusu iki köyü, evvelce Erdel'e ait olan ancak

⁵³⁵ Bu hamamın çifte hamam olduğu belirtilmiştir.

⁵³⁶ Vukovar, Hırvatistan.

⁵³⁷ Oradea, Romanya (Macarca: Nagyvárad).

⁵³⁸ Mehmed Emin Yılmaz ve Gökçe Günel'in zikredilen makalesinden düzenlenerek alınmıştır, vakfiyede olmayıp kendilerinin tabloya eklediği eserler karşılaştırmanın sağlıklı yapılabilmesi adına çıkarılmış, muhtemelen tablo oluşturulurken sehven yapılmış bazı yanlışlar düzeltilmiştir. Vakfiyedeki yer isimlerinin az bilinir olanlarının günümüzdeki karşılıkları yine mezkûr makaleden alınmıştır.

⁵³⁹ Géza Dávid, **a.g.m.**, s. 146.

⁵⁴⁰ Gyula Káldy-Nagy, **a.g.m.**, s. 661: Káldy-Nagy, esasında Erdel Voyvodası Báthory tarafından hediye edilmiş köylerin, mülk izinleri III. Murad tarafından verildiğinden bu köylerin III. Murad'ın hediyesi olarak görüldüğünü aktarır.; Gábor Ágoston ise Káldy-Nagy'nin, II. Selim tarafından verildiğini iddia ettiği iki köyün de aslında benzer şekilde başka bir Erdel Voyvodası'nın, János Zsigismund'un hediyesi olduğundan bahseder, bkz.: Gábor Ágoston, "Defending and Administering the Frontier. The Case of Ottoman Hungary", **The Ottoman World**, haz. Christine Woodhead, London: Routledge, 2011, s. 234.

sonrasında Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş bazı kasaba ve köylerin iadesi beklentisiyle hediye etmişti ve sonuç bulmamış olan bu beklentinin karşılanması halinde üç köyü daha hediye etmeye hazırdı.⁵⁴¹

Vakfiyede mevcut olup *Menâkıb*'da olmayan eserlere dair aşağıdaki tablodan önce dört yapının, *Menâkıb*'da mevcut olup vakfiyede olmadığını söylemek icap eder. Bu eserler Novigrad'da bir cami, Cankurtaran'da bir palanka, Estergon'da bir kaplıca ve Budin ile Peşte arasına yapılmış köprüdür.⁵⁴² *Menâkıb*'daki eserlerin üzerine vakfiyede de, Cankurtaran'da bir kervansaray ve Estergon'da bir hamam bulunduğundan, bu ikisinin *Menâkıb* müellifince sehven palanka ve kaplıca olarak kaydedilmiş olması muhtemeldir. Diğer iki eserin vakfiyede bu şekilde eşleştirilebilecek bir karşılıkları bulunmamaktadır. Mustafa'nın hem *Menâkıb*'da hem de vakfiyesinde olmayan eserleri de mevcuttur. Bunlar, Budin'deki Arslan Paşa Türbesi, Ösek'te muhtelif medrese ve mektep binaları ile İstolni Belgrad, Sigetvar ve Budin kalelerine eklettiği burçlar ve tabyalar olarak özetlenebilir.⁵⁴³

Tablo 3: *Menâkıb*'da Bulunmayıp Vakfiyede Olan Eserler

Bulunduğu Yer	Mescid	Medrese	Muallimhane	Kervansaray	Kaplıca
Budin			1	3	1
Doka				1	
İstolni Belgrad	1				
Nemçe	1				
Peşte		1			
Tuvarnik				1	
Vaç				1	
Valkovar	1				
TOPLAM	3	1	1	6	1

Kaynak: *Menâkıb*, s. 265-284; *Menâkıb*, s. 420-425.⁵⁴⁴

Menâkıb'ın hayır eserlerine dair ilgili bölümü, vakfın dükkân, ev ve arazi gibi akarları hakkında hiçbir şey söylememesine rağmen cami ve mescit gibi yapılar

⁵⁴¹ Géza Dávid, *a.g.m.*, s. 146.

⁵⁴² Bu köprü Mustafa Paşa'nın Budin ile Peşte arasına Tuna Nehri üzerine yaptırdığı *Zincirli Köprü* olmalıdır, bkz.: Mehmed Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, *a.g.m.*, s. 232.

⁵⁴³ Mehmet Emin Yılmaz ve Gökçe Günel, *a.g.m.*, s. 232-233.

⁵⁴⁴ Bir üstteki tablo ile *Menâkıb*'ın hayır eserlerine dair malumat verdiği bölümlerin kıyaslanmasıyla üretilmiştir.

hakkında neredeyse kusursuz bir isabetliliğe sahiptir.⁵⁴⁵ Yukarıda sunulan yapılar eserin telif tarihi düşünüldüğünde muhtemelen 1575 – 1578 seneleri arasında vakfa eklenmiş olmalıdırlar. Bu bağlamda yukarıdaki tabloda bulunmayan tüm eserlerin de mantıken 1575 senesi ve öncesinde vakfedilmiş olması icap eder. Lakin zikredilen kervansaraylar için ayrı bir durum söz konusudur; zira *Menâkıb* müellifi, Mustafa'nın Budin'deki hayratını aktarırken sözlerini “ve dahi o diyarın menzillerinde bina ettikleri kervansaraylara had ve gayet yoktur” diye bitirdiğinden, yukarıda zikredilen kervansarayların 1575 senesinden sonra vakfedilmiş olduğunu kesin olarak söylemek zordur.

Menâkıb'da, Mustafa'nın Bosna'daki hayır eserlerine ait ayrıca bir bölüm mevcuttur ve aşağıdaki tablo vesilesiyle göstereceğimiz bu eserlerin hiçbiri Mustafa'nın vakfiyesinde mevcut değildir. Bunun yanı sıra vakfiyesinde, Mustafa'nın önceden görev yaptığı diğer sancaklar olan Klis ve Hersek'teki herhangi bir vakıf eserinin de bulunmadığı, yalnızca -Budin Beylerbeyliği altında bulunan- Segedin ve Füle'kteki eserlerinin zikredildiği görülür. Bu bağlamda Géza Dávid'in, vakfiyedeki dört köyün maddi değerini az bulan görüşü de hesaba katıldığında, Mustafa'nın Budin sınırları dışındaki -mesela evvelce görev yaptığı Bosna, Klis ve Hersek- vakıf eserlerinin ayrı bir vakıf altında -belki de diğer bir akraba adına- toplanmış olması ihtimalini düşünmek gerekebilir.⁵⁴⁶ Yürütülen arşiv araştırmamız sırasında böyle bir veriye rastlamadığımız için bunu sadece bir ihtimal olarak dikkatlere sunmakla yetinmek zorundayız.

Tablo 4: *Menâkıb*'a göre Mustafa'nın Bosna'daki Hayır Eserleri

Bulunduğu Yer	Cami	Mescid	Mektep	Köprü	Kervansaray	Hamam	Çeşme ve Su Yapıları
Saray			1				1+
Gorajde				1	1		

⁵⁴⁵ Müellifin vakıf eserlerini kaydetmekteki bu titizliği muhtemelen ilmiye kökenli oluşundan ileri gelmekteydi, bkz.: *Menâkıb*, s. 24.

⁵⁴⁶ Yahut bir başka ihtimal olarak Mustafa'nın servetinin önemli bir kısmının menkul kıymetlerde bulunduğu da düşünülebilir. Bu açıdan Mustafa'nın özellikle büyükbaş hayvan ticaretinden kazandığı önemli bir servete sahip olduğu iddiası için bkz.: Alexander von Takáts, “Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der große Musztafa)”, *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften* 4/1, München: Duncker & Humblot, 1915, s. 803.

Banaluka ⁵⁴⁷	2		2	2 ⁵⁴⁸	1	1	1
Brod		1					
Doboy ⁵⁴⁹				1			1
Nüvasin ⁵⁵⁰					1		
TOPLAM	2	1	3	4	3	1	3+

Kaynak: Menâkıb, s. 265-284.⁵⁵¹

Vakfın görevlileriyle ilgili malumat Meryem Kaçan Erdoğan'ın makalesinde detaylı şekilde tablolandırıldığı üzere şöyledir:⁵⁵² Vakfın idari kadrosu, kırk akçe yevmiyeli bir müteveli, on beş akçe yevmiyeli bir nazır, on akçe yevmiyeli bir kâtip, vakıf gelirlerini tahsil edecek biri yedi ikisi altı akçe yevmiyeli üç câbî ve akarların tamir ve bakımından sorumlu olan on akçe yevmiyeli bir meremmetçi olarak tanımlanmıştır. Vakfın Budin'deki medresesinde elli akçe, Peşte'deki medresesinde otuz akçe yevmiyeli birer müderris mevcuttur.⁵⁵³ Vakfın muhtelif cami ve mescitlerinde istihdam edilmiş ve altı ila sekiz akçe yevmiye alan on adet imam vardır, bunun yanında iki mescidin imamlarından biri aynı zamanda müezzinlik, diğeri de kayyumluk yaptığı için onar akçe yevmiye almaktadırlar. Vakıfta, yevmiyeleri dört ile altı akçe arasında değişen *-ve biri aynı zamanda kayyumluk yapan-* on beş müezzin ve iki ila altı akçe arası yevmiye alan on iki kayyum bulunmaktadır. Bunların yanı sıra iki bevvab, dört hatip, üç muarriif, bir muallim ve bir muallim halifesi, on bir devrhan, dört semahfil, iki noktacı, bir en'am-han, elli yedi cüzhan, on sekiz talebe, iki şeyh, on tesbihhan, dokuz müsebbih ve on adet dua okuyucu da vakfiyede zikredilmiştir.

Vakfiye'de kararlaştırılmış diğer hususlar şu şekildedir:⁵⁵⁴ Muhtelif kervansaray ve dükkanlara sermaye olarak verilmesi ve gerekli kefillikler ile sağlam rehinler alınarak %10 hesabıyla işletilmesi için Mustafa'nın malından -her birine ne

⁵⁴⁷ Banja Luka, Bosna-Hersek.

⁵⁴⁸ Bu köprülerden biri yalnızca tamir edilmiştir, bkz.: **Menâkıb**, s. 274.

⁵⁴⁹ Doboj, Bosna-Hersek.

⁵⁵⁰ Nevesinje, Bosna-Hersek.

⁵⁵¹ Menâkıb'ın ilgili bölümünden alınmış ve yer isimlerinin günümüzdeki karşılıkları hususunda Pazan'ın tespitlerinden yararlanılmıştır. Bu eserlerin tam lokasyonlarına dair malumat Menâkıb'ın ilgili bölümünde mevcuttur. Menâkıb'ın ev, dükkân ve arsa gibi akarlardan bahsetmediği dikkate alınarak okunmalıdır.

⁵⁵² Meryem Kaçan Erdoğan, **a.g.m.**, s. 101-104.

⁵⁵³ Vakfiyede müderris olarak Hacı Efendi ve Ahmed Efendi zikredilmiştir, bkz.: **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, s. 140.

⁵⁵⁴ **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, s. 139-140.

kadar verildiği de belirtilerek- 158.000 akçe vakfedilmiştir.⁵⁵⁵ Vakfiyede mevcut köylerin gelirleri Budin ve Peşte'deki medreselere tahsis edilmiş ve bu köylerden gerekli tahsilatın yapılamadığı durumlarda medreselerin ihtiyaçlarının diğer akarlar yoluyla karşılanması kararlaştırılmıştır. İbadethanelere kifayet miktarı mum ve hasır, Budin Medresesi'ne ilave edilmiş su haznesi ve buzhaneye kifayet miktarı su ve buzun zamanında tedarik edilmesi istenmiş ve su dağıtan suculara beş akçe yevmiye, Budin'de karakol hizmetine çıkan üç bölük gönüllü taifesine yemek masrafları olarak kırk akçe yevmiye verilmiştir. Mustafa ayrıca, yeğeni merhum Hasan Bey'in ruhu için vasiyeti gereği yaptırdığı mescitteki görevlilerin de vakfı tarafından finanse edilmesini ve tüm masraflar hesaplandıktan sonra geriye kalan miktardan Edirneli ... -metnin bu bölümü silik ve kopuktur- isimli kişiye on akçe yevmiye verilmesi istemiştir. Son olarak, vakfa müteveli olarak Mehmed Çavuş'un tayin edildiği belirtilmiş, nazır ve sair görevlileri için bir şey söylenmemiştir.

3.4.2. Mülkünün ve Vakfının Akıbetine Dair

Mustafa'nın mülkünün akıbetiyle alakalı ilk arşiv bulgusuna vefatından yaklaşık bir buçuk ay sonrasına ait bir mühimme hükmünde rastlanır. 15 Ramazan 986 (15 Kasım 1578) tarihli söz konusu hüküm ile Budin beylerbeyliğindeki halefi Üveys Paşa'dan, Mustafa'nın akar ve emlağını satması, satamadığını kiraya vermesi ve elde edilecek gelirleri deftere kaydedip İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁵⁵⁶ Bu hükümden yaklaşık altı ay sonra Mustafa'nın, Filibe'nin Akçakilise bölgesindeki çiftliği mirîye zaptedilmiştir.⁵⁵⁷ Bundan birkaç ay sonra, 22 Şaban 987 (14 Ekim 1579) tarihinde, yine Üveys Paşa'ya gönderilen bir hükümle kendisinden, Mustafa'nın Budin'de bulunan cephane, esir ve sair metrukatını toplayıp deftere kaydettirmesi ve cephanesini eksiksiz biçimde İstanbul'a göndermesi istenmiştir.⁵⁵⁸ Yine aynı hükümde, zikredilen esirlerin civardaki beylere satılması ve Mustafa'ya ait hasarlardan baki kalan hasılat ile vefatından önce ödünç verdiği akçelerin de toplanıp

⁵⁵⁵ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, s. 138: Bu miktar 3.970 kuruş olarak geçmektedir. Vakfiyede mütevellinin yevmiyesi olan bir kuruşluk miktarın kırk akçeye denk düştüğü belirtildiğinden ilgili sayı kırk ile çarpılarak akçe cinsine çevrilmiştir.

⁵⁵⁶ BOA, A.DVNSMHH.d.35, s. 357, h. 909.

⁵⁵⁷ BOA, A.DVNSMHH.d.36, s. 262, h. 691 (21 Rebiülevvel 987/18 Mayıs 1579).

⁵⁵⁸ BOA, A.DVNSMHH.d.42, s. 490, h. 1984: Bu hükmün tarihinin, Sokollu Mehmed'in suikasta kurban gitmesinden üç gün sonrasına ait olması manidar olmalıdır.

birleştirilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Arşivdeki muhtelif fonların ilgili tarihe ait defter ve belge serileri incelenmesine rağmen Üveys Paşa'dan istenen bu defterlere rastlamak maalesef mümkün olmamıştır. 1579 senesinde, İstanbul'daki Avusturya elçi heyetinin bir üyesi olan Salomon Schweigger, Mustafa Paşa'nın altın, para, değerli eşya ve muhtelif gereçlerinden oluşan doksan deve yükü servetinin İstanbul'a getirildiğini aktarır.⁵⁵⁹ A. Takáts ise, Schweigger'in maiyetinde bulunduğu Habsburg elçisi Joachim von Sinzendorff'un aynı vakayı 16 Kasım'da, "Mustafa Paşa'yı idam eden mirahurun paşanın mirasıyla döndüğü" şeklinde Viyana'ya bildirdiğini aktarır.⁵⁶⁰

Vefatından yaklaşık üç sene sonrasına ait arşiv kayıtları arasında Mustafa'nın vakfına dair enteresan bir olayla karşılaşılır. O tarihte Budin beylerbeyi olan Kalaylıkoz Ali Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği arz, Mustafa Paşa'nın evkafının yine Mustafa adındaki mütevellisinin, vakfa külli ihanet ettiğini ve tevliyetin mütefehhim ve yarar bir başka kimseye verildiğini bildiriyordu.⁵⁶¹ Ali Paşa'ya göre Müteveli Mustafa, vakfa verdiği zararın yanı sıra vakfın kasasında görevlilerine verilecek bir akçe bile bırakmamış, vakfiye ve temessükler ile ortalıktan kaybolmuştu. Paşa, henüz muhasebesini vermemiş mütevellinin İstanbul'a doğru gittiğini işitmiş, bu bağlamda üzerindeki vakfiye, temessükler ve vakıf mallarının alınması için yakalandığı takdirde Budin'e gönderilmesini istemişti. Bu arzına cevaben Ali Paşa'ya, ismi zikredilen Mustafa'nın İstanbul'da bulunduğu ve dergâh-ı mualla çavuşlarından Mahmud Çavuş nezaretinde Budin'e gönderildiği bildirilmişti. Müteveli Mustafa, aynı tarihlere ait bir hükümde görülebileceği üzere, vakfa ait Pakşa'daki kervansarayın çatısının örtülmesine dair izin istemek amacıyla İstanbul'daydı ve muhtemelen vakfın defterleri de bu sebeple yanında olmalıydı.⁵⁶² Velhasıl Ali Paşa'nın gönderdiği arza verilen cevapta, Müteveli Mustafa'nın tevliyetinden beri vakfın şer'le muhasebesinin bir kere bile görülmemiş olduğu zikredilmekte ve

⁵⁵⁹ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020, s. 106

⁵⁶⁰ A. Takáts, **a.g.m.**, s. 812.

⁵⁶¹ BOA, **A.DVNSMHHM.d.42**, s. 71, h. 311 (3 Recep 989/3 Ağustos 1581).

⁵⁶² BOA, **A.DVNSMHHM.d.45**, s. 148, h. 1732 (28-29 Rebiülevvel 989/2-3 Mayıs 1581): Vakfiyede de bulunan bu kervansarayın çatısının örtülmesi için Mustafa Paşa'nın, vefatından önce kurşun tedarik ettiğini ancak örttürmeye ömrünün vefa etmediğini belirtilen mütevellinin, işin tamamlanması üzerine yaptığı başvuru karşılık bulmuş, ve çatının örülmesine izin verilmiştir.

paşadan bu hususu teftiş etmesi istenmekteydi. İstanbul aynı zamanda, teftiş sonunda mütevellinin üzerinden çıkacak defter, mal ve akçelerin, yeni mütevelliiye verilmesini uygun görüp emretmişti.

Bu hüküm bağlamında tekrar vakfiye metnine dönmek gerekir; zira vakfiyede açıkça belirtildiği üzere mütevellinin senede bir Budin kadısı ile Mustafa'nın cami-i şerifinde bir meclis kurması ve ahali huzurunda vakfın gelir gider muhasebesini görmesi gerekmekteydi.⁵⁶³ Evvelce vakfiyede mütevellii olarak Mehmed Çavuş isminin geçtiğini belirtmiştik. Yani Mustafa Paşa'nın vefatından önce düzenlenen vakfiyeye göre mütevellii olan Mehmed sonradan bu görevi Mustafa adındaki birine bırakmış gibi görünüyor. Mustafa adlı mütevellinin, Sokollu Mustafa'nın vefatından yaklaşık bir yıl sonra vakıfta mütevellii olduğunu, berat talebiyle İstanbul'a başvurması üzerinden tespit edebiliyoruz.⁵⁶⁴ Yani iddialara göre mütevellii, en az iki sene boyunca vakfiyede şart koşulan muhasebe meclisini toplamamış olmalıydı.

Söz konusu muhasebe meclisinin bu olayların ardından büyük ihtimalle toplanmış olduğunu, bir yıl sonrasına ait bir hükümde görebilmekteyiz. Bu hükümden anlaşıldığı üzere vakfın nazırlığına Mehmed adında bir dergâh-ı mualla müteferrikası getirilmiş ve mezkûr Mehmed İstanbul'a gelerek Budin kadısını şikâyet etmişti; zira kendisine göre -büyük ihtimalle muhasebe meclisi toplandıktan sonra- kadı, halihazırda harap ve tamire muhtaç olan vakıf eserlerinin tamiri ve kalkındırılması için vakıf şartlarına mugayir olarak mütevellii ve nazırın isteği dışında bazı kimselere vazife tevdi etmiş ve bu yolla vakfa ziyadesiyle zarar vermişti.⁵⁶⁵ Şikâyetinin ardından nazırın amacına ulaştığı ve bu hususta kadıyı, mütevellii ve nazır hilafına karar almaktan men eden emri elde ettiği görülür.

Sokollu Mustafa'nın vakfına dair son arşiv bulgumuz olan 19 Şevval 991 (5 Kasım 1583) tarihli kayıt ise, daha önce zimmetine vakıf malı geçirmekle suçlanan mütevellii Mustafa ve vakıfta yaşanmış yolsuzluk iddialarıyla alakalıdır.⁵⁶⁶ Budin kadısına gönderilen bir hüküm olan söz konusu kayıt, Mustafa Paşa Vakfı'nın nazırı

⁵⁶³ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, s. 139-140.

⁵⁶⁴ BOA, A.DVNSMHHM.d.37, s. 268, h. 3179 (3 Cemazıyelevvel 987/28 Haziran 1579): Mütevellinin vakfiyede belirtildiği gibi kırk akçe aldığı bu hüküm üzerinden açıkça görülebilmektedir.

⁵⁶⁵ BOA, A.DVNSMHHM.d.47, s. 253, h. 610 (1-4 Recep 990/22-25 Temmuz 1582).

⁵⁶⁶ BOA, A.DVNSMHHM.d.52, s. 110, h. 271.

olarak zikredilen bir bab-ı saadet-meab kapı ağasının arzı üzerine yazılmıştır.⁵⁶⁷ Yani bir önceki nazır olan Müteferrika Mehmed eğer terfi etmediyse vakfın nazırının tekrar değiştirilmiş olması gerekir. Yeni nazıra göre, vakfın eski mütevellileri Mustafa ve Mehmed⁵⁶⁸, tevliyetleri zamanında vakıf malını vakfiyede adı geçmeyen kişilere dağıtmış, bir kısmını da zimmetlerine geçirmişlerdir. İstanbul'a gönderdiği arzıyla nazır, Mustafa ve Mehmed'in ellerinde vakıf mahsulatından sakladıkları 30.000 kuruş (Mustafa'nın vakfiyesindeki kuruş hesabına göre 1.200.000 akçe) olduğunu iddia etmekte ve kendilerinin teftiş edilmesini istemekteydi. Bu hususun teftiş edilmesi için İstanbul'daki bab-ı hümayun kapıcılarından bir mübaşir tayin edilerek Budin'e gönderilir. Aynı zamanda kadıdan da vakfın mevcut müteveli, kâtip, câbî gibi idari görevlilerini toplayarak ve eski mütevelliler Mustafa ve Mehmed ile eski nazır Ahmed Kethüda'yı yanlarına alarak vakfın mülklerinin olduğu yerlere gitmesi ve Mustafa Paşa'nın vefatından sonra bu mütevelliler zamanında şer'le görülmemiş muhasebe defterlerini toprak kadıları marifetiyle teftiş etmesi istenir. Eğer durum arz edildiği gibi ise vakfın ziyan olan akçesi sorumlu olanlardan şer'le eksiksiz tahsil edilerek vakfa verilecek ve kimlerden ne kadar tahsilat yapıldığı deftere geçirilerek İstanbul'a gönderilecekti.

Yukarıdaki husus hakkında takip eden arşiv materyali bulunamadığı için maalesef söz konusu yolsuzluk davasının sonucunun ne olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu durum eldeki veriler üzerinden birtakım çıkarımlarda bulunmamıza engel teşkil etmiyor. Sokollu Mustafa'nın, vakfına sağ iken atadığı müteveli Mehmed ile vefatından sonra vakfın başına geçmiş Mustafa muhtemelen Sokollu ailesine mensup ya da aileye oldukça yakın insanlar olmalıydılar. İlgili arşiv kayıtları kapsamında bu insanların yolsuzlukla suçlandığını ve vakfın mütevellisinin değiştirilip nazırlarının da merkezdeki görevlilerden atandığını görüyoruz. Eski mütevellilerin kesin olarak yolsuzluk yapıp yapmadıklarını bilmesek de⁵⁶⁹ gözümüzün önünde oluşan tablo gayet açıkça gösteriyor ki; vakfın Sokollular

⁵⁶⁷ Hükümde kişinin isminin olduğu yer boştur.

⁵⁶⁸ Bu kişi muhtemelen Mustafa Paşa'nın sağ iken vakfiyede müteveli atadığı Mehmed Çavuş olmalıdır, bkz.: **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, s. 140.

⁵⁶⁹ Bu görevlilerin gözünden bakıldığında yaptıkları şeyin -eğer yaptılarsa- yolsuzluktan çok, Sokollu hizbi üyelerinin teker teker elemine edildiği bir zamanda elden gitmesi mukadder görünen aile servetinin muhafazası gibi görünebileceğini anlamak gerekir.

tarafından belirlenmiş mütevellilerinin yolsuzlukla ithamı, vakfın el değıştirmesi ve önemli görevlerine sarayda görev yapan kişilerin getirilmesine yol açmıştır. III. Murad ile desteklediğı hizbin Sokollular’a karşı mücadelelerinden ve bu mücadeleden galip ayrıldıklarından daha önce bahsetmiştik. Bu bağlamda elimizdeki davanın, -söz konusu mücadelenin ardından- bir nevi “savaş ganimeti” olarak ortada duran Sokollu mülklerine, merkez tarafından yapılmış müdahalelerin bir örneğı olabileceğini iddia etmek mümkün olmalıdır.

3.4.3. Sâhibü’l-lutf Mustafa Paşa

Menâkıb müellifine göre Mustafa’nın, Bosna sancakbeyi olduğı sırada, efkarını def için işret meclisleri topladığını ve bu meclisleri kaside ve risalelerle zenginleştiren şair ve nedimlere ihsanlarda bulunduğunu belirtmiştik. Hatta müellifin Arslan Paşa’ya dair yaptığı eleştirilerden biri de sanattan anlamayıp ehlini meclislerinde bulundurmamasıydı. Bu anlatı dışında Mustafa’nın bir hâmî olarak karşımıza çıktığı çok kesin iki örneğimiz bulunuyor.

Bunlardan birincisi 1568 – 1569 seneleri arasında Budin’de bulunan Bosnalı İntizâmî ile olan hâmilik bağıdır.⁵⁷⁰ İntizâmî’nin, Budin’de bulunduğı süre zarfında Mustafa Paşa ile nasıl bir ilişki geliştirdiğini, 1603 – 1613 yılları arasında telif ettiğı *Tuhfetü’l-İhvân* adlı eserinden öğreniyoruz.⁵⁷¹ İntizâmî eserinde, bir dostunun kendisine Budin’i çokça methettiğinden ve orada kalem ve kılıç ehlinin hünerlilerinin mükafatlandırıldığını söylediğinden bahseder.⁵⁷² Dostuna göre oraların hakimi Mustafa Paşa lütfâ oldukça meyyaldir ve kapısına gelenleri asla geri çevirmemektedir. Bu sebeple İntizâmî’ye, “aklı varsa” *Sâhibü’l-lutf* olarak tanımladığı Mustafa’nın yanına gitmesini öğütler ve ancak bu şekilde ikbaline

⁵⁷⁰ Kronolojik hayatının çok detaylı bir tablosu için bkz.: Bosnalı İntizâmî, **Tuhfetü’l-İhvân**. XVI. **Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti**, haz. Cihan Okuyucu ve Sadık Yazar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 190.

⁵⁷¹ **Tuhfetü’l-İhvân** s. 402-420; eserin telif tarihi ile alakalı değerlendirmeler için bkz.: **Tuhfetü’l-İhvân**, s. 88-89.

⁵⁷² **Tuhfetü’l-İhvân**, s. 403-405.

kavuşabileceğinin altını çizer. Bu öğütlerle beraber Budin'e ulaşan İntizâmî, eserinin önemli bir bölümünü Budin'in kalesi, ılıcaları ve türbeleri gibi mimari yapılarını tasvire ayırır.⁵⁷³ Bu tasvirlerden sonra eserinde, Budin'de oldukça ihtiram gördüğünü, paşanın yakın çevresine ulaştığını ve Mustafa Paşa'nın kendisinden marifetlerini gösterip bir Budin şehrengizi yazmasını istediğini aktarır.⁵⁷⁴ Daha sonra bu şehrengizi nasıl kaleme aldığını ifade eden İntizâmî, bitirdiği eserini Mustafa Paşa'ya sunduğunda, eserin pek makbul görüldüğünü ve hatta paşa tarafından kendisine bir dirliğin mükafat olarak verildiğini beyan eder.⁵⁷⁵ Bu olayların ardından bir süre sonra İntizâmî'nin memleketi Foça'ya döndüğünü; ancak yıllar sonrasına ait bir anlatısında Nağmî isimli bir sanatkar ile söyleşirken, hala Mustafa Paşa'yı şükürle yad ettiğini görürüz..⁵⁷⁶

Mustafa'nın hâmiliğine bir diğer örneğimiz, bu araştırmadaki en önemli kaynağımız olan *Cevâhîrü'l-Menâkıb*'ı telif ettirdiği Nahîfî Mehmed Efendi ile kurduğu ilişkidir.⁵⁷⁷ Müellif Nahîfî ile hâmîsi Mustafa arasındaki ilişkinin boyutları hakkında maalesef İntizâmî örneğinde olduğu kadar bilgi sahibi değiliz. Eserinin makbul bulunup bulunmadığı ya da müellifin nasıl mükafatlandırıldığı konuları eserin içerisinde yer almamaktadır. Bu ilişki üzerine malumumuz olan tek detay, eserin sebep-i telif kısmında Nahîfî'nin bu görevi nasıl edindiğine dair müellifin kendi anlatısıdır.⁵⁷⁸ Bu anlatıya göre Budin Kadısı Ahmed Çelebi bir meclis sırasında Nahîfî'ye, Mustafa Paşa'nın, ahirete irtihalden sonra hayırla anılmak ve vücuda getirdiği hayır eserleri ile namını ebediyete kadar hatırdan bırakmak maksadıyla bir eser yazdırma niyetini taşıdığından bahseder ve bu işi Nahîfî'ye teklif eder. Nahîfî ilk önce kadiya böyle bir eseri yazacak hali olmadığını beyan edip teklifi reddetse de kadının ısrarlarına dayanamadığından sonunda eseri yazmaya karar verdiğini belirtir ve böylece bizim de araştırmamızda fazlaca faydalandığımız kaynak eser ortaya çıkmış olur.

⁵⁷³ *Tuhfetü'l-İhvân*, s. 405-412.

⁵⁷⁴ *Tuhfetü'l-İhvân*, s. 413-417.

⁵⁷⁵ *Tuhfetü'l-İhvân*, s. 417.

⁵⁷⁶ *Tuhfetü'l-İhvân*, s. 560-563.

⁵⁷⁷ *Menâkıb*'ın müellifi Nahîfî Mehmed Efendi'ye dair malumat için bkz.: *Menâkıb*, s. 20-25.

⁵⁷⁸ *Menâkıb*, s. 131-133.

A. Takáts, Mustafa'nın Budin ve Peşte'deki güzide bahçelerden ve bu bahçelerde çalıştırdığı bahçıvanlardan bahseder.⁵⁷⁹ Fekete ise Sokollu Mustafa Paşa'nın, "rönesansa aşılınmış bir Balkanlı" olduğunu ve sınırın karşı tarafındaki soyluların yaptığı gibi gezgin İtalyan sanatkarlara kendi portrelerini yaptırdığını iddia eder.⁵⁸⁰ Bu hususun kesinliğine dair herhangi bir bulguya rastlayamasak da Mustafa'nın bazı "cihanşümul" denebilecek icraatlarının olduğundan bahsedilebilir. Bunların arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın bir nevi saltanat mimarı olan Mimar Sinan'a Budin'de cami, medrese ve hamam gibi binalar yaptırması ve divanında farklı mezheplerden Hristiyanları tartıştırmak dinlemesi zikredilebilir.⁵⁸¹

Peçevî de, "benzersiz vezir" olarak tanımladığı Mustafa'nın, Budin beylerbeyliği zarfında birçok hayır işi yaptığını aktarır.⁵⁸² Kendisine göre Mustafa, her ata binişinde beraberinde gezdirdiği dört ila beş yüz kadar süvariye iki-üç kese altın dağıtır, tımar ve zeametleri verirken eli bol davranırdı. Bunların yanı sıra, kendisine hallerini bildiren yetim kızların ve dul kadınların çeyizlerini hazırlatıp uygun biriyle evlendirir, hatta bunlara geçimleri için dirlikler bile bahşederdi. Mustafa hakkında benzer bir anlatı Nergisî'nin 1625 – 1626 yıllarında kaleme almış olduğu *Nihâlistân* adlı eserinde de mevcuttur.⁵⁸³ Muhtelif temalar üzerine hikayelerin işlendiği bu eserde cömertlik başlığı altında Sokollu Mustafa Paşa örnek olarak sunulmuş ve hikayesi, paşanın kapısında senelerce hizmet etmiş Buhurcizâde'nin ağzından aktarılmıştır. Buhurcizâde aynı gün içinde yaşanmış dört hikâyeye aktarır. Bunlardan birincisi, Mustafa'nın bir esirin kurtulması için beş yüz altın bahşetmesi, ikincisi, kapısına gelen iflas etmiş bir muhtacın beş yüz altınlık ihtiyacını karşılaması, üçüncüsü, bir düşman akınından kurtulup kendisine başvuran bir kafilenin ihtiyaçlarını gidermesi, dördüncüsü ise sadaka isteyen bir dilenciye sadaka vermesi üzerinedir. Eser bu olayların her biri üzerinden ahlaki birtakım çıkarımlarda

⁵⁷⁹ A. Takáts, **a.g.m.**, s. 796; **a.e.**, s. 803.

⁵⁸⁰ Lajos Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699", **Belleten** 13/52 (1949), s. 673.

⁵⁸¹ Budin'de Sokollu Mustafa'nın yaptırdığı Mimar Sinan eserleri için bkz.: Adrienn Papp, "Building and builder: Constructions Under Sokollu Mustafa Pasha's Reign in Medieval Buda", **The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships Between Poland and Islamic Countries**, Krakow 2011, s. 75-83; Mustafa Paşa'nın divanında ilahiyat tartışmaları yürüttüğüne dair bkz.: Lajos Fekete, **a.g.m.**, s. 738.

⁵⁸² Peçevî İbrâhim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866, s. 27.

⁵⁸³ Süleyman Çaldak, **Nergisî ve Nihâlistân'ı (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1997, s. 490-503.

bulunur. Daha sonra Buhurcizâde, paşanın hizmetindeyken iki yük akçe ikram aldığını, paşanın kendi adamlarına yaptığını ihsanlar kadar fakir fukarayı da giydirdiği ve her yıl on bin altın dağıttığını söyler. Bu sırada ortamda bulunan Abdül-mümin Ağa da kendi şahit olduğu kadarıyla Mustafa Paşa'yı anlatır ve paşanın yetim, dul, emekli ve sair ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunduğunu, Bosna'daki kimsesiz kız çocuklarının çeyizlerini hazırlatarak en az yedi yüz yirmi kız çocuğunu evlendirdiğini ve hatta bir keresinde vakitsiz azledilip maddi olarak güç duruma düşen bir kadıya da ihtiyaç miktarının çok fazlası bir yardımda bulunduğunu iddia eder.

Bu bağlamda, Sokollu Mustafa'nın reayayı ezdirmemek adına Budin beylerbeyliği sırasında merkeze gönderdiği iki arzı dikkatlere sunmak isterim. Bunlardan birincisi kale tamirine verilecek reaya ile alakalıdır ve Mustafa, aynı anda iki kalenin tamirinin reayaya çok eziyet vereceğini beyan ederek bu kalelerden birinin dış palankasının yıkılarak iş yükünün azaltılmasını önermektedir.⁵⁸⁴ İkincisinde ise kendisi, Segedin Sancağı reayasının mirî için toplanması istenen zahireyi vermeye iktidarı olmadığını İstanbul'a bildirmişti.⁵⁸⁵ Bu girişimlerinden yalnızca birinci olanın başarılı olduğunu, yazılan hüküm doğrultusunda reayanın iş yükünün hafifletilmiş olduğunu görüyoruz. İkinciye verilen cevapta ise ilk bakışta başvuru başarılı olmuş ve reaya zahireden muaf tutulmuş gibi görülse de, sadece dört ay kadar sonra Mustafa'ya gönderilen başka bir hükümle İstanbul'un, Segedin reayasının zahire ve sair vergileri vermekten aciz olmadığını tespit ettiğini ve ilgili zahirenin toplatılmasını istediğini görüyoruz.⁵⁸⁶

Menâkıb müellifine göre Mustafa, memleketi Sokol Köyü'nü de ihmal etmemiş, ihsanları ile burayı da şenlendirmişti; zira doğduğu yerin ahalisinin yaptığı hayırlardan mahrum kalmasını reva görmemiş ve bizzat padişaha başvurarak köyün, bulunduğu dar alandan daha geniş bir alana taşınmasını ve haftada bir pazar kurularak ahalinin zenginleştirilmesini istemişti.⁵⁸⁷ İstekleri kabul görüp zikredilen işler yapıldığında ahali bolluk içine düşmüş ve sabah akşam bu bolluğun müsebbibi

⁵⁸⁴ BOA, A.DVNSMHM.d.7, h. 2183 (12 Rebiülahır 976/4 Ekim 1568).

⁵⁸⁵ BOA, A.DVNSMHM.d.22, h. 12 (9 Muharrem 981/11 Mayıs 1573).

⁵⁸⁶ BOA, A.DVNSMHM.d.23, h. 17 (21 Cemaziyelevvel 981/18 Eylül 1573).

⁵⁸⁷ *Menâkıb*, s. 282.

olan Mustafa'yı iyi sözlerle yad etmişlerdi.⁵⁸⁸ Bu husus üzerine bir arşiv araştırması yapıldığında *Menâkıb*'ın tutarlılığına dair bir örnekle daha karşılaşılr; çünkü Mustafa, -Bosna Beyi iken- gerçekten de *Menâkıb*'da iddia edildiği gibi İstanbul'a başvurarak Sokol'un kalkınması için girişimde bulunmuş ve o bölgeyi ihya etmiş görünüyor. 9 Ramazan 973 (30 Mart 1566) tarihinde kethüdasına verilen mühimme hükmü bu hususu gayet detaylı şekilde aktarmaktadır.⁵⁸⁹ Bu hükme göre Mustafa, Bosna ve Hersek sancaklarında Lim Nehri kenarındaki Rudo isimli mahalde - *Menâkıb* müellifinin Sokol Köyü'nü tarifi de bu şekildeydi- Müslüman köyleri olduğunu ve bu köylerin ilim ehli insanlara ihtiyaç olduğunu, bir vefat halinde defin için en yakın kasabadan Kur'an ehli birini getirmenin üç – dört gün sürdüğünü beyan ediyordu. Kendisi de bu karyeye⁵⁹⁰ gitmiş, durumun böyle olduğunu görmüş ve bu dertlere çare olması açısından -ahalinin de ricaları doğrultusunda- karyenin kasabaya dönüşmesi için bir takım icraatta bulunmuştu. Yirmi dönüm yer satın alarak üzerine mescit, muallimhane ve mektep yaptırmış ve kırk – elli haneyi de getirip buraya yerleştirmişti; ancak bölge ahali kendisine başvurmuş ve yeni yerin sipahisinin kendilerine zulmettiğini beyan etmişlerdi. Bu bağlamda Mustafa da bu bilgileri edindiğimiz arzı kaleme almış ve hem kasabanın statüsünün kabulü hem de sipahinin zulmüne son verilmesi isteğini dile getirmişti. Sipahi hususunda özetle, sipahinin yerleşim yerine müdahil olmamasını, beratından doğan haklarını yıllık olarak yazıp bunları -toplayacak olan- bölgedeki mütevellinin⁵⁹¹ elinden almasını ve bunun ardından ahalinin de vergiden muaf olmalarını istemişti. Mustafa'nın istekleri, bölgeye şer' ve kanuna muhalif olarak hariçten gelip yerleşecek kişilere izin verilmemesi şartının altı çizilerek kabul edilmiş ve Foça Kadısı da bu konu hakkında bilgilendirilmişti.⁵⁹²

⁵⁸⁸ *Menâkıb*, s. 282-283.

⁵⁸⁹ BOA, A.DVNSMHM.d.5, s. 448, h. 1198; bu başvurunun esasında şaban ayının sonunda İstanbul'a ulaştığına dair aynı hususları içeren daha erken tarihli bir kayıt için bkz.: BOA, A.d.2994, s. 225 (20-24 Şaban 973/12-16 Mart 1566).

⁵⁹⁰ Hükümde buradaki ifade çoğuldan tekile düştüğünden, -*Menâkıb* anlatısını da hesaba katarsak- gittiği karye, kendi memleketi ve doğum yeri de olan Sokol olabilir.

⁵⁹¹ Buradaki mütevellî ifadesi, yeni oluşturulan kasabada inşa edilen cami, mektep ve muallimhanenin Mustafa'nın vakfına dahil olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Bu durum, aynı zamanda, vakfiyesi dahilinde neden Bosna, Klis ve Hersek'ten eserler bulunmadığına dair işaret ettiğimiz ihtimal bağlamında da düşünülebilir.

⁵⁹² BOA, A.DVNSMHM.d.5, s. 495, h. 1344 (3-11 Ramazan 973/24 Mart-1 Nisan 1566).

SONUÇ

Sokollu Mustafa'nın hikayesi, en yüksek şereflere mazhar olmuş haşmetli bir idarecinin, 12 yıl Budin'i elinde tutmayı başarabilmiş kudretli bir paşanın ve kaleler düşürüp ordular yürütmüş hırslı bir beyin şatafatlı hikayesi olabilir. Ancak aynı zamanda onun hikayesi, küçük yaşında yurdundan koparılmış bir devşirmenin, götürüldüğü yabancı yere alışıarak devletle tanışmasının ve onun kapısında yükselmesinin de hikayesidir. Mustafa, Enderun'a iç oğlanı yetiştiren Galata Sarayı'ndaki ilk gününde muhtemelen büyüyünce Osmanlı Macaristan'ının görüp görebileceği en kudretli beylerbeyi olacağını tahmin etmemiş olmalı. Mustafa'nın Budin'deki beylerbeyliği ve burada biriktirdiği servet *-ki muazzam vakfı ile kendisinden çok sonra da etkileri sürmüştü-* akranları arasında emsalsizdi. O, imparatorlarla yazışan bir vezirdi ve dört bir yandan şöhretini duyan şair ve nedimler kapısına gelir, kendisinden ihsanlar umardı. Mustafa'nın hâmî kişiliği ve cömertliği, ölümünden çok sonra bile baki kalmış, Osmanlı müellifleri tarafından hayırla yad edilmişti.

Bu tez dahilinde kuşkusuz bazı amaçlar hasıl olmuştur. Mustafa'nın saray görevlerinin bir kısmı, *Menâkıb*'ın rehberliğinde, arşivin muhtelif defter fonlarıyla aydınlatılmış ve bu süreçte büyük bir tenkide maruz bırakılmış olan *Menâkıb*'ın, bir dönem kaynağı olarak gayet güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Zira *Menâkıb*'ın iddia ettiği tarihlerin gayet tutarlı olduğu görülmüş ve zikrettiği kişi ve olayların çoğunun gerçekliği arşiv kayıtlarıyla ispatlanmıştır. Böylece, tezi yazmaya ilk başladığımız vakitte aklımızın bir köşesinde bulunan “*Menâkıb*'a bizzat Mustafa'nın kaynaklık etmiş olabileceği” zannı zemin kazanmış ve önemli bir ihtimal olarak yerini sağlamlaştırmıştır.

Bunların yanı sıra gerek *Menâkıb*'dan gerek dönem tevârihlerinden gerekse de arşivin kendisinden toplanan verilerle Sokollu Mehmed ile Mustafa'nın arasındaki ilişki somutlaştırılmaya çalışılmış ve Mustafa'nın hızlı yükselişine dikkat çekilerek aralarındaki hâmîlik ilişkisinin fiili sonuçlarına dair ihtimaller sıralanmıştır. Mehmed'in hâmîliğinin, daha en başta, Mustafa'nın devşirilmesiyle başlamış

olabileceği ve muhtemelen Mustafa idam edilene kadar da devam ettiğine dair bulgular ve fikirler sunulmuştur.

Mustafa'nın *-ve dolayısıyla Sokollu hizbinin-*, Budin'deki selefi Arslan Paşa ve merkezin kuvvetli veziriazamı Semiz Ali Paşa ile arasında olan husumete dair veriler toplanmış ve bir anlatı bütünlüğünde okuyucuya aktarılmıştır. Bu husumetlerin izini sürmek için muhtelif arşiv fonları taranmış ve sonucunda Ali Paşa'nın gerçekten de *-tıpkı Menâkıb'ın iddia ettiği gibi-* özel olarak Mustafa ile ilgilenmesi için o sancakbeyi iken bir akrabasını *-beyin rızası dışında-* Bosna'ya Alaybeyi atadığı görülmüştür. Mustafa'nın meşhur akıncı ümera ailelerinden birine mensup Yahyapaşazade Arslan Paşa ile olan rekabeti açılmış, hususun bir yönünün de heterodoksi-ortodoksi çatışması olabileceğine dair işaretlere rastlanmıştır.

Haricen, Mustafa'nın bir diplomat ve arabulucu olarak etki alanı tartışılmış ve kendisinin, Habsburglarla 1593'e kadar sürecektir barışın imarında önemli mimarlardan biri olduğuna dair arşiv kayıtları ve muhtelif kaynaklar dikkate arz edilmiştir. Budin beylerbeylerinin, elçi ağırlamak ve mektup yazmak dışında ifa ettikleri birçok önemli vazifeye dair bulgularımız ilgili bölümlerde zikredilmiştir.

Mustafa'nın idamı hususunda Osmanlı kronik yazarlarının “bir bahane” olarak adlandırdıkları 1578 senesinde Budin'de vuku bulan patlamaya dair etraflı bir çalışma yürütülmüş, bahane retoriğinin haricinde, bu patlamanın, Mustafa'nın idamı için yeterli ve meşru bir sebep olup olamayabileceği tartışılmıştır. Bulgularımıza göre, söz konusu patlamanın yaşandığı günlerin, diplomatik olarak “tedirgin” zamanlar olduğu görülmüştür. Bu tedirgin zamanlarda Osmanlı Batı serhadlerinin merkez noktası olan Budin'in bir anda boşluğa düşmesi hoş karşılanmamış olmalı. Buna göre, ilgili patlama bir bahane olarak kullanılmışsa bile, gerek açtığı maddi hasar gerekse yarattığı stratejik maliyet düşünüldüğünde bu patlamanın, kendi başına bir ağırlığa sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Ve son olarak Mustafa'nın mülkü ve vakfının akıbetine dair önemli veriler gün yüzüne çıkarılmış, idamından sonra vakfına, merkez tarafından müdahalede bulunulduğu ve ölümünden önce atadığı mütevellinin değiştirildiği saptanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Yayınlanmış

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/ 1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> II, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

7 Numaralı Mühimme (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

7 Numaralı Mühimme (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

7 Numaralı Mühimme (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> III, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

Orhan Paşazade, **9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569-1570) <Özet ve Transkripsiyon>**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Zülfıye Kaygusuz, **10 Numaralı Mühimme Defteri'nin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996.

Serpil Bayrak, **16 Numaralı Mühimme Defteri'nin (238-394) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.

H. Muharrem Bostancı, **19 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.

Sıtkı Çelik, **21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997.

Teslime Yüksel, **22 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981/ M.1573) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 108-214)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.

Ahmet Kılıç, **23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri/s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018.

Hülya Özer, **23 Numaralı ve 1573-1574 Tarihli Mühimme Defteri/s. 156-220 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018.

Şeyda Karvar, **23 Numaralı ve 1573-1574 Tarihli Mühimme Defteri/s. 282-352 (Özet-Transkripsiyon-Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018.

Hatice Çağlıkeçecigil, **24 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 981-982/M. 1573-1574 1-80 s.) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.

Ömer Döşemetaş, **27 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özet, Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-140)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.

Gülay Kahveci, **29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1998.

Telhan Aslan, **30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.

Özge Teneş, **33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (s.1-190)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2019.

Yunus Eren, **34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri [s. 1-164]**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

Süleyman Nacak, **34 Numaralı Mühimme Defteri (H. 986/M. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

1.2. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

A.d. [Sadaret Defterleri]: 2994.

A.DFE.d. [Defterhane-i Amire]: 46.

A.DVNSMHM.d. [Mühimme Defterleri]: 1, 4, 5, 14/1, 14/2, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 40, 45, 47, 52.

A.RSK.d. [Ruus Kalemi Defterleri]: 1453, 1453a, 1454, 1457, 1458.

D.BRZ.d. [Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri]: 20614.

DFE.RZ.d. [Tımar Zeâmet (Ruznamçe) Defterleri]: 42.

İE.ADL. [İbnülemin Adliye]: 1/4.

KK.d. [Kamil Kepeci Tasnifi]: 74, 75, 208, 209, 210, 212, 214, 216, 218, 219, 220, 3523, 7502.

MAD.d. [Maliyeden Müdevver Defterler]: 90, 563, 1236, 1465, 2775.

TS.MA.d. [Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Fonu]: 4458, 7000, 10081.

TT.d. [Tapu Tahrir Defterleri]: 298, 333, 335.

2. Kaynak Eserler

2.1. Yayınlanmış

Başpınar, Fatih, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Son Seferine Dair Bir Mesnevi: Merâhî’nin “Fetihnâme-i Sefer-i Sigetvar” Adlı Eseri”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 2/4 (2013), s. 18-74.

Bosnalı İntizâmî, **Tuhfetü’l-İhvân. XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti**, haz. Cihan Okuyucu ve Sadık Yazar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Çaldak, Süleyman **Nergisî ve Nihâlistân’ı (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1997.

Feridun Ahmed Bey, **Nüzhət-i Esrârü’l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetvar**, haz. H. Ahmet Arslantürk ve Günhan Börekçi, Redaksiyon: Abdülkadir Özcan, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.

Gerlach, Stephan, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, 1. Cilt, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Gerlach, Stephan, **Türkiye Günlüğü 1577-1578**, 2. Cilt, çev. Türkis Noyan, ed. Kemal Beydilli, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi Metin (926-1003/1520-1595)**, Cilt II, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Lubenau, Reinhold, **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589**, 1. Cilt, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmânî**, c. IV, haz. Nuri Akbayer, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996.

Menavino, Giovan Antonio, **Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Metin, Yasemin, **Budin Paşalarının Macarca Yazışmaları İlk Bölüm (1553-1578)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.

Naç, Kübra, **Âgehi'nin Fetih-nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2013.

Nahîfî Mehmed Efendi, **Cevâhirü'l-Menâkıb. Sokollu Mustafa Paşa'nın Hayatı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, haz. İbrahim Pazan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Nasûhü's-Silâhî (Matrâkçı), **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân**, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Pazan, İbrahim, **Nahîfî'nin Cevâhirü'l-Menâkıb'ı (Gencîne-i Ahlâk) (Tahlil ve Metin)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.

Peçevî İbrâhim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, Cilt I, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866.

Peçevî İbrâhim Efendi, **Târîh-i Peçevî**, Cilt II, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1866.

Sağırlı, Abdurrahman, **Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Schweigger, Salomon, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

Selânikî Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, Cilt I, haz. Mehmed İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Târîhi**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1880.

3. Literatür

Abdurrahman Şeref Efendi: “Sokollu Mehmed Paşa'nın Evâ'il-i Ahvâli ve 'Â'ilesi Hakkında Ba'zı Ma'lûmât - Cevâhirü'l-Menâkıb”, **Târîh-i 'Osmânî Encümeni Mecmû'ası** 5/29 (1914), s. 257-265.

Afyoncu, Erhan: “Sipahi”, **DİA**, c. 37, İstanbul, 2009, s. 256-258.

- _____ “Sokullu Mehmed Paşa”, **DİA**, c. 37, İstanbul, 2009, s.354-357.
- Ágoston, Gábor: “Defending and Administering the Frontier. The Case of Ottoman Hungary”, **The Ottoman World**, ed. Christine Woodhead, London: Routledge, 2011, s. 220-236.
- _____ “Gunpowder for the Sultan’s Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Turcica** 25 (1993), s. 75-96.
- _____ “Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 45 2/3 (1991), s. 181-204.
- _____ “The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe**, Leiden and Boston: Brill, 2000, s. 195-228.
- _____ “XVI. Yüzyılda Macaristan’da Osmanlı Barut Üretimi: Budin Baruthanesi”, çev. Zafer Gölen, **Belleten** 67/249 (2003), s. 541-552.
- Akgündüz, Ahmed: **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri II. Osman Devri Kanunnâmeleri**, c. 9, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- Altaylı, Yasemin: “Budin Beylerbeyi Arslan Paşa (1565-1566)”, **OTAM** 19/19 (2006), s. 33-51.
- _____ “Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (1566-1578)”, **Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi** 49/2 (2009), s. 157-171.
- Aydın, Yusuf Alperen: **XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg Anlaşmaları ve Uygulamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Aydüz, Salim: **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

- Barkan, Ömer Lütfü: **Kolonizatör Türk Dervişleri**, İstanbul: Hamle Yayınları, 1993.
- Berksan, F. Emine: **Matbah-ı Âmire (Saray Mutfağı) (1703-1730)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Börekçi, Günhan: **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and his Immediate Predecessors**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio State University, 2010.
- Carr, Edward Hallett: **Tarih Nedir?**, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Dakić, Uroš: **The Sokollu Family Clan and the Politics of Vizierial Households in the Second Half of the Sixteenth Century**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Central European University, 2012.
- Dávid, Géza: "Osmanlı Macaristanı'nda Bazı Vakıflar", **Balkanlarda Osmanlı Vakıflar ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2012, s. 143-148.
- _____: "A Life on the Marches: The Career of Derviş Bey", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 54/4 (2001), s. 411-426.
- _____: "Kasım Voyvoda, Bey ve Paşa", çev. Vural Yıldırım, **Tarih Araştırmaları Dergisi** 35/60 (2016), s. 291-330.
- _____: "Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri", **OTAM** 38 (2015), s. 13-30.
- Emecen, Feridun M.: **Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- _____: **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Fekete, Lajos: "Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699", **Belleten** 13/52 (1949), s. 663-743.

Fleischer, Cornell H.:

Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, çev. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Fodor, Pál:

“Wolf on The Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?-1527). Expansion and Provincial Élite in the European Confines of the Ottoman Empire in the Early Sixteenth Century”, **Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday**, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019.

İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.

Gévay, Antal:

A Budai Pasák, Bécsben: Strauss Antal' Özvegye' Betüivel, 1841.

Göyünç, Nejat:

“Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimata kadar)”, **Osmanlı**, c. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 77-88.

Hatıpler Çibik, Tuba &
Umaroğulları, Filiz:

“Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşi Tekkeleri”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi** 6/1 (2017), s. 458-481.

Hegyi, Klára:

A török hódoltság várai és várkatonasága, II. Kötet, Budapest: MTA Történettudományi Intézete 2007.

Horvat, Rudolf:

Povijest Hrvatske, Cilt I, Zagreb: Tiskara “Merkur” D.D., 1924.

Houtum-Schindler, Albert

“Notes on Demâvend”, **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, 10/2 (1888), s. 85-89.

Işıksel, Güneş:

“Ottoman Power Holders in the Balkans (1353-1580): A Case of Upward and Downward Elite Mobility”, **Medieval Bosnia and South-East European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads**, ed. Dzenan Dautovic, Emir O. Filipovic ve Neven

- Isailovic, Yorkshire: ARC Humaities Press, 2019, s. 85-95.
- _____
- La politique étrangère ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle: le cas du règne de Selîm II (1566-1574)**, Doktora Tezi, École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2012.
- Iván, Nagy: **Magyarország Családai Czimerekkel és Nemzékrendi Táblákkal**, 7. Kötet, Pest: Beimel J. és Kozma Vazulnál, 1860.
- İnalcık, Halil: “Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi”, **Manifestations of Sainthood in Islam**, ed. Grace Martin ve Carl W. Ernst, New Jersey: Gorgias Press, 2011, s. 209-224.
- _____
- “Osmanlı Devleti’nde Uc(Serhad)lar”, **Doğu Batı Makaleler II**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s. 45-60.
- Kaçan Erdoğan, Meryem: “Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa’nın Macaristan’daki Hayratı”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 35 (2016), s. 67-116.
- Káldy-Nagy, Gyula: “Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa (1566-1578)”, **Belleten** 54/210 (1990), s. 649-663.
- _____
- “Macht und Immobilienvermögen eines türkischen Beglerbegs im 16. Jahrhundert”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae** 25 (1972) s. 441-450.
- _____
- A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása**, Békéscsaba: Békés Megyei Levéltár, 1982.
- Karácson, İmre: “A sztabuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratái”, **Századok** 42 (1908), s. 79-83.
- Kılıç, Orhan: “Budin ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **OTAM** 46 (2019), s. 191-229.
- Kıprovska, Mariya: “The Mihaloğlu Family: Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices”, **Osmanlı Araştırmaları** 32 (2008), s. 193-222.

- Kolçak, Özgür: “Sınır Diplomasından Saltanat Elçiliğine: Bir 16. Yüzyıl Diplomasi Hikayesi Yahut Marcus Scherer/Hidayet’in Esrarlı Sergüzeşti”, **Tarih Araştırmaları Dergisi** 39/67 (2020), s. 139-214.
- Kollektif, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, İstanbul: T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:146, 2016, s. 129-140.
- Korić, Elma **Životni put prvog beglerbega Bosne: Ferhad-paša Sokolović (1530-1590)**, Saraybosna: Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XLIV, 2015.
- Köhbach, Markus: **Die Eroberung von Füleki durch die Osmanen 1554: Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa**, Wien: Böhlau Verlag, 1994.
- Kunt, İ. Metin: **The Sultan’s Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650**, New York: Columbia University Press, 1983.
- Kursar, Vjerran: “Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)”, **OTAM** 34 (2013), s. 115-161.
- Moačanin, Nenad: “Klis”, **DİA**, c. 26, İstanbul, 2002, s. 128.
- Önal, Ahmet: **Kanunî’nin Son Seferi (Sigetvar 1566)**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Özcan, Abdülkadir: “Bedergâh”, **DİA**, c. 5, İstanbul, 1992, s. 302.
- _____, “Hüsrev Paşa, Deli”, **DİA**, c. 19, İstanbul, 1999, s. 40-41.
- Öztürk, Yücel: “Sokullu İktidarının İnşa ve İkinci Selim’in Pasifize Edilme Aracı Olarak Sigetvar Seferi”, **Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa**, Editör: Fırat Yaşa, Bursa: Gaye Kitabevi, 2020, s. 43-67.

- Özvar, Erol: **XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1998.
- Pálffy, Géza: “Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)**, ed. Geza David ve Pal Fodor, Leiden and Boston: Brill, 2007.
- Papp, Adrienn: “Building and builder: Constructions Under Sokollu Mustafa Pasha’s Reign in Medieval Buda”, **The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships Between Poland and Islamic Countries**, Krakow 2011, s. 75-83.
- Peksevgen, Şefik: **Secrecy, Information Control and Power Building in the Ottoman Empire, 1566-1603**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, McGill University, 2004.
- Petritsch, Ernst Dieter: “Haraç mı Onursal Hediye mi? XVI. Yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı-Habsburg İlişkileri Hakkında Bir Değerlendirme”, çev. Ergün Özsoy, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 33 (2015), s. 263-276.
- Prelog, Milan: **Povijest Bosne u Doba Osmanlijske Vlade, Cilt I (1463-1739)**, Sarajevo: Naklada J. Studničke i Druga, 1911.
- Radway, Robyn Dora: **Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers Between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543-1593**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton University, 2017.
- Römer, Claudia & Vatin, Nicolas: “The Lion That Was Only A Cat: Some Notes on the Last Years and the Death of Arslan Pasha, Bey of Semendire and Beylerbeyi of Buda”, **Şerefe. Studies in Honour of Prof. Géza Dávid on His Seventieth Birthday**, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács and Benedek Péri, Budapest: Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2019.

- Sevinç, Pervin: **955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Solak, Mehmet: **Sınırların Hapsettiği Tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Hırvat Sınır Bölgesi'nin Örgütlenmesi (1553-1664)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.
- Soyudoğan, Muhsin: **Reassessing The Tımar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2012.
- Sudár, Balázs: **Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon**, Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Tracy, James D.: **Balkan Wars Habsburg Croatia Ottoman Bosnia and Venetian Dalmatia 1499-1617**, Lanham: Rowman&Littlefield, 2016.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- _____

Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 292.
- _____
Osmanlı Tarihi, Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- _____
Osmanlı Tarihi, Cilt III, Kısım 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Varga, Szabolcs: **Europe's Leonidas: Miklós Zrínyi, Defender of Szigetvár (1508-1566)**, Budapest: Research Centre for the Humanities Hungarian Academy of Sciences, 2016.
- von Hammer, Joseph: **Geschichte des Osmanischen Reiches**, Cilt III, Pest: C.A. Hartleben's Verlage, 1828.
- von Takáts, Alexander: "Vezir Szokolli Musztafa Pascha (Der große Musztafa)", **Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften**, 4/1,

München: Duncker & Humblot, 1915, s. 788-813.

Walsh, John R:

“The Revolt of Alqâs Mirzâ”, **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes** 86 (1976), 61-78.

Yılmaz, Mehmet Emin &
Günel, Gökçe:

“Sâhib’ül-Hayrât Makbûl (Sokollu) Mustafa Paşa”, **OTAM** 38 (2015), s. 219-252.

